

histor

loved used Empire especially told first Ancient History interested interesting long world old big books
know started get look period love also take go Vietnam Civil going people subject became
never since past read think reading time war military book great
two quite young find anything teacher know age Re
little really part favourite see back always interest year World class American
well European grandfather taught present learned Rome day every enough
loved used Empire especially told first Ancient History interested interesting long world old big books
know started get look period love also take go Vietnam Civil going people subject became
never since past read think reading time war military book great
two quite young find anything teacher know age Re
little really part favourite see back always interest year World class American
well European grandfather taught present learned Rome day every enough

Journal of historiography

tarıhyazını

2019

KIŞ 2022, 4(2)

tarihyazımı
journal of historiography

Sayı Editörü

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Kocaeli Üniversitesi

Dergi Editörleri

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
Prof. Dr. Cenk REYHAN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin ALKAN- Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN- Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DURGUN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Yayıncı ve Yazı İşleri Sorumlusu

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. İlhan TEKELİ- Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Levent YILMAZ- Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK- TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer TOPRAK- Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ- Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Taner TİMUR- Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Ali BİRİNCİ- Polis Akademisi (Emekli)
Prof. Dr. Ahmet Nezihi TURAN- Anadolu Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ- Hacettepe Üniversitesi

- Prof. Dr. Feridun EMECEN- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan BIÇAK- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan KAÇAR- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL- Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT- Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ACUN- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Coşkun- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU- Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri SAKAL- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nurcan ABACI- Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AYDIN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ORAL- Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN- Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN- İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU- Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN- Muş Malazgirt Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ- Tekirdağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN- Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YAZICI- Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Tufan TURAN- Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. ARZU İBİŞİ TEMELLİ- İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR- Hacettepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAĞNICI- Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zahit ATÇIL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Akif Pamuk- Marmara Üniversitesi
Dr. Can Tankut ESMEN- Trakya Üniversitesi

Mizanpaj Editörleri

Arş. Gör. Burak ASLANMİRZA- Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TURAN- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Yabancı Dil Editörü

Arş. Gör. Özge ASLANMİRZA- Kocaeli Üniversitesi

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN- Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Güney ÇEĞİN- Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. M. Talha ÇİÇEK- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI- Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz KARTIN- Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mert GÜRER- Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Harun M. TÖLE- Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi AHMET TÜRKAN- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Derginin Tarandığı İndeksler

Editörden...

Tarihyazımı dergisi, tarihyazımına olan ilgi ve bilgiyi farklı disiplinlerin birlikteliğinde okuyucu ile buluşmaya devam ediyoruz. Dergi, tarihyazımının tarihçilik açısından sunduğu yeni yöntemler ve bakış açılarını ortaya koyma ve hem Türkiye hem de dünyadaki yeni usulleri takip etme ekseninde yeni yazılara yer vermektedir. Bu sayımızda da ele alınan konuların, tarihçiliğin serüveni ve yaklaşımları açısından okuyucularımıza yeni ufuklar açması dileğindediriz.

Dergimizin bu sayısında dört araştırma makalesi, bir çeviri, bir yayın kritik ve bir söyleşi bulunuyor. Selim Tezcan, “Türk Modern Ortadoğu Tarihçiliğinin Gelişim Seyri Üzerine Bazı Genel Değerlendirmeler” başlıklı makalesinde 1930’lardan itibaren Ortadoğu ile Kuzey Afrika bölgelerini Osmanlı arşivi ağırlıklı olmak üzere birincil kaynaklar üzerinden inceleyen eserleri farklı açılardan ele alarak odağına alıyor. Ortadoğu ile Kuzey Afrika üzerine yapılan çalışmaların kaynak kullanımı açısından ya da ideolojik birtakım sıkıntılarla karşı karşıya olmalarına rağmen bu nevi eserlerin artmasıyla Osmanlı’nın da bölgedeki rolünün bütünsel olarak incelenmesine yapılan katkılar ele alınıyor.

Nurgün Koç, “Türkiye’de ‘Köy Enstitüleri’ Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Nicelik ve Nitelik Yönleriyle Değerlendirilmesi IV (2020-2021)” adlı yazısında yüksek lisans ve doktora tezlerinde öne çıkan bir konu haline gelen Köy Enstitüleri hakkında kıymetli tespitlerde bulunmaya devam ediyor. Kendisine ait olan bu yazı dizisinin ilk ikisine yine dergimizin farklı sayılarında yer vermiştik. Dizinin üçüncü makalesi ise Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi’nde yayınlanmıştı. Bu makalesinde ise, bu konu hakkında yapılan tezlerde niceliksel olarak artış bulunmasına rağmen buna oranla tezlerin bilimsel ve etik problemlerinin de artış içerisinde olduğuna işaret ediyor.

Emre Elmas, “Ümit Ünal’ın 9’u ya da Bir ‘İmkân’ olarak Tarihsel Olayın ‘İmkânsızlığı’” başlıklı çalışmasında, 9 filmi üzerinden tarih ve geçmiş zaman arasındaki bağlantıyı ele alıyor. Bilgi bilim üzerinden tarih-geçmiş etkileşimini ele alan yazı, anlatılamayanın ve belirsizliğin seyrini hakikatlerin çoğulluğu üzerinden okuyucuya aktarırken tarihçinin içine düştüğü belirsiz duruma da değiniyor.

Emel Albaş “ABD Dış Politikasını Meşrulaştırma Aracı Olarak Hollywood Sineması: Tarihsel Bir Özdeyiş” isimli makalesinde tarihin kullanımı ve sinema ilişkisi üzerinden bir inceleme sunuyor. İkinci Dünya Savaşı ile Hollywood filmlerinin eğlence ve keyifli zaman geçirme gibi anlamları yanında Amerikan halkının

üstünlüğünün vurgulandığı ve askeri gücünü temsil eden bir araca dönüşmesini anlatıyor.

İlker Külbilge, Christian Giuseppe de Vito'dan yaptığı makale çevirisi "Ölçeksiz Tarih: Mikro-Mekansal Perspektif" ile sayıya katkıda bulundu. Makale, mikro-mekansal bakış açısının sunduğu ölçeksiz tarih önerisi üzerinden şekilleniyor. Bu bakış açısının tarih ve tarihçilikte yeni görüş ve yorumlar doğuracağı ve tarihinin uğraştığı bilimi tekrar irdelemeye fırsat vermesi bakımından ufuk açıcı olduğu dikkat çekiyor.

Hatice Sarıcı Hocayev, Vladimir Petroviç Nalivkin'in "Kokand Hanlığının Kısa Tarihi" isimli eserinin kitap kritiğini sunuyor. Hocayev'in kritiğini sunduğu eserde, Kokand Hanlığı'na, ve hanlıkta yaşayan uluslara dair bir anlatı sunulmakta olup hanlığa mensup şehirlerin kuruluşları, hanlığın coğrafyası, bitki örtüsü, iklimi gibi özelliklere yer verildiği ve şehrin zaman içinde geçirdiği değişimler aktarılmaktadır.

Sayının son yazısı ise İbrahim Şirin, Özge Aslanmirza ve Burak Aslanmirza'nın Arif Bilgin ile yaptığı röportaj yer alıyor. Arif Bilgin'in lisans eğitimine nasıl başladığı, tarihçiliğe yaklaşımı ile tarihçilik algısı, lisansüstü eğitimi boyunca edindiği tecrübeler ve çalışma konusunun nasıl şekillendiği ve tarihçiliğe yaklaşımda günümüzdeki güncel kavramların yeri üzerinden değerli yorumlarına tanıklık ediyoruz.

Dergimizin bu sayısının çıkmasında emeği geçen bütün yazarlarımız başta olmak üzere, görüşlerini ve fikirlerini esirgemeyen meslektaşlarımıza, yayın kuruluna ve dergideki emeklerinden ötürü Özge & Burak Aslanmirza'ya ve Ekrem Sarı'ya teşekkür ederim.

Sonraki sayılarda tekrar buluşmak üzere,

Sayı Editörü
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN

Türk Modern Ortadoğu Tarihçiliğinin Gelişim Seyri Üzerine Bazı Genel Değerlendirmeler*

Selim TEZCAN¹

orcid/0000-0002-6242-7232

Öz: Türk tarihçilerinin Cumhuriyet döneminin başlarından itibaren modern Ortadoğu üzerine verdikleri eserlerin etraflı bir genel değerlendirmesi henüz yapılmamıştır. Oysa Türk tarihçiliğinin bu alandaki gelişimi ve özelliklerinin incelenmesi, genel gelişim çizgisi ve niteliklerinin de daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda mevcut çalışma, Cumhuriyet döneminde Türk modern Ortadoğu tarihçiliğinin izlediği seyir hakkında bazı genel değerlendirmeler sunma amacındadır. Konu hakkında ilk eserlerin verildiği 1930'lardan itibaren özellikle Osmanlı arşiv belgeleri ile diğer birincil kaynaklara dayanarak kaleme alınan ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika'nın 19. ve 20. yüzyıllardaki siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel tarihini ele alan monografilere odaklanılmaktadır. Değerlendirme çerçevesinde hem yayınlanan monografilerin zaman ve diğer değişkenlere göre sayısal dağılımları üzerinde durulmakta, hem de içerik analizleri yapılmaktadır. İncelemenin gösterdiği üzere, Türk modern Ortadoğu tarihçiliği bir kısım Ortadoğu ülkesinin Sovyet Bloğuna daha yakın durduğu Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bölge ülkeleriyle aradaki psikolojik ve ideolojik mesafenin aşılmasıyla yakın ilişkiler kurulması, Osmanlı arşivlerinin büyük bölümünün tasniflenerek sayısal ortamdaki erişilebilir hale gelmesi ve üniversite ve araştırmacı sayısında büyük artış gerçekleşmesi gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle 2000'li yıllardan itibaren büyük bir atılım göstermiştir. Bölgenin modern tarihini çalışan Türk tarihçileri, Osmanlı arşivlerine dayanarak İmparatorluğun Arap nüfus çoğunluklu vilayetlerinin tarihinin çeşitli yönleriyle aydınlatılmasına katkıda bulunmuş, Osmanlı merkezleşme-modernleşme politikalarının sonuçlarına ve yerel nüfus ile Osmanlı idaresi arasındaki etkileşimlere ışık tutmuşlardır. Ortadoğu'da günümüzde yaşanan sorunların tarihsel kökenlerini araştırmış, bölgenin bugününü daha iyi anlamamızı sağlayacak bilgileri ortaya koymuşlardır. Osmanlı idaresinin ve bölge halklarının Batı etkisine maruz edilgen özneler görünümünden sıyrılması ve bölgenin bugünkü halinin şekillenmesinde oynadıkları etkin rolün belirginleşmesi yönünde de çaba göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçiliği, Türk Ortadoğu Tarihçiliği, Modern Ortadoğu Tarihçiliği, Osmanlı Ortadoğusu Tarihçiliği

* Bu makale, 6-7 Aralık 2021'de Ankara merkezli gerçekleştirilmiş olan çevrimiçi "Türkiye'de Tarih Araştırmaları ve Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Sempozyumu"nda, "Türkiye'de Modern Ortadoğu Tarihçiliği" başlığıyla sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, selim.tezcan@asbu.edu.tr.

Some General Considerations on the Development of Turkish Historiography of the Modern Middle East

Abstract: As yet there is no overall assessment of the works of Turkish historiography of the modern Middle East published since the beginning of the republican era. This seems to be an important gap, as an examination of the development and characteristics of Turkish historiography in the field could contribute to a better understanding of its general line of development and main features as well. The present study, as a preliminary step, aims to offer some general considerations on the development of Turkish historiography of the modern Middle East during the republican period. It focuses on the historical monographs on the Middle East — especially those based on Ottoman archival documents as well as on other primary sources— which have been published since the 1930s, when the first such works appeared, and which deal with the political, social, economic and cultural history of the Middle East and North Africa during the 19th and 20th centuries. The assessment includes an investigation of the numerical distribution of the monographs according to time as well as other variables, and also involves an analysis of their contents. The results of the examination indicate that Turkish historical scholarship on the Modern Middle East has experienced a major breakthrough since the 2000s as the consequence of a combination of several different factors. Among these are the end of the Cold War, during which some Middle Eastern countries had stood closer to the Soviet Bloc, the removal of the psychological and ideological gap between Turkey and the countries in the region and the consequent establishment of close relations with these countries, the classification of a major part of the Ottoman archives as well as the provision of online access to them, and last but not least, a great leap in the overall number of Turkish universities and researchers. Consequently, Turkish historians of the modern Middle East have been able to make important contributions to the historiography of the Arab-populated provinces of the Empire by drawing extensively on the Ottoman archives. This has enabled them to shed light on the consequences of the Ottoman policies of centralization and modernization as well as on the interactions between the central administration and the local population. They have investigated the historical roots of the current problems in the Middle East, and unearthed new evidence that should make possible a better grasp of the present state of the region. They have also challenged the image of passive subjects, exposed to Western influence, that has been projected so long on the Ottoman administration and the inhabitants of the region, and instead sought to reveal the active role that both in fact played in the making of the present-day Middle East.

Keywords: Historiography, Republican-Era Turkish Historiography, Turkish Historiography of the Middle East, Historiography of the Modern Middle East, Historiography of the Ottoman Middle East

Extended Summary

Purpose

As yet there is no overall assessment of the works of Turkish historiography on the modern Middle East published since the beginning of the republican era. This seems to be an important gap, as an examination of the development and characteristics of Turkish historiography in the field could contribute to a better understanding of its general line of development and features as well. The present study, as a preliminary step, aims to offer some general considerations on the development of Turkish historiography on the modern Middle East during the republican period.

Method

The study focuses on the historical monographs on the Middle East — especially those based on Ottoman archival documents as well as on other primary sources— which have been published since the 1930s, when the first such works appeared, and which deal with the political, social, economic and cultural history of the Middle East and North Africa during the 19th and 20th centuries. The assessment includes an investigation of the numerical distribution of the monographs according to time as well as other variables, and also involves an analysis of their contents.

Results and Discussion

The results of the examination indicate that Turkish historical scholarship on the Modern Middle East has experienced a major breakthrough since the 2000s as the consequence of a combination of several different factors. Among these are the end of the Cold War, during which some Middle Eastern countries had stood closer to the Soviet Bloc, the removal of the psychological and ideological gap between Turkey and the countries in the region and the consequent establishment of close relations with these countries, the classification of a major part of the Ottoman archives as well as the provision of online access to them, and last but not least, a great leap in the overall number of Turkish universities and researchers.

Consequently, Turkish historians of the modern Middle East have been able to make important contributions to the scholarship of the history of the Arab-populated regions of the Empire by drawing extensively on the Ottoman archives. This has enabled them to shed light on the consequences of the Ottoman policies

of centralization and modernization as well as on the interactions between the central administration and the local population. They have investigated the historical roots of the current problems in the Middle East, and unearthed new evidence that should make possible a better grasp of the present state of the region. They have also challenged the image of passive subjects, exposed to Western influence, that has been projected so long on the Ottoman administration and the inhabitants of the region, and instead sought to reveal the active role that both in fact played in the making of the present-day Middle East.

Among the main difficulties and limitations faced by Turkish researchers of the history of the modern Middle East, one may point to the fact that the Ottoman archives were in the process of classification for a long time, certain subjects related to the modern Middle East were considered risky, and access was denied to documents from the period after 1914. These difficulties only began to abate in the 2000s. Another difficulty the researchers in question have been facing to this day is that the local archives in the Arab-populated regions of the Ottoman Empire are still not properly classified and made available to researchers, and access to them may be subject to various official restrictions. Partly for such reasons, it is observed that some works on the modern Middle East fail to draw on local sources and archives. Yet another limitation is the occasional absence of an analytical approach directed at formulating and solving problems, insofar as some works seem to content themselves with categorizing and reporting the findings extracted from archival documents. It should be pointed out however that such examples are encountered increasingly less frequently in the recent years.

Conclusion

This study, based on monographs, offers a general overview of the subject, underlining the important contributions made by Turkish historians to the study of the modern history of the Middle East despite the various difficulties and limitations they have faced in the process of research. In order to elucidate the development of Turkish historiography on the modern Middle East in greater detail, and to place it in the context of the political, social and cultural developments of the republican era, further research should be undertaken to draw into consideration other types of works produced on the modern Middle East by Turkish historians, including dissertations, articles and edited books, and attention should also be given to Turkish academic journals and institutions focusing on the region.

Giriş

Türk tarihçilerinin Cumhuriyet döneminin başlarından itibaren modern Ortadoğu üzerine verdikleri eserlerin etraflı bir genel değerlendirmesi henüz yapılmamıştır. Oysa Türk tarihçiliğinin bu alandaki gelişimi ve özelliklerinin incelenmesi, genel gelişim çizgisi ve niteliklerinin de daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda mevcut çalışma, Cumhuriyet döneminde Türk modern Ortadoğu tarihçiliğinin izlediği seyir hakkında bazı genel değerlendirmeler sunma amacındadır. Konu hakkında ilk eserlerin verildiği 1930'lerden itibaren özellikle Osmanlı arşiv belgeleri ve diğer birincil kaynaklara dayanarak kaleme alınan ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika'nın 19. ve 20. yüzyıllardaki siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel tarihini ele alan monografilere odaklanılmaktadır. Değerlendirme çerçevesinde hem yayınlanan monografilerin zaman ve diğer değişkenlere göre sayısal dağılımları üzerinde durulmakta, hem de içerik analizleri yapılmaktadır.

Çalışma kapsamında ilk olarak, modern Ortadoğu tarihçiliğinin ele alınan dönem boyunca Türkiye'de takip ettiği gelişim çizgisi sayısal veriler tabanında ele alınacak ve gözlemlenen değişimlerin sebepleri irdelenecektir. Ardından modern Ortadoğu tarihiyle meşgul olan Türk tarihçilerinin geçmişten günümüze hangi konular, bölgeler ve çalışma sahalarına odaklandıkları, araştırmalarında ne tür kaynak ve yöntemler kullandıkları ve ne gibi hedeflere yöneldikleri değerlendirilecektir. Türkiye'de modern Ortadoğu tarihi üzerine verilen eserlerin dünyada bu alanda yürütülen araştırmalara katkıları üzerinde durulacaktır. Son olarak da modern Ortadoğu tarihçiliğinin ülkemizde karşılaştığı zorluk ve sınırlılıklar irdelenecektir.

Gelişim Çizgisi

Konuya giriş olarak ilkin monografi sayılarındaki kronolojik gelişmeler değerlendirildiğinde, bazı hususlar dikkat çekmektedir: Modern Ortadoğu tarihi hakkında tespit edilebildiği kadarıyla Türk araştırmacılar tarafından 1931-60 arasında 7, 1961-90 arasında 9, 1991-2000 arasında 8, 2001-2010 arasında 20, 2011'den 2021'e kadar da 44 monografi yayınlanmıştır. 1991-2000 arasında önceki 30 yılda çıkan toplam monografi sayısına yakın eser yayınlanmış olsa da bu sayının yine de 10'un altında kaldığı görülmektedir. Bu durumun izaha muhtaç olduğu açıktır ve birkaç sebep ileri sürülebilir. Birincisi, Osmanlı arşivlerinin uzun bir süre boyunca tasnifleniyor olmasıdır. 1960'lardan 1990'lara dek kaleme alınan Ortadoğu konulu eserlerin birçoğunun önsözünde, araştırmacıların Osmanlı arşivleri hâlâ tasnifte oldukları için ilgili belge koleksiyonlarının tümünü inceleyemediklerinden şikâyet ettiğini görüyoruz. Ancak arşivlerin tasnif ve

kataloglanmasının 2000'lerde hatırı sayılır bir orana erişmesiyle ve belgelerin de sayısal ortamda araştırmacılara açılmasıyla birlikte bu durum büyük bir engel olmaktan çıkmıştır. Keza 1914 sonrası döneme ait devlet arşivindeki belgeler gibi bazı belge koleksiyonları da 1990'lara kadar kapalı tutulmuş, ancak sonrasında araştırmacılara açılmaya başlanmıştır (Çaycı, 1992, ss. xiii-xiv; Çaycı, 1970, ss. 1-2, 5; Kurşun, 1992, s. 10; Gülsoy, 1994, ss. 11-12; Kayalı, 2018, ss. xvii, 2).

2000'lere kadar Ortadoğu tarihi üzerine yayınlanan monografilerin çok az olmasında, kısıtlı üniversite ve akademisyen sayılarının da rol oynamış olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. 1960-1990 arasında Tarih veya Uluslararası İlişkiler bölümlerine sahip üniversite ve fakültelerin, dolayısıyla da Anadolu tarihinden farklı konulara yönelebilecek araştırmacıların sonraki dönemlere oranla çok daha az olduğu bir gerçektir. Ancak yine de Kurşun'un belirttiği üzere, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını takiben kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalan tüm bölgelerin bu yıllarda araştırmacıların ihmaline uğramış olması (Kurşun, 1998, s. ix), Anadolu dışındaki eski Osmanlı coğrafyasına odaklanmanın önünde akademisyen sayısının kısıtlılığı ötesinde, bir takım zihni bariyerlerin de varlığına işaret etmektedir. Nitekim I. Dünya Savaşı sırasındaki Şerif Hüseyin isyanının tüm Araplara teşmil edilerek kolektif ve resmi benlikte olumsuz bir iz bıraktığı göz önünde tutulursa, bu nedenle hâsıl olan psikolojik uzaklığın bölgeyi araştırmaya yönelik bir tereddüt de doğurmuş olduğu ileri sürülebilir. Milliyetçi tarihyazımı gelenekleri de gerek Türk gerek Arap tarafında bu psikolojik uzaklığı pekiştirmiştir (Kurşun, 1992, s. 10; Özkoç, 2015, s. 202). Nitekim modern Arap tarihyazımında ve tarih ders kitaplarında da Batı sömürgeciliğinden mülhem bir şekilde Osmanlıların da "işgalci" ve "sömürgeci" olduğuna, Arapları ilerlemekten alıkoyduklarına dair iddialar gündeme getirilmiştir (Çiçek, 2012a, ss. 104-108; Göksun, 2018, ss. 496-501).

Söz konusu tereddüdün bir başka nedeni de akademisyenlerin 2000'lere kadar "hassas" görülen kimi konulardan uzak durma eğilimi olmuştur. Kılınçkaya'nın Türk-Arap ilişkileri bağlamında işaret ettiği gibi, modern Ortadoğu tarihini çalışırken değinilmesi kaçınılmaz olan "İslam," "milliyetçilik" ve "laiklik" gibi birtakım mevzulara girmek riskli görülmüştür. Bu konularda bilimsel ölçütlere uygun bir şekilde araştırma yürüterek varılacak sonuçların, ideolojik temelli şahsi kanaatlerle çatışması durumunda ikisi arasında bir tercihte bulunmak zorunda kalınacağı kaygısı, bu alandaki araştırmaların önünde bir engel teşkil etmiştir (Kılınçkaya, 2004, ss. xiii-xiv).

Bu durum, aşağıda yıllara göre konu dağılımlarını incelerken göreceğimiz gibi 1980'lere dek Mağrip ve Mısır dışında Arap nüfusun yaşadığı bölgeler hakkında (Filistin müstesna olmak üzere) monografi yayınlanmamasını da açıklayabilir. Bu bölgeler hakkında 1980'ler ve 90'larda yayınlanan eserlerde dahi birtakım çekincelerin varlığını sürdürdüğü gözlemlenebilmektedir. Nitekim Öke, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926* adlı kitabının önsözünde şu ifadelerle yer vermektedir:

Okuyucu, bu kitapta yazarının titizlikle yorumdan kaçındığını hemen fark edecektir. Bu yöntemin seçimi, tabii ki, sebepsiz değildir. İlkin, ülkemizde

araştırmacıları konularıyla özdeşleştiren ve böylece “etiketlemeyi” itikat edinin, birtakım senaryolar oluşturan zihniyetler hâkim olduğu sürece ilmin tarafsızlığı, hatta özerkliğini meydana çıkaracak bir can simidi olarak görülmelidir, bu tavrımız (Öke, 1992, s. iv).

Modern Ortadoğu tarihiyle ilgili konuları araştırmaların “etiketlenmeye” yol açacağı yolunda bu tür hassasiyet ve çekincelerin hüküm sürdüğü, araştırmacıların kendilerini yorumdan sakınmak zorunda hissettiği dönemlerde, bu konuların fazla çalışılmaması belki de şaşırtıcı değildir.

Söz konusu hassasiyet ve çekincelerin, bu yıllarda zaten tasnifi süren arşivlerin kullanım olanaklarını daha da kısıtladığı anlaşılmaktadır. Yine mezkûr eserde Öke, çok sayıda İngiliz arşiv belgesini gözden geçirmiş olmasına rağmen aynı döneme ilişkin Türk arşiv belgelerini incelemek için başvurduğunda ret cevabı aldığını belirtir. Daha önce yayınladığı *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu* adlı kitabının arşiv araştırması için gerekli izni de güçlüklerle koparabilmiştir. Böyle bir konu için Osmanlı Arşivlerinden de yararlanmanın şart olduğu inancıyla izin başvurusunda bulunduğunda nasıl şüpheli bir tavırla karşılaştığını anlatmaktadır:

O günlerde, arşivlerimizden istifade edilmesine Ankara’daki yetkililer pek sıcak bakmıyorlardı. Sanki devlet mahremiyetinin ifşası gibi düşünülüyordu! Birinci amaç, bu belgeleri “saklamaktı”... Kaldı ki hem Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde hem de Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Dairesi’nde “Nereden buldun, böyle muhataralı (çetrefil) bir konuyu!” diye serzenişlerle karşılaşmıştım. Dahası, o günlerin kuşkucu ortamında benden, gerçek niyetimden bile şüphelenmişlerdi.

Sonunda ancak kendisi yerli arşivlerde bu konuyu araştırmaya dahi yabancıların her halükârda yurtdışındaki arşiv kaynaklarından yararlanarak kendi tezlerini yaygınlaştıracakları argümanıya, diplomatik müzakere çetinliğinde geçen bir ikna süreciyle izni koparabilmiştir (Öke, 2018, ss. 13-14).

Türkiye’de Ortadoğu tarihçiliğinin Soğuk Savaş yıllarında fazla gelişmemesinin bir başka sebebi de ülkenin bu dönemde Batı bloğunda yer almasında, buna karşılık Arap beldelerinde kurulan devletlerin büyük kısmının bağlantısız ve fiilen daha ziyade Sovyet bloğuna yakın olmasında aranabilir. 1970’lerde baş gösteren Petrol Krizi esnasında petrol üreticisi kimi ülkelerle Türkiye arasında belli bir yakınlaşma gerçekleşmiş olsa dahi, Bağdat Paketi’nin son bulmasının ardından Türkiye Ortadoğu’ya karşı genellikle oldukça mesafeliydi. Nitekim 1990’larda Ortadoğu tarihçiliği alanında hemen hemen önceki 30 yılın toplamı kadar eser verilmesi de kısmen Soğuk Savaş’ın sona ermesine bağlanabilir.

1990’larda görülen bu atılımın arkasındaki bir başka neden de bu yıllardan itibaren devletin kurucu ideolojisinin ve söz konusu ideolojiyi meşrulaştırmaya yönelik resmi tarih perspektifinin ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmasıdır. Çiçek’in işaret ettiği gibi, seküler bir Türk ulus-devleti tesis etme ve bu devleti Batı uygarlığının bir parçası olarak konumlandırma çabasındaki Cumhuriyet elitleri için Arapların Osmanlı’ya ihanet etmiş olduğu savı, her ne kadar doğru olmasa da söz konusu dönüşüm için meşruiyet sağlayan bir “ulus-kurucu mit” işlevi

görmekteydi. Bu savın uzun süren egemenliği bölge tarihine dair araştırmalar yürütülmesinin önünde engel teşkil etmiş, Kürkçüoğlu'nunki gibi yazılan az sayıdaki eser üzerinde de tesir bırakmıştır (Kürkçüoğlu, 1982). Ancak 1990'lardan itibaren Kemalist tarihyazımının yansıttığı toptancı ve olumsuz Arap imgesine yönelik eleştirel bir yaklaşımın gelişmesiyle ve 2000'lerden itibaren de II. Meşrutiyet dönemine tanıklık etmiş Arap elit ve entelektüellerinin Osmanlı idaresine dair muhtelif bakış açılarını öğrenme imkânını veren *Arap Gözüyle Osmanlı* gibi hatırat ve günlük serilerinin yayınlanmasıyla birlikte bu engel eski önemini yitirmeye başlamıştır (Çiçek, 2012a, ss. 100-104; Çiçek, 2012b, ss. 169-188; Çiçek, 2020b, ss. 605-611).

Nitekim 2001-2010 yılları arasında Ortadoğu konulu monografiler ciddi bir artış göstermiş, bu on yılda önceki on yılın iki katı kadar monografi yayınlanmıştır. Söz konusu artışın bir sebebi yukarıda işaret edilen Arap aleyhtarı ideolojik kabullerin aşılması ise diğer bir sebebi de Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerine yönelik "Türk Dünyası açılımının" da sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin yüzünü Ortadoğu'ya dönerek bölge ülkeleriyle sıcak ilişkiler geliştirmesi olmuştur. Keza 1990'lardan itibaren kurulan yeni üniversitelerden eskisine göre çok daha fazla öğrenci ve akademisyen de yetişmeye başlamış, araştırmacılar Ortadoğu'ya karşı esen yeni olumlu havayı da arkalarına alarak modern Ortadoğu tarihine dair çalışmalara yönelmişlerdir. Elbette arşivlerin tasnifinin bu yıllarda hatırı sayılır bir oranda tamamlanarak sayısallaştırılması ve erişimi kolay bir şekilde araştırmacıların kullanımına açılması da bir diğer önemli faktör olmuştur.

Ancak bu son gelişmenin etkileri kendini asıl izleyen on yılda göstermiş, 2011 ile 2021 arasında önceki on yılın da iki katından fazla modern Ortadoğu konulu monografi yayınlanmıştır. Bu "patlama"nın boyutunu daha iyi kavrayabilmek için sadece 2020'de, tek bir yılda 1991-2000 arasındaki kadar eserin basıldığını belirtmek yeterlidir. Artık erişim ve kullanımı eskisine göre son derece kolaylaşan arşivlerden çok yoğun bir şekilde faydalanılmaya başlanmış, yeni üniversiteler açılmaya devam etmiş ve önceki on yılda Ortadoğu konularında yetişmiş olan akademisyenler de kendi öğrencilerini yetiştirmişlerdir. "Ortadoğu bataklığı" tabirinde de görülen önyargıların azalmasına ve Türkiye'nin Ortadoğu'da gittikçe daha etkin bir profil çizmesine koşut olarak akademide de bölgeye gösterilen ilgi ve hakkında yapılan çalışmalar artmış, bu çalışmalar devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarından destek bulmuştur.

Konular

Günümüze yaklaşırken monografilerin sayısında yaşanan bu hızlı artışa paralel olarak işlenen konuların kapsamında da giderek artan bir genişleme meydana gelmiştir. 1931 ile 1960 arasında, Afganistan ve Filistin üzerine bir iki münferit çalışma dışında (Açıkalın, 1934; Karasapan, 1942) hep Mısır ve Mağrip ülkelerinin siyasi tarihini konu alan eserler yayınlanmıştır (İlter, 1936-37; Karal,

1938; Altundağ, 1945; Kuran, 1957; Karasapan, 1960). 1960'tan 1980'e kadar da aynı eğilim, Kürkçüoğlu'nun Türkiye'nin Ortadoğu'daki Arap ülkelerine karşı izlediği politikaları konu alan eseri hariç (Kürkçüoğlu, 1972) değişmemiştir (Çaycı, 1963; Çaycı, 1970). Ancak 1980'lerde yine Kürkçüoğlu'nun Arapçı hareket hakkındaki incelemesi (Kürkçüoğlu, 1982), Öke'nin Filistin ve Musul sorunları üzerine yayınladığı eserler (Öke, 1982; Öke, 1987), Armaoğlu'nun Filistin meselesine ilişkin kitabı (Armaoğlu, 1989), Saray'ın Afganistan tarihi incelemesi (Saray, 1987) ve Özyüksel'in Bağdat Demiryolu hakkındaki eseriyle (Özyüksel, 1988) konular çeşitlenmeye başlamıştır. Demiryolları üzerine yapılan çalışmalar 1990'larda Hicaz Demiryolu konulu araştırmalarla devam etmiş (Gülsoy, 2000), ancak asıl önemlisi Arap nüfusun çoğunlukta olduğu muhtelif Osmanlı vilayetlerinin modern dönem tarihi (Akarlı, 1993), Arap milliyetçiliği (Kayalı, 1997) ve Türk-Arap ilişkileri (Kurşun, 1992) üzerine eserler kaleme alınmıştır. Çalışılan bölgelere İran da dâhil olmuş, Saray 18. yüzyıldan itibaren Türk-İran ilişkilerinin seyrini incelemiştir (Saray, 1999).

2001-2010 arasında eser sayısı bakımından ilk büyük atılım yaşanırken de konu çeşitliliğinde benzer bir artış meydana gelmiştir. Öncelikle, Arap nüfusun yaşadığı bölgelere ilişkin çalışmalarda çoğalma dikkat çekmektedir. Suriye (Umar, 2004; Özkoç, 2008), Irak ve Basra Körfezi (Kurşun, 2004; Yeşilbursa, 2004; Çetinsaya, 2006; Selçuk Duman, 2010), Filistin (Avcı, 2004), Mısır (Kızıltoprak, 2010; Kızıltoprak, 2010) ve Mağrip (Kavas, 2006) bölgelerinin idari ve siyasi tarihleri veya kent tarihlerine, Mısır'da Türk izleri (İhsanoğlu, 2006) ve Arap milliyetçiliğinin gelişimi (Kılınçkaya, 2004; Baktıaya, 2009) gibi kültürel ve entelektüel tarih konularına, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türkiye'nin bu devletlerle ilişkilerine (Umar, 2003) dair çok sayıda monografi yayınlanmıştır. İran (Karadeniz, 2006; Cin, 2007; İpek, 2010) ve Afganistan (Şimşir, 2003) konulu çalışmaların da yeni eserlerle gelişerek devam ettiği görülmektedir. Gülsoy'un Osmanlı demiryolları incelemesi dâhil Ortadoğu geneline dair eserler de verilmiştir (Gülsoy, 2010; Sabit Duman, 2010).

Nihayet, 2010'larda eser sayısında gerçekleşen sıçramayla birlikte konu çeşitliliğinde de büyük bir artış meydana gelmiştir. Irak (Ceylan, 2011; Kılıç, 2011; Kurt, 2015; Atabey, 2020), Suriye (Çiçek, 2014), Lübnan (Çelik, 2014; Çelik, 2020; Özdağ, 2020), Filistin ve Siyonizm (Topkar, 2015; Tellioglu, 2015; Aydın, 2016; Alkan, 2017; Demirkol, 2017; Çakmak, 2020; Balcıoğlu ve Balcı, 2021; Bozkurt, 2021), Arap Yarımadası (Yeşilyurt, 2011; Güner, 2013), Mısır (Polat, 2015; Özkaya Sofu, 2015; Özkoç, 2015; Yazıcı, 2016; Özkaya Sofu, 2018; Polat, 2021) ve Mağrip (Tandoğan, 2013; Tandoğan, 2018) ile ilgili Osmanlı dönemi başta olmak üzere siyasi tarih, idari ve sosyo-ekonomik tarih, şehir tarihi, modernleşme tarihi ve askeri tarih (I. Dünya Savaşı) ile ilgili pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Modern Irak Devleti'ni (Bostancı, 2017), Bağdat Paktı'nı (Umar, 2013) ve Suudi Arabistan ile Türkiye'nin ilişkilerini (Bostancı, 2020) konu alan eserler de göze çarpmaktadır. Ayrıca daha genel olarak Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği (Kireççi, 2013), Osmanlı/Türk-Arap ilişkileri (Polat, 2019; Çiçek, 2021), Osmanlı Hilafeti ve Araplar (Buzpınar, 2016) konulu çalışmalar da kaleme alınmıştır. İran hakkındaki araştırmalar da kayda değer bir gelişim göstermiştir. İran'ın siyasi, kültürel ve dini

tarihi hakkındaki müstakil çalışmalardan (Karadeniz, 2019a; Karadeniz, 2019b; Sarıkçioğlu, 2020) başka Osmanlı-İran (Ateş, 2013; Sarıkçioğlu, 2013) ve Rus-İran (Türker, 2020) ilişkileri, karşılaştırmalı Osmanlı-İran modernleşmesi (Celal Metin, 2011) ve I. Dünya Savaşı'nda İran (Barış Metin, 2012) gibi konularda eserler verilmiştir. Bunlara ilave olarak Osmanlı Ortadoğusu bütününde modernleşme süreçleri (Emrence, 2012), İngiltere ile nüfuz mücadelesi (Karaköse, 2018) ve Alman arkeolojik faaliyetleri (Özbozdağlı, 2020) gibi konularda da monografiler yayınlanmıştır.

Bölge ve Sahalar

Türk modern Ortadoğu tarihçilerinin 1930'lardan itibaren odaklandığı coğrafyalar arasında Ortadoğu geneli, bir bütün olarak Arap dünyası ve özel olarak Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır, Mağrip ülkeleri, Arap Yarımadası, Irak ve Basra Körfezi, İran ve Afganistan vardır. Ortadoğu genelini ilgilendiren monografilerin sayısı 10 iken bir bütün olarak Arap dünyasını ilgilendiren monografilerin sayısı 8'dir. Münferit araştırma bölgeleri arasında İran (12 monografi) ve Filistin (12) başı çekmekte, hemen ardından Mısır (11) ile Irak ve Basra Körfezi (10) gelmektedir. Bunları Mağrip (9) ve Suriye takip ederken Arap Yarımadası (4), Lübnan (3) ve Afganistan (3) konulu çalışmalar ise sayıca daha azdır.

Eser verilen sahalara ise siyasi tarih, idari ve sosyo-ekonomik tarih, askeri tarih, modernleşme tarihi, entelektüel tarih, kültür tarihi ve şehir tarihleridir. Sosyo-ekonomik tarih idari tarihle birlikte ele alınmış olup salt sosyal veya salt ekonomik tarih odaklı incelemelere rastlanmamaktadır. Açık arayla en fazla monografinin yayınlandığı alan, tahmin edilebileceği üzere siyasi tarihtir (42 monografi). Bunu idari ve sosyo-ekonomik tarih (15) ve modernleşme tarihi (9)² çalışmaları takip etmektedir. Entelektüel tarih (6) ve askeri tarih (6) de rağbet gören çalışma sahalara olmuştur. Şehir tarihi (5) ve kültür tarihi (4) ise daha geriden gelmektedir.

Kaynak ve Yöntemler

Türk modern Ortadoğu tarihçileri yoğun bir şekilde Osmanlı arşiv belgeleri ile (tahrirler, mühimme defterleri, şer'iyye sicilleri, vakfiyeler, hattı hümayunlar, iradeler, Babıali evrakı, askeri vesikalar vs.) Batı arşiv kaynaklarını (merkezle temsilcilikler arasındaki diplomatik yazışmalar, konsolos raporları, Ortadoğu'da

² Elbette modern Ortadoğu hakkındaki daha pek çok eserde de modernleşme tarihi üzerinde durulmuş olmakla beraber mevcut çalışma çerçevesinde söz konusu kategoriye başlığında doğrudan modernlik ve modernleşme gibi kavramlara yer verenler veya demiryolu inşası gibi teknik modernleşme projelerini konu alanlar dâhil edilmiştir.

faaliyet gösteren çeşitli kurum ve kuruluşların evrakı vs.) kullanmışlardır. Birçoğuna İstanbul'daki TDV İSAM arşivinden erişilebilen Osmanlı şer'iyeye sicilleri hariç, yerel arşiv belgelerinden genellikle merkezi arşiv belgelerine göre daha az istifade edilmiştir. Ancak bu durum son dönem yapılan araştırmalarla değişme yoluna girmektedir. Bunlardan başka basılı vesika koleksiyonları, hatırat ve seyahatnameler de faydalanılan kaynak türlerindedir.²

Kullanılan yöntemlere gelince, eldeki kaynakların kaynak eleştirisine tabi tutulması ve içerdikleri verilerin taranıp ayıklanarak bir araya getirilmesi suretiyle tarihin “yeniden inşası”na dayanan, 19. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmış bulunan pozitivist metodoloji, bölgenin modern tarihini çalışan Türk tarihçileri tarafından da titiz bir şekilde uygulanmıştır. Diğer yandan 20. yüzyılda geliştirilen, yeni edebiyat eleştirisi ve postmodernizm kaynaklı “dilsel dönemeç” gibi yaklaşımlardan esinlenen çalışmalara, Türkiye'deki diğer tarih alanlarında olduğu gibi pek rastlanmamaktadır.

Hedefler

Modern Ortadoğu tarihini çalışan Türk tarihçileri, bilhassa Osmanlıların Ortadoğu vilayetlerini nasıl idare ettiklerine, modernleşme ve merkezileşme çabaları çerçevesinde bölgedeki dönüşümlerde nasıl bir rol oynadıklarına, bölge nüfusuna karşı nasıl bir siyaset takip ettiklerine, Avrupa ülkelerinin artan müdahaleleri ve bölgede gelişen milliyetçi hareketler karşısında ne gibi politikalar izlediklerine ışık tutmayı hedeflemişlerdir. Bunu tamamlayacak şekilde, Arap nüfus çoğunluklu vilayetlerdeki muhtelif yerleşik ve göçebe gruplar ve onların ileri gelenlerinin Osmanlıların merkezileşme ve modernleşme politikalarını nasıl algıladığını da ortaya koymaya çalışmışlardır. Aynı zamanda, Kayalı, Çiçek ve Özkoç'un çalışmalarında görüldüğü üzere, söz konusu politikaların vilayetlerdeki nüfus ve siyasi-toplumsal gelişmeler ile karşılıklı etkileşim sonucu nasıl değişerek şekillendiğini de ortaya koymak amacını gütmüşlerdir (Kayalı, 2018, s. 14; Çiçek, 2021, ss. 30, 259-60; Özkoç, 2015, ss. 16, 202).

Türk Ortadoğu araştırmacılarının bir başka hedefi de 19. yüzyılda Ortadoğu'daki Osmanlı dış siyaseti ve diplomasisine ışık tutmak olmuştur. Bu hususta Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı, 1882-1887* adlı eserinde, Osmanlı dış siyasetinin genellikle savaşlar tarihi olarak ele alınmış olduğuna dikkat çekmektedir. Mısır'ın işgali ve sömürgeleştirme çalışmaları sırasında Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaların çalışılması ise Osmanlıların “diplomasiyi nasıl, ne derece etkin ve ne kadar başarılı kullanabildiğini” görmeyi sağlayan bir vaka analizi niteliği taşıyacaktır (Kızıltoprak, 2010, ss. x-xi).

Osmanlı'nın son dağılma sürecindeki ve Osmanlı sonrasındaki Ortadoğu'yu çalışan Türk tarihçileri ise bölgedeki muhtelif ülke ve halklar ile Türkiye'nin 20. yüzyıldaki ilişkilerini araştırmaya yönelmişlerdir. Bu tarihçilerin eserlerinin önsözlerinde dile getirdikleri amaçlar arasında Batı tarihyazımından ziyade bizzat iki tarafın tarihçilerinin kaleme aldığı eserler yoluyla toplumların birbirlerini daha

iyi anlamalarını sağlamak, ikili sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirmek, tarafları ilgilendiren ortak meselelere çözüm bulunmasına yardımcı olmak ve bölgedeki “rakiplerimizi” daha yakından tanımak vardır (Kürkçüoğlu, 1982, ss. iii, 251-52; Saray, 1999, ss. v-vi; Metin, 2011, s. 9). Bu bağlamda Kürkçüoğlu, Arap Ortadoğusu’na ilişkin Türkiye’de ilk yayınlanan monografilerden biri olan *Osmanlı Devleti’ne karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)* adlı eserinin önsözünde şu satırlara yer vermektedir:

Türkler ve Araplar, ortak tarihlerini bizzat kendi araştırmalarından öğrendikleri ölçüde, karşılıklı olumsuz duyguların en azından yumuşayacağı tabiidir. Bu araştırmalar yapıldıkça, Araplar, Osmanlı yönetiminin, kendilerinin de ortak olduğu değişik bir yapı taşıdığını; belirli bir süre yakından tanıdıkları Avrupa sömürgeciliğinden farklılığını daha iyi görecektir. Türkler de —Atatürk’ün daha 1907’de gördüğü gibi— Arap bağımsızlığının kaçınılmaz olduğunu; kaldı ki, Arapların bu işte büyük devletlerin de oyununa geldiklerini; Şerif Hüseyin’in hareketinin bütün Arapların toplu bir başkaldırışı olmayıp, son ana kadar birçok Arap unsurunun Osmanlı Devleti’nin yanında kaldığını; ayrıca, Arap ayaklanmasının, Türklerin kendi millî ve çağdaş devletini kurmalarına giden gelişmeleri de hızlandırmış ve dolayısıyla katkıda bulunmuş sayılabileceğini anlayacaklardı... “Birbirini daha iyi anlama,” karşılıklı olumsuz duyguların temelinde yatan bütün konularda ve bilhassa Birinci Dünya Savaşı’ndaki Arap ayaklanması konusunda olmalıdır. Temeldeki çatlağın kapatılması, üzerinde kurulmakta olan dostluğu, belirli bir çerçeve içinde, daha sağlam ve kalıcı yapacaktır (Kürkçüoğlu, 1982, ss. 251-52).

Özgün Katkılar

Türk tarihçilerinin modern Ortadoğu tarihi hakkındaki bilimsel literatüre yaptığı özgün katkılar, yoğun bir şekilde bölgeye ilişkin Osmanlı arşiv belgelerini kullanmalarından ileri gelmektedir. Bu sayede ilk olarak Osmanlı perspektifinin daha netlikle ortaya konması mümkün olmuştur: Merkezi yönetim ile yerel makamların ürettiği belgeleri kullanan Türk araştırmacıları, bizzat Osmanlıların Arap beldelerine yönelik değerlendirme ve planlarının neler olduğu, uyguladıkları tedbirleri hangi amaçlarla aldıkları gibi önemli konulara ışık tutmuşlardır. Bu çerçevede cevap getirdikleri başlıca soruları, Çetinsaya, Irak örneğinde şu şekilde sıralamaktadır: “Merkez Irak vilayetlerini nasıl görüyordu; vilayetlerin durumunu ve sorunlarını nasıl algılıyordu; temel amaçları nelerdi; çözümleri nelerdi; bu hedeflere ulaşmaya çalışırken ve çözümleri uygularken karşılaştığı sorunlar nelerdi; Irak vilayetlerini yönetirken kriterleri ve tercihleri nelerdi?” (Çetinsaya, 2006, s. 2). Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortadoğu’daki diğer vilayetleri için de Osmanlı arşivlerinden faydalanarak bu tür soruların irdelenmesi, Osmanlı perspektifini kavrayabilmeyi mümkün kılmıştır.

İkinci olarak, salt Batı’daki arşivlerin ve yerel kaynakların zaviyesinden bakıldığında Osmanlıların bu dönemde Ortadoğu’da artan Batı etkinliği karşısında

silikleşen, neredeyse görünmez hale gelen rolü (Kuşun, 1998, s. ix), Osmanlı arşivlerinin kullanımı sayesinde tarihsel resmin ortalarındaki yerine geri yerleştirilebilmiştir. Zira bir yandan Avrupa merkezci bakış açısı ve ağırlıkla Batı kaynaklarının kullanılması, bölgedeki Batı etkisinin —her ne kadar önem taşısa da— orantısız bir şekilde vurgulanmasına yol açmış ve bunun sonucu olarak da Ortadoğu’da modern dönemde gerçekleşen sosyo-ekonomik dönüşümler salt Batı etkisine atfedilmiş, söz konusu dönüşümleri açıklamak için asli önemde olan Osmanlı faktörü ihmale uğramıştır (Avcı, 2004, ss. 2-3; Ceylan, 2011, s. 10). Diğer yandan da yakın zamanlara kadar Arap tarihçileri arasında da Arap ülkelerinin tarihine dair Osmanlı kaynaklarını kullanmak konusunda Ceylan’ın deyişiyile “kronik bir gönülsüzlük” hâkim olmuş, bu tarihçiler yerel Arapça kaynakların Arap nüfus hakkında Osmanlı belgelerinden daha sahih bilgiler verdiğini savunmuşlardır (Ceylan, 2011, s. 6). Bu iki uca karşılık Türkiye’de ağırlıklı olarak Osmanlı belgelerine dayanarak yürütülen çalışmalar sayesinde Osmanlıların Ortadoğu’da merkezileşme ve modernleşme yolunda hangi hamleleri nasıl planlayıp hayata geçirdikleri, bu hamleleriyle ilerideki Ortadoğu devletlerinin kurumsal temellerinin atılmasına nasıl katkıda buldukları gibi kritik sorulara ışık tutulması mümkün olmuştur.

Nitekim Ceylan *The Ottoman Origins of Modern Iraq* adlı eserinde modern Irak’ın kökenlerinin Osmanlı’nın Irak vilayetlerindeki hâkimiyetinde aranması gerektiğini vurgularken (Ceylan, 2011, s. 224) Kurt da *Osmanlı Basra’sında Devlet ve Toplum, 1908-1914* adlı çalışmasında “II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı-Arap vilayetlerini incelemek, modern Arap devletlerinin oluşumu ve iç dinamiklerini anlamak adına bir zarurettir” tespitinde bulunmaktadır (Kurt, 2015, ss. 16-17). Keza Akarlı’nın gösterdiği üzere, Osmanlı devlet adamları ve yerel makamlarının Cebel-i Lübnan’daki devlet kurumlarını ve siyasi gelenekleri şekillendirmekte Avrupa kaynaklarına dayalı eserlerin kabul ettiğinden çok daha önemli bir rol oynamış oldukları, ancak Osmanlı belgeleri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Üstelik Akarlı’nın deyişiyile “çıkarıcı, mezhepçi ve bölücü” bir nitelik taşıyan Avrupa müdahalelerinin tersine, Osmanlıların oynadığı rolün çeşitli bölge, zümre ve gruplar arasındaki ihtilafları uzlaştıracak istikrarlı bir yönetim düzeni kurulmasına yönelik olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır (Akarlı, 1993, s. 189).

Buna koşut olarak, Osmanlı belgelerinin kullanımı sayesinde Ortadoğu’da meskûn halkların salt Batı nüfuzuna ve Batı kaynaklı modernleşme süreçlerine maruz, edilgen bir görünümünden sıyrılmasına da katkıda bulunulmuştur. Akarlı’nın Lübnan özelinde işaret ettiği üzere, Batıların faaliyetleri ve nüfuzu kuşkusuz Osmanlı Ortadoğusu’nun modern tarihinde önemli bir rol oynamış olsa da “Bir halkın tarihini onun üzerindeki dış etkilere indirgeme eğiliminde olan anlatımlar, kısmi ve yanıltıcı kalmaya mahkûmdur.” Dolayısıyla Osmanlı arşivlerindeki belgelerden hareket eden Akarlı gibi Türk tarihçilerinin ortaya koyduğu çalışmalar, “ağırlıklı olarak Batılı kaynaklara dayanan ve tarihsel gelişimin başlıca etkenleri olarak Batı etkisini, faaliyetlerini ve çıkarlarını vurgulayan” mevcut literatürü dengeleyici bir rol oynamıştır (Akarlı, 1993, ss. 2-3). Bu sayede yalnız bölgenin “Batılaşmasına” odaklanılmamış, Arap nüfusun kendi coğrafi ve kültürel bağlamında değerlendirilmesi de mümkün olmuştur.

Ağırlıkla Osmanlı belgelerini kullanan Türk tarihçilerinin modern Ortadoğu hakkındaki tarih literatürüne getirdiği bir başka katkı da Arap milliyetçiliğinden Mısır modernleşmesine uzanan bir dizi konuyu Osmanlı bağlamı içine yerleştirmeleri ve bu sayede daha iyi kavranmasını mümkün kılmalarıdır. Bu bağlamda Kayalı, Osmanlı ve Arap çalışmalarının kendi zamanına gelinceye dek kesin ve ideolojik bir ayrıma tabi tutularak farklı kompartımanlarda çalışıldığına dikkat çeker ve Araplar arasındaki milliyetçi akımların doğuşunu, Arap beldelerine dair Osmanlı belgelerinden faydalanarak İmparatorluk bağlamına oturtma ihtiyacını vurgular (Kayalı, 2018, ss. 14-15). Özkoç da Mısır modernleşmesinin Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başladığı görüşünün, literatüre uzun süre hâkim olduğuna dikkat çektikten sonra şu tespitlerde bulunur:

Oysa, Mısır modernleşmesi, kendi iç dinamikleri ihmal edilmeksizin Batı etkisinin yanı sıra Osmanlı modernleşmesiyle karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmalıdır. Dolayısıyla, temel analiz birimi Mısır'ın 19. yüzyıl boyunca içerisinde yer aldığı "Osmanlı dünyası" olmalıdır... Mısır'da ortaya çıkan gelişmeler, Osmanlı'nın Mısır'ı hıdivlik yönetimi altında yeniden düzenlediği ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıdan bağımsız değildir... Mısır modernleşmesinin Osmanlı kültürel yapısından kaynaklanan ve etkilenen doğasının vurgulanması, Fransız ve İngiliz etkisine ilişkin yapılan "abartılı" yorumların aşılması açısından oldukça önemlidir (Özkoç, 2015, ss. 16, 25, 201).

Elbette yurtdışında da Albert Hourani, Jane Hathaway, Ehud Toledano ve Khaled Fahmy gibi Arap beldelerinin modernleşme sürecini çalışırken Osmanlı bağlamını ve merkez-çevre ilişkilerini dikkate almanın lüzumuna işaret etmiş, kendi çalışmalarında da bunu bizzat gerçekleştirmiş değerli tarihçiler mevcuttur (İhsanoğlu, 2006, ss. xviii, xxvi; Özkoç, 2015, s. 26). Diğer yandan arşiv olanaklarına yerinde erişebilmeleri ve anadil gibi avantajların da yardımıyla, Türk tarihçileri de modern Ortadoğu'nun Osmanlı İmparatorluğu bağlamında değerlendirilerek daha iyi kavranmasına kendi paylarına önemli katkılarda bulunabilmişlerdir.

Nihayet, modern Ortadoğu'ya ilişkin genel bilgi hazinesi bakımından da Türk tarihçileri Osmanlı arşivlerinden hareketle özgün katkılar getirmişlerdir. Tahripler, şer'iyye sicilleri ve vakfiyeler gibi Osmanlı belgeleri birbirini tamamlayıcı bir şekilde kullanılarak Ortadoğu'daki Osmanlı vilayetlerinin sosyo-ekonomik hayatı hakkında önemli yeni bilgilerin literatüre kazandırılması mümkün olmuştur. Akarlı'nın işaret ettiği gibi, belgelerden vilayetlerin tarihiyle ilgili bir dizi değişik konuda hem sayı hem nitelik açısından zengin veriler elde edilebilmektedir: "Dini ve kültürel hayat, göç, kaçak ticaret, memurların davranışlarıyla ilgili şikâyetler, aile ve köy içi ihtilaflar, toprak ve su anlaşmazlıkları, bayındırlık ve iletişim..." (Akarlı, 1993, s. 3). Keza Avcı'nın Kudüs özelinde belirttiği gibi, Ortadoğu kentlerinin modern tarihi hakkında da alt yapı inşaatları, yeni yapılara verilen izinler, güvenlik ve halk sağlığı ile ilgili tedbirler dâhil pek çok mevzuda Osmanlı belgeleri değerli bilgiler sağlamaktadır (Avcı, 2006, s. 12). Çiçek'in işaret ettiği üzere, bölgedeki bedeviler gibi göçebe grupların tarihi hakkında da Osmanlı belgeleri önemli veriler içermektedir. Osmanlı yönetiminin göçebe nüfusa karşı politikaları, aşiretlerin yerel makamlar, tüccarlar,

köylüler ve arazi sahipleriyle ilişkileri, bedevilerin mahkemelerdeki şikâyetlerinin ortaya koyduğu görüş açıları gibi pek çok yeni bilginin literatüre kazandırılması, Osmanlı belgeleri sayesinde mümkün olmuştur (Çiçek, 2021, s. 34).

Türk tarihçileri, aynı zamanda yurtdışında fazla çalışılmamış olan, Irak'ın özellikle Musul dışındaki vilayetleri gibi bölgelerin modern dönem tarihinin aydınlatılmasına da katkıda bulunmuşlardır (Ceylan, 2011, ss. 2, 5, 8; Kurt, 2015, ss. 22-23). Çetinsaya'nın II. Abdülhamit döneminde Irak'a yönelik Osmanlı politikalarını konu edinen kitabı, Ceylan'ın Tanzimat döneminde Osmanlı Irakı'nda gerçekleşen merkezileşme ve modernleşme süreçleri hakkındaki çalışması ve Kurt'un Osmanlı döneminde Basra kenti konulu eseri, bu örnekler arasında yer almaktadır (Çetinsaya, 2006; Ceylan, 2011; Kurt, 2015). Irak ve yöresi hakkındaki bu çalışmalara Kurşun'un Basra Körfezi'ndeki Osmanlı-İngiliz rekabetine dair, Batı'da yayınlanmış çalışmalardan farklı olarak ağırlıkla Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanan monografisi de eklenmelidir (Kurşun, 2004).

Zorluk ve Sınırlılıklar

Yukarıda gördüğümüz gibi, uzun bir süre boyunca Osmanlı arşivlerinin tasnif sürecinde bulunması, modern Ortadoğu'yla ilgili kimi konuların "sakıncalı" görülmesi, 1914'ten sonraki dönemin belgelerine erişim izni verilmemesi, 2000'li yıllara dek modern Ortadoğu tarihçilerinin karşılaştığı önemli zorluklar arasındaydı. Her ne kadar 2000'lerin başları itibariyle bu zorluk büyük oranda aşılmış olsa da hâlâ tasnifi bekleyen birçok belge ve fon varlığını sürdürmüştür. Sözgelimi, 2010'ların başlarında bile Mısır dâhil Afrika'daki Osmanlı topraklarına ilişkin belgelerin ancak çok az bir kısmı gün yüzüne çıkartılabilmmişti ve Hariciye Siyasiye fonunun tasnifi tamamlanabilmiş değildi (Tandoğan, 2013, s. 3).

Erişilebilir durumda olan ve Ortadoğu'yu çalışan Türk tarihçileri tarafından yoğun bir şekilde başvurulmuş Osmanlı belgelerinin kullanımında da kimi güçlükler söz konusudur ve bazı konularda yetersiz kalabilmektedirler. Kurşun'un işaret ettiği üzere, Necid ve Ahsa gibi kimi bölgelerle ilgili belgeler pek çok fonda dağılmış halde bulunmakta, dahası bu belgeleri yazan ve okuyan makamlar ele alınan konuların arka planına aşına oldukları için muhtasar bir nitelik arz etmektedirler. Bu nedenle içerdikleri bilginin çıkarsanabilmesi için yüzlerce başka belge ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeleri gerekmektedir (Kurşun, 1998, s. x). Konular bağlamında da yerel eşrafın (merkezle ilişkilerinden ayrı olarak) kendi arasındaki denge ve ilişkiler gibi hususlar söz konusu olduğunda Osmanlı arşivleri yeterince bilgi vermemekte, Batı ülkelerinin arşivleri ile yerel arşivlere başvurma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Kurşun, 1998, s. ix; Kurt, 2015, s. 25).

Bu noktada modern Ortadoğu araştırmacılarının karşısına bir diğer zorluk çıkmaktadır: Eski Osmanlı vilayetlerindeki yerel arşivlerin de uygun bir şekilde tasniflenip araştırmacıların kullanımına sunulmuş olmaması, erişimin çeşitli resmi kısıtlamalara maruz bulunabilmesi. Sözgelimi Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Libya arşivlerini 2006'da yapılan bir sözleşme çerçevesinde

yapılandırmaya başlamış ise de 2011’de çıkan iç savaşla süreç yarıda kaldığından bu arşivler 2010’larda dahi araştırmacıların kullanımına uygun bir şekilde tasnif edilmiş ve fon kodlarıyla erişime sunulmuş değildi. Erişilebilen vesikalardan da görüntü alma imkânları son derece kısıtlıydı (Özdağ, 2020, ss. xii, xvii-xviii). Bundan daha büyük bir zorluk da yerel kaynakların savaş ve işgal gibi durumlardan dolayı erişilemez, hatta tahribata uğramış olmasıdır. Örneğin, Basra şer’iyye sicillerinin tek nüshası 2003’teki Amerikan işgali sırasında yanıp kül olmuştur. Keza Bağdat ve diğer kentlerin sicilleri de çoğunlukla erişilemez durumdadır. Yerel gazetelerin bulunduğu Bağdat ve Basra kütüphaneleri kapalıdır (Kurt, 2015, s. 26; Ceylan, 2011, s. 10). Bu durumda, Bağdat’taki Irak Ulusal Müzesi’nin yağmalanmasına göz yumulması örneğinde de görüldüğü üzere, işgalci güçlerin geçmişten kalma mirası silerek toplumsal bellek ve kimliği aşındırma gayretlerinin de rol oynadığı ileri sürülebilir.

Kaynaklarla ilgili olarak Kurt’un işaret ettiği, daha derinlerde yatan bir sorun da özellikle Irak’ın güneyi gibi bölgelerde okuryazarlığın ve yazılı kültürün çok az gelişmiş ve aşiret reisleri ile eşrafın baskısı altındaki bireylerin ifade imkânlarının her hâlükârda kısıtlanmış olmasıdır. Bu da Ortadoğu’da günlükler ve hatırat gibi halkın çeşitli kesimlerinin bakış açısını yansıtan kaynak türlerinin sayıca sınırlı olduğu anlamına gelmektedir. Neticede bölge halkının Osmanlı politikalarına nasıl bir tepki gösterdiğini anlamak zorlaşmaktadır (Kurt, 2015, s. 18).

Bu gibi nedenlerle, modern Ortadoğu hakkındaki kimi eserlerde yerel kaynak ve arşivlere başvurulamamış olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin 20. yüzyıldaki Suriye, Filistin ve Irak tarihini veya Türkiye-Suriye, Türkiye-Afganistan, Türkiye-İran veya Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini konu edinen bazı çalışmalarda, bu ülkelerin arşivlerinden herhangi bir belgeye yer verilmediği gözlemlenmektedir. İran tarihi hakkında eserlerde de genellikle 20. yüzyıl öncesi için dahi yerel arşiv kaynaklarının kullanılmadığı görülmektedir. Aynı durum Mısır tarihiyle ilgili, salt merkezi Osmanlı arşivlerini kullanan bazı eserlerde de söz konusudur.

Modern Ortadoğu tarihine ilişkin kimi monografilerde rastlanan başka tür bir sınırlılık da analitik, problematlere dayanan bir yaklaşımın eksikliğidir. Kimi eserlerde kısa bir önsözün ardından genel tarihsel-coğrafi arka plan bilgisi içeren bir giriş bölümü yer almaktadır. Eserin mevcut literatüre ne gibi bir katkı getirme amacıyla olduğu, temel problematiği ve araştırma soruları, kaynakları ve metodolojisi konusunda bilgi verilmemektedir. Gövde kısmında da problematik ve araştırma sorularına cevap bulmaya yönelik analitik bir yaklaşımdan ziyade belgelerin sunduğu bilgilerin kategorize edilerek aktarılmasına yönelik bir yöntem izlenmektedir. Keza sonuç bölümleri de eserin ana bulgularını ve bunların ima ettiği çıkarımları tartışmaktan ziyade kısa bir özet veya ele alınan dönemden sonraki gelişmeleri içeren bir sonsöz niteliğini taşımaktadır. Ancak son yıllarda bu tür örneklerin azalma eğiliminde olduğu da not edilmelidir.

Türkiye’deki modern Ortadoğu tarihçiliğinde gözlemlenen bir diğer eksiklik de alana dair uluslararası literatürün yeterince dikkate alınmamasıdır. Yurtdışında Ortadoğu üzerine yazılan eserlerde tartışılan güncel konular, bu tartışmalar

bağlamında ortaya konan argümanlar ülkemizde kaleme alınan eserlerin hatırı sayılır bir kısmında yansımaları bulmamakta, bu argümanlara karşı eleştirel veya destekleyici herhangi bir pozisyon geliştirilmemektedir. Örneğin Ernst Dawn, Hasan Kayalı ve Joshua Teitelbaum gibi tarihçilerin yayınlarında Şerif Hüseyin isyanının genel bir Arap isyanı olmadığı gerekçeleriyle ortaya konduğu halde (Dawn, 1973; Kayalı; 1997; Teitelbaum, 2001) bu yöndeki argümanlar kimi yerli eserlerde tartışma konusu dahi yapılmadan, sadece yok sayılarak “Osmanlıya karşı Arap ihaneti” söylemine devam edilebilmektedir. Bu durum da analitik yaklaşımın yukarıda değinilen eksikliğiyle ilişkilidir. Problematik ve argümanlara dayalı bir metodolojinin daha çok eserde yer bulması uluslararası literatürdeki tartışmalara ilgiyi geliştireceği gibi söz konusu tartışmalara iştirak edilip onlara cevaben yeni argümanlar geliştirilmesi de Türk Ortadoğu tarihçiliğinin analitik yönünü pekiştirecektir.

Sonuç

İncelemenin gösterdiği üzere, Türk modern Ortadoğu tarihçiliği bir kısım Ortadoğu ülkesinin Sovyet Bloğuna daha yakın durduğu Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bölge ülkeleriyle aradaki psikolojik ve ideolojik mesafenin aşılması yakın ilişkiler kurulması, Osmanlı arşivlerinin büyük bölümünün tasniflenerek sayısal ortamdaki erişilebilir hale gelmesi ve üniversite ve araştırmacı sayısında büyük artış gerçekleşmesi gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle 2000'li yıllardan itibaren büyük bir atılım göstermiştir. Bölgenin modern tarihini çalışan Türk tarihçileri, Osmanlı arşivlerine dayanarak İmparatorluğun Arap nüfuslu vilayetlerinin tarihinin çeşitli yönleriyle aydınlatılmasına katkıda bulunmuş, Osmanlı merkezileşme-modernleşme politikalarının sonuçlarına ve yerel nüfus ile Osmanlı idaresi arasındaki etkileşimlere ışık tutmuşlardır. Ortadoğu'da günümüzde yaşanan sorunların tarihsel kökenlerini araştırmış, bölgenin bugününü daha iyi anlamamızı sağlayacak bilgileri ortaya koymuşlardır. Osmanlı idaresinin ve bölge halklarının Batı etkisine maruz edilgen özneler görünümünden sıyrılması ve bölgenin bugünkü halinin şekillenmesinde oynadıkları etkin rolün belirginleşmesi yönünde de çaba göstermişlerdir.

Bu katkılara ulaşılması kolay olmamış; Ortadoğu'yla ilgili kimi konuların ideolojik bakımdan hassas veya sakıncalı bulunması, Osmanlı arşivlerinin tasnifinin uzun süre tamamlanamaması, son dönemlerin belgelerine erişilememesi gibi sorunlar Türk modern Ortadoğu tarihçilerinin önünde uzun süre boyunca engel oluşturmuştur. Bugün bu engeller büyük oranda aşılmış olsa dahi eski Osmanlı vilayetlerindeki arşivlerde araştırma yaparken karşılaşılan sorunlar hâlâ devam etmektedir. Kısmen de bu sebeple, son dönemlere dek yayınlanan eserlerde söz konusu arşivlerden gerektiği kadar yararlanılamamış olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca betimselden ziyade analitik bir yaklaşım da henüz tam olarak benimsenmemiş olup güncel uluslararası literatürde tartışılan konular, bu tartışmalar bağlamında ortaya konan argümanlar kimi eserlerde eleştiri amacıyla dahi yeterince dikkate alınmamaktadır.

Söz konusu sıkıntılara rağmen, Türk araştırmacıların yurtdışındaki benzer çabalarla koşut olarak modern Ortadoğu tarihyazımına getirdiği katkılar sayesinde, bölge tarihinin Osmanlı rolü ve perspektifini de içeren daha bütüncül bir resmine ulaşılması mümkün olmuştur. Bundan sonra, bölgenin modern dönem tarihinin salt Batı'nın önderliğinde gerçekleşen bir dönüşümün hikâyesi olarak anlatılması, sona ermese dahi, bilimsel geçerliliğini büyük oranda yitirecektir. Aynı zamanda, modern Ortadoğu devletlerinin şekillenmesinde Osmanlı mirasının rolü ve gerek kurumlar gerek de kadrolar açısından bu mirasla süreklilikleri de ortaya konmuş olduğundan, Osmanlı sonrası Ortadoğu tarihinin salt Batı tarafından kurulmuş ayrı ayrı ulus devletlerin tarihi olarak nakledilmesi de zorlaşacaktır.

Monografilere dayanan bu çalışma, bir kuşbakışı değerlendirme mahiyetini taşımaktadır. Türkiye'de modern Ortadoğu tarihçiliğinin gelişimini daha detaylı olarak ortaya koymak ve Cumhuriyet döneminin siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmeleriyle ilişkilendirmek için Türk tarihçileri tarafından üretilen Ortadoğu tarihi konulu tez, makale ve derleme kitap türlerindeki çalışmaları, ayrıca Ortadoğu araştırmalarına odaklanan Türk akademik dergilerini ve kuruluşlarını da mercek altına alacak yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Açıkalın, Mehmet Cevat. (1934). *Afganistan*. Ankara: [yayınevi belirtilmemiş].
- Akarlı, Engin D. (1993). *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*. Berkeley: University of California Press.
- Alkan, Necati. (2017). *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı: Nili*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Altundağ, Şinasi. (1945). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi, 1831-1841*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Armaoğlu, Fahir. (1989). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Atabey, Figen. (2020). *Kutü'l-Amare'den Mütareke'ye Irak Cephesi (1914-1918)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ateş, Sabri. (2013). *Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914*. Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- Ateş, Sabri. (2020). *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak, 1843-1914* (Devrim Kaya, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Avcı, Yasemin. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs, 1890-1914*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aydın, Ali İhsan. (2016). *Osmanlı Filistininde Bir Sancak: Akka*, İstanbul: Taş Mektep Yayınları ve ORDAF.
- Baktıaya, Adil. (2009). *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*. İstanbul: Bengi.

- Balciođlu, Mustafa ve Balcı, Sezai. (2021). *Rotschildler ve Osmanlı İmparatorluğu: İlk Kez Yayınlanan Belgelerle*. Ankara: Erguvani Yayınları.
- Bostancı, Mustafa. (2017). *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bostancı, Mustafa. (2020). *Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, Celil. (2021). *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: Nili*. İstanbul: Ötüken. Buzpınar, Tufan. (2016). *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ceylan, Ebubekir. (2011). *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth Century Middle East*. New York: I.B. Tauris.
- Ceylan, Ebubekir. (2022). *Modern Irak'ın Osmanlı Kökenleri* (Kemal Koçak, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Cin, Barış. (2007). *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çakmak, Abdullah. (2020). *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*. İstanbul: İlem. Çaycı, Abdurrahman. (1963). *La question tunisienne et la politique ottomane (1881-1913)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Çaycı, Abdurrahman. (1992). *La question tunisienne et la politique ottomane (1881-1913)* (2. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu. Çaycı, Abdurrahman. (1970). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Kürşat. (2014). *Osmanlı Hâkimiyetinde Sayda (1838 -1918)*. Ankara: Data Yayınları.
- Çelik, Kürşat. (2020). *Trablusşam Vakıfları (1840-1877)*. İstanbul: Sonçağ Akademi. Çetinsaya, Gökhan. (2006). *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*. London: Routledge.
- Çetinsaya, Gökhan. (2020). *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi* (Zehra Savan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Çiçek, M. Talha. (2012a). The Impact of Sharif Hussein's Revolt on the Nation-Building Processes of Turks and Arabs. *Journal of Academic Approaches*, 3 (2), 98-111.
- Çiçek, M. Talha. (2012b). Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve "Arap İhaneti." *Dîvân*, 17 (32), 169-188.
- Çiçek, M. Talha. (2014). *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I, 1914-1917*. London: Routledge.
- Çiçek, M. Talha. (2020a). *Cemal Paşa Suriye'de: Birinci Dünya Savaşı Yılları* (Fatih Sel, Çev.). İstanbul: Kronik.

- Çiçek, M. Talha. (2020b). Relocating the Arabs in Turkish Historiography: A Review of the Book Series *Arap Gözüyle Osmanlı*. *Archív Orientální*, 88 (3), 605-611.
- Çiçek, M. Talha. (2021). *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawn, C. Ernst. (1973). *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of the Arab Nationalism*. Urbana: University of Illinois Press.
- Demirkol, Erdem. (2017). *Kudüs ve II. Abdülhamid*. İstanbul: Taş Mektep Yayınları ve ORDAF.
- Duman, Sabit. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Duman, Selçuk. (2010). *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Emrence, Cem. (2012). *Remapping the Ottoman Middle East: Modernity, Imperial Bureaucracy and the Islamic State*. New York: I.B. Tauris.
- Emrence, Cem. (2016). *Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek* (Gül Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göksun, Yenal. Suriye Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı. Ahmet Şimşek (Ed.), *Dünyada Türk İmajı: Tarih Ders Kitaplarındaki Durum* (ss. 491-503). Ankara: Pegem Akademi.
- Gülsoy, Ufuk. (1994). *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Gülsoy, Ufuk. (2010). *Kutsal Proje: Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*. İstanbul: Timaş.
- Güner, Selda. (2013). *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil: Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. (2006). *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları: Mehmet Ali Paşa'dan Günümüze Basılı Türk Kültürü Bibliyografyası ve Bir Değerlendirme*. İstanbul: IRCICA.
- İlter, Aziz Samih. (1936-37). *Şimalî Afrikada Türkler*. İstanbul: Vakıf Gazete-Matbaa Kütüphanesi.
- İpek, Yasin. (2010). *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı, Bâbîlik ve Bahâîlik*. İstanbul: Ekim.
- Karadeniz, Yılmaz. (2006). *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. İstanbul: Bakış.
- Karadeniz, Yılmaz. (2019a). *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925): İdarî, Askerî, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Karadeniz, Yılmaz. (2019b). *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Karaköse, Hasan. (2018). *Orta Doğu'da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1876-1918 Yılları Arası)*. İstanbul: Nobel.

- Karal, Enver Ziya. (1938). *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Karasapan, Celâl Tefvik. (1942). *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
- Karasapan, Celâl Tefvik. (1960). *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Kartın, Cengiz. (2013). "Batılı Seyyahların Gözüyle Doğu." *Türk Yurdu*, (310), 214-226.
- Kavas, Ahmet. (2006). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Kayalı, Hasan. (1997). *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*. Los Angeles: University of California Press.
- Kayalı, Hasan. (2018). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918* (Türkan Yöney, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Kılıç, Remzi. (2011). *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye: Tarihi Coğrafyası, XIX Yüzyılda İdari Yapısı*. İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık.
- Kılınçkaya, Mehmet Derviş. (2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kızıltoprak, Süleyman. (2010a). *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı, 1882-1887*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kızıltoprak, Süleyman. (2010b). *Mehmet Ali Paşa'dan 2. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*. İstanbul: TBBD Yayınları, 2010.
- Kireççi, M. Akif. (2013). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kuran, Ercüment. (1957). *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kurşun, Zekeriya. (1992). *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Kurşun, Zekeriya. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devletinin Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurşun, Zekeriya. (2004). *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar, 1871-1916*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurt, Burcu. (2015). *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum, 1908-1914*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ömer E. (1972). *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, 1945-1970*. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Kürkçüoğlu, Ömer E. (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Marufoğlu, Sinan. (1998). *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, 1831-1914*. İstanbul: Eren.
- Metin, Barış. (2012). *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Metin, Celal. (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Öke, Mim Kemal. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Öke, Mim Kemal. (2018). *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923) (Genişletilmiş Yeni Basım)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öke, Mim Kemal. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Öke, Mim Kemal. (1992). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926 (Genişletilmiş Yeni Basım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992.
- Özbozdağı, Özer. (2020). *Ortadoğu'nun Yağmalanan Hafızası: Almanların Ortadoğu'da Arkeolojik Faaliyetleri (1890-1914)*. İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık.
- Özdağ, Abdullah. (2020). *Osmanlı İdaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya Sofu, Sevda. (2015). *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru: Süveyş Kanalı (Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özkaya Sofu, Sevda. *Osmanlı İdaresinde Mısır (1839-1882)*. İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Özkoç, Özge. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği.
- Özkoç, Özge. (2015). *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özyüksel, Murat. (1988). *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*. İstanbul: Arba.
- Özyüksel, Murat. (2000). *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Polat, Ü. Gülsüm. (2015). *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Polat, Ü. Gülsüm. (2021). *I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekatları (Hazırlık-Harekat-Netice)*. İstanbul: Selenge Yayınları.

- Saray, Mehmet. (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.
- Saray, Mehmet. (1987). *Afganistan ve Türkler* (Genişletilmiş Yeni Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Saray, Mehmet. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıkcıoğlu, Melike. (2013). *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarıkcıoğlu, Melike. (2020). *Ondokuzuncu ve Yirminci Yüzyıl Başlarında İran'da Eğitim Reformları (Kaçarlar Dönemi)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Şimşir, Bilal N. (2003). *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: ASAM.
- Şimşir, Bilal N. (2019). *Atatürk ve Afganistan* (2. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tandoğan, Muhammed. (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tandoğan, Muhammed. (2018). *Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası: Tevarikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Teitelbaum, Joshua. (2001). *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*. London: Hurst.
- Tellioğlu, Ömer. (2015). *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Topkar, Kevser. (2015). *Templer ve Yahudiler: Osmanlı Filistininde Alman Kolonileri (1869-1917)*. İstanbul: Taş Mektep Yayınları ve ORDAF.
- Türker, Özgür. (2020). *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi, 1779-1813*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Umar, Ömer Osman. (2003). *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi.
- Umar, Ömer Osman. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Umar, Ömer Osman. (2013). *Bağdat Paktı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yazıcı, Sinan. (2016). *19. Yüzyılda Mısır'da Devletin İnşası: Osmanlı Cihan Devletinden Modern Dünya Sistemine*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE).
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. (2004). *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-59*. London: Routledge.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. (2019). *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları, 1950-1959* (Nur Nirven, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Yeşilyurt, Yahya. (2011). *Yemen: Medeniyetler Beşığı Kadim Bir Osmanlı Ülkesi*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Türkiye’de “Köy Enstitüleri” Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Nicelik ve Nitelik Yönleriyle Değerlendirilmesi IV (2020-2021)

Nurgün KOÇ*

orcid/0000-0001-9064-0789

Öz: Erken Cumhuriyet döneminde yapılan pek çok yeni düzenlemenin başında yeni Türk devletinin gereksinimlerine cevap verebilecek modern eğitim kurumlarının açılması gelmektedir. Bu kurumlar arasında Köy Enstitüleri dikkat çekmektedir. Köy Enstitüleri’ni diğer eğitim kurumlarından ayıran tarafı eğitim yoluyla ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi, Cumhuriyet rejiminin gereklerinin öğretmenler aracılığıyla en ücra köşelere, köylere kadar ulaştırılması hedefidir. Köy Enstitüleri kurulduktan bir süre sonra, gerek kendi içinde ortaya çıkan sorunların düzeltilmesi çabası gerekse politik gelişmelere bağlı nedenlerle yeniden yapılandırılmış, İlköğretmen Okulları’na dönüştürülmüştür. Enstitüler, günümüze değin üzerinde en çok yazılan, konuşulan ve tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Bu konuda akademik yayınlar yapılmış, üniversitelerde Yüksek Lisans ve Doktora tezleri hazırlanmıştır. Köy Enstitüleri’ni anlamak açısından bu çalışmalar son derece önemlidir. Son yıllarda bu çalışmaların oldukça arttığı görülmektedir. Popüler bir konu haline gelmiş olan ve çoğunlukla da ideolojik bakış açısıyla değerlendirilen Köy Enstitüleri’ne yönelik Lisansüstü seviyedeki tezlerin sayısının artması görünüşte olumlu gibi görülse de nicelik ve nitelik analizlerine tabi tutulduğunda bu tezlerin büyük bölümünde önemli metodoloji sorunları ve etik problemleriyle karşılaşmıştır. Danışman ve jüri kontrolünde hazırlanan tezlerde görülen ciddi akademik hataların Türk üniversitelerinin Sosyal Bilimlerle ilgili departmanlarının en azından bir kısmının akademik bakış açısını terk ederek ideolojik yaklaşımı tercih etmek suretiyle bilimsel etik dışı tutum içinde olduklarını gözler önüne sermektedir. Özellikle son yıllarda hazırlanan tezlerin, Doktora tezleri de dahil olmak üzere, alana akademik katkı sağlamak yerine birbirinin tekrarı niteliğinde olduğu, daha önceki çalışmalara başvurup göstermeme başta olmak üzere Yüksek Öğretim Kurulu tarafından da akademik ve hukuki süreçleri belirlenmiş olan intihal yaptırımlarını içeren nitelikte oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri çalışmaları, Tezler, Eğitim, İntihal, Etik.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD Başkanı, nurgunkoc@karabuk.edu.tr

Evaluation of the Postgraduate Thesis of Concerning “Village Institutes” Made in Turkey of Quantity and Quality Aspects IV (2020-2021)

Abstract: At the beginning of many new arrangements made in the early Republican period, the opening of modern educational institutions that could meet the needs of the new Turkish state. Among these institutions, Village Institutes draw attention. What distinguishes Village Institutes from other educational institutions is the goal of solving economic and social problems through education and delivering the requirements of the republican regime to the farthest corners and villages through teachers. After a while, the Village Institutes were restructured and transformed into Primary Teachers Schools due to both the efforts to correct the problems that arose within themselves and the reasons related to the political developments. The institutes have become one of the most written, spoken and discussed topics until today. Academic publications have been made on this subject, and Master’s and Doctoral theses have been prepared in universities. These studies are extremely important in terms of understanding the Village Institutes. It is seen that these studies have increased considerably in recent years. Although the increase in the number of postgraduate theses on Village Institutes, which has become a popular topic and is mostly evaluated from an ideological point of view, seems to be positive, when it is subjected to quantitative and qualitative analyzes, important methodology and ethical problems have been encountered in most of these theses. The serious academic errors seen in theses prepared under the control of advisors and juries reveal that at least some of the departments of Social Sciences of Turkish universities are in a scientific unethical attitude by leaving the academic perspective and preferring the ideological approach. It has been determined that especially the theses prepared in recent years, including PhD theses, are repetitions of each other instead of making an academic contribution to the field, and that they contain plagiarism sanctions, whose academic and legal processes have been determined by the Higher Education Institution, especially whether they have applied to previous studies or not.

Keywords: Village Institute studies, Theses, Education, Plagiarism, Ethics.

Extended Summary

Purpose

Village Institutes emerged with the implementation in Turkey of applied schools in rural areas, which were previously implemented in different ways in various countries in the world. One of the most important issues in the period of Mustafa Kemal Atatürk is education reform. Important works were accomplished in this regard, but the education problem of the people, mostly living in rural areas, could not be solved in the first years of the Türkiye Republic. In this context, firstly, researches were carried out, leading experts such as the American educationalist John Dewey were consulted, and after various research Institutes were opened. A lot of academic research has been done about the Village Institutes which has been

implemented in a short period of Turkish education history (1936-1954), and theses have been prepared in universities. The aim of this study is to determine whether the postgraduate theses are objective, their compliance with scientific criteria, etc. is to reveal.

Method

Meta-synthesis method was used in the study. The need to evaluate qualitative researches in the same field together has revealed the meta-synthesis method. This method is based on qualitative research on a subject; It provides the opportunity to examine the data, methods or theoretical aspects in depth (Polat, Ay, 2016: 58).

Results and Discussion

Considering the subject distribution of the prepared theses, the highest rate was the subject of Education and Training with 10 theses; 2 on History/ History of Turkish Revolution; 2 on Political Sciences; 1 thesis was prepared on Architecture, Radio-TV, Labor Economics and Industrial Relations, Deontology and History of Medicine.

Regarding the academic qualifications of the theses, attention has been paid to the way in which the subject is handled, whether the sources are adequately included, whether the basic sources are reached or not, especially the case of applying to the previously prepared doctoral theses. At this point; In 5 of the 18 theses prepared between 2020 and 2021, no PhD thesis was applied before in the literature (in other words, no PhD thesis was included in approximately one of every 3 theses), only 1 PhD thesis in 6 theses, 7 theses (between 2 and 5) reference was made to the Doctoral theses on Village Institutes that have entered the literature before. When we look at the situation of making reference to Fay Kirby, it is seen that Kirby was cited in all theses except 1 of the 18 theses; It has been determined that in 2 theses, two separate editions of Kirby's *Village Institutes in Turkey* were applied at once.

Conclusion

There were also significant deficiencies in the original evaluation of the subjects in the theses. It has been observed that the contents of the original subject headings could not be filled in academic terms. The case of using the basic sources in the previous theses and not citing the author continued in the same way,

especially the fact that the doctoral theses were not applied, clearly revealed an important lack of methodology under the control of the supervisor and the jury.

It is necessary to bring to the attention of the Turkish academy this attitude of the advisors and juries, who direct and supervise the recent theses on Village Institutes, which have been studied academically for almost half a century and many theses at the doctoral level have entered the literature. The fact that the application shown to Fay Kirby's work is not shown to other doctoral theses due to objectivity is a clear indication of the scientific unethical attitudes of its interlocutors, if not the so-called scientific love of the West.

Giriş

Bu çalışma Köy Enstitüleri konusunda hazırlanmış olan Lisansüstü düzeydeki tezlerin incelenmesine yönelik daha önce yayınlanmış olan makalelerin devamı niteliğindedir. Köy Enstitüleri ile ilgili tezlerin sayısının fazla olması dolayısıyla, sayfa sayısı gibi birtakım teknik kısıtlamalar nedeniyle incelenen tezlerin parça parça yayınlanması yoluna gidilmiştir.¹

Popüler bir konu haline gelmiş olan Köy Enstitüleri ile ilgili hazırlanmış olan Doktora ve özellikle Yüksek Lisans tezlerindeki sayının artmış olması olumlu biçimde algılanabilecekse de tezler ayrıntılı biçimde ele alındığında karşılaşılan bilimsel ve etik sorunların artarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de üniversitelerde bilim insanı unvanını taşıyan birçok kişinin ideolojik yaklaşımla kimlik aktarıcısı gibi davrandığı (Saklı, 2019: 122) ve yükseköğretim kurumlarındaki araştırma ve yayın süreçlerinde etik kural ve prensiplere uyulmamasının temel bir sorun olduğu belirtilmektedir (Bülbül, 2021). Oysaki bilim insanının en başta gelen sorumluluğu etik² ilkeleri ihlal

¹ Önceki makaleler için Bkz., "Türkiye'de "Köy Enstitüleri" Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Nicelik ve Nitelik Yönleriyle Değerlendirilmesi (2010'a Kadar)", *Tarihyazımı*, 2(1), Yaz 2020: 13-36; "Türkiye'de "Köy Enstitüleri" Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Nicelik ve Nitelik Yönleriyle Değerlendirilmesi II (2010-2015)", *Tarihyazımı*, , 3(2) Kış 2021: 222-239; "Türkiye'de "Köy Enstitüleri" Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Nicelik ve Nitelik Yönleriyle Değerlendirilmesi III (2016-2019)", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 2021: 28-52.

² 'İyi huy' anlamına gelen Arapça 'hulk' kelimesinin çoğulu olan "ahlak", kökeninde din etkisini taşıdığından yerine daha çok 'erdem' sözcüğü kullanılmaktadır. Ahlak sözcüğünün İngilizce karşılığı 'morality'dir. Türkiye'de de kullanılan "etik", moral yani ahlaki değerleri ifade eder, Bkz., Bilim Etiği, Editörler Nurhan Atasoy, Melih Boydak, Hakan Ali Çırpan vd., İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5048, İstanbul 2011, s.2. "*Ethos*, günlük yaşamdaki *ahlaksal durumların*, eylemlerin, değerlerin, topluluk temelinde, yerel, geleneksel, töresel özelliklerini içerdiği gibi, evrensel boyutta *aksiyolojik* kodlamaları, kuralları, değerleri; bunlarla ilgili tartışmaları da kapsar. Bir felsefe disiplini olarak *etik*, *ethosu* konu alır, ondaki değerleri, yargıları, görüşleri irdeler, tartışır, ona öneriler sunar.", Bkz., Ahmet İnam, "Bilgi Ahlakı Üstüne Düşünceler", http://libertedownload.com/Ornek/Sosyal_Bilim_Etik_ve_Yontem.pdf, Erişim Tarihi, 12.12.2022.

etmemesidir. Araştırma ve yayın etiği bir bütündür ve bilim etiğinin ayrılmaz bir parçasını meydana getirirler (Ongun, 2006: 89).

“Bilimsel araştırmada etik dışı bir davranış ortaya çıktığında, bundan ilkönce bilim dünyası haberdar olur. Bu durum o araştırmayı yapana ve eğer varsa, grubuna ve de araştırmının yürütüldüğü kuruma duyulan güvenin sarsılmasına yol açar. Bilim insanları arasında karşılıklı güveni zayıflatan bir durum ortaya çıkar. Bilimde etik dışı davranış bu düzeyde etki yapmakla kalmaz; bu olayın niceliği ve niteliğine göre toplum da bundan haberdar olur. Bu da sorumlu birey veya bireylerin ve kusurlu davranışın sergilendiği kurumların her şeyden önce saygınlıklarını yitirmelerine neden olur. Daha genel anlamda toplum ve bilim arasındaki güven ve iyi ilişkiler zedelenebilir.

En güç durumlardan biri, bir araştırmacının diğer bir araştırmacının sergilediği etik dışı davranışa tanık olması veya bunu saptamasıdır. Bu durumda en kolay olan hiçbir şey yapmamaktır; ama doğru olan bu değildir. Eğer bir bilim insanı, bir bilimsel kurum veya dergide çalışan bilimsel konulardan sorumlu bir kişi bilim etiğine ters bir davranış olayına tanık olmuşsa veya saptamışsa eyleme geçmek zorundadır.”³

Yöntem

Makalede elde edilen verilerin analizinde meta-sentez yöntemine başvurulmuştur. Aynı alanda yapılan nitel araştırmaların beraber değerlendirilmesine olanak tanıyan meta-sentez, herhangi bir konu hakkında yapılmış nitel araştırmaların verilerinin kuramsal altyapısını ve metodolojisini derinlemesine inceleme olanağı sunar. *“Meta-sentez çalışmaları yoğun emek ve uzun bir süreç gerektirir. Belirlenen alan ile ilgili incelenen çalışmaların bulgularının derinlemesine analiz edilmesi, ana tema ve alt temaların belirlenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi çalışmanın iskeletini oluşturmaktadır.”* (Polat, Ay, 2016: 58).

Önceki çalışmalarla 2020 yılına Köy Enstitüleri ile ilgili hazırlanmış olan lisansüstü tezler incelenmişti. Çalışmanın yıllara göre bölünmesi makalelerin kelime sayısı ile sınırlandırılması zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Bu makalede de aynı yöntem kullanılmıştır: YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sitesinde yapılan taramada; Tarama terimi *“Köy Enstitüleri, Aranacak alan “Tez adı”, İzin durumu “Tümü”, Tez türü “Tümü”* işaretlendikten sonra karşılaşılan tezler değerlendirilmiştir. Daha geniş taramayla eğitim ve öğretim alanında konumuzun dışında çok sayıda tezle karşılaşıldığından böyle bir daraltma yöntemi seçilmiştir. Fakat bu taramanın da dışında kalabilecek tezler olabileceği düşüncesiyle tek tek Köy Enstitüleri'nin adı yazılmak suretiyle; örneğin *“Kızılçullu Köy Enstitüsü”* gibi,

³ Cumhur Ertekin, Nihat Berker vd., *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/Bilimsel%20Ara%C7t%C4%B1rmada%20Etik%20ve%20Sorunlar%C4%B1son.pdf>, Erişim Tarihi, 12.12.2022.

yeni taramalarla konu ile ilgili Tez Merkezinde bulunan hiçbir tezin gözden kaçmamasına dikkat edilmiştir (Koç, 2020: 18; Koç, 2021: 227; Koç, 2021: 30).

Tezler incelenirken nicelik yönünden sayfa sayısına, kullanılan kaynakçaya, temel kaynaklara ulaşıp ulaşılmadığına, önceki tezlerden özellikle lisansüstü seviyedeki en üst aşama olarak kabul edildiğinden Doktora tezlerine yer verilip verilmediğine dikkat edilmiştir. Doktora tezi daha sonra kitap olarak aynı adla ya da benzer bir adla yayınlanmışsa, tez ya da kitap fark etmeksizin esere başvurulup vurulmadığına bakılmıştır. Tezlerin bazılarında konunun oldukça yüzeysel bir şekilde ve yetersiz kaynakça ile işlenmesi, üstelik elektronik erişime kısıtlı olması, bu yönde bir araştırmanın gerekliliğine yol açmıştır. Ancak Türkiye'deki Köy Enstitüleri konusunda hazırlanmış ilk tez olan Hüseyin Akyüz'ün "*Türk Eğitiminde Köy Enstitüleri Denemesi Üzerine Bir Araştırma*" adlı Doktora tezi, bu kriterin dışında bırakılmıştır. Çünkü Doktora tezine erişimin oldukça geç tarihlerde mümkün olduğu ihtimali buna yol açmıştır. Makale hazırlığı sırasında ilgili tezin YÖK Ulusal Tez Merkezi sistemine dahil olma tarihinin 25 Şubat 2015 olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu da tahminimizi doğrular niteliktedir. Günümüzde Hüseyin Akyüz'ün Doktora tezine Ulusal Tez Merkezinde ulaşmak mümkünse de daktilo ile yazıldığı görülen tez okunabilir ve anlaşılır olmaktan uzak durumda olduğundan araştırmacıların Akyüz'ü referans göstermeleri dışlanmıştır. Diğer yandan Köy Enstitüleri denince akla ilk gelen isim olan Fay Kirby'nin tez çalışmalarındaki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır (Koç, 2020: 21-22; Koç, 2021: 227-228; Koç, 2021: 30).

Ayrıca tez sürecinde Tez danışmanı ve Jüri üyelerinin görev ve sorumlulukları metodoloji, objektiflik kriterleri ve intihal gibi hususlara yönelik olarak çalışmanın akademik olgunluğa yaklaşmasını sağlamak olduğundan ve zaten gerek üniversitelerin belirlediği gerekse Yükseköğretim Kurulu tarafından esasları belirlenen kriterlere uymakla yükümlü olduklarından tez danışmanlarına da yer verilmiştir.

2020-2021 yılları arasında hazırlanmış olan Lisansüstü tezler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	YILI	YAZARI	ÜNİVERSİTE	KONUSU	TÜRÜ	SAYFA SAYISI	İZİN DURUMU
1.	2020	Bahadırhan Ceylan	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	135	Erişilebilir
2.	2020	Hasan Eren Çalışkan	Başkent Üniversitesi	Radyo- TV	Yüksek Lisans	275	Erişilebilir
3.	2020	Emre Taşdemir	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Siyasal Bilimler	Yüksek Lisans	93	Erişilebilir

4.	2020	Sevgi Gülbitti	Ankara Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	264	Erişilebilir
5.	2020	Murat Aydoğmuş	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Doktora	324	Erişilebilir
6.	2020	Muhammed Üzer	Atatürk Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	101	Erişilebilir
7.	2020	Barış Deyirmenci	Ankara Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	147	Erişilebilir
8.	2020	Tansu Ayperi Varol	Bursa Uludağ Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	99	Erişilebilir
9.	2021	Can Ozan Usta	Yeditepe Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	107	Erişilebilir
10.	2021	Ebru Büyükerkan	Kocaeli Üniversitesi	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	Yüksek Lisans	134	Erişilebilir
11.	2021	Gülten Özkan	Bursa Uludağ Üniversitesi	Deontoloji ve Tıp Tarihi	Yüksek Lisans	246	Erişilebilir
12.	2021	Nazlı Tunçer	Trakya Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	124	Erişilebilir
13.	2021	Alperen Görkem Sancar	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	105	Erişilebilir
14.	2021	Hande Savaş	Bursa Uludağ Üniversitesi	Mimarlık	Yüksek Lisans	251	Erişilebilir
15.	2021	İlknur Gönen	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Siyasal Bilimler	Yüksek Lisans	118	Erişilebilir
16.	2021	Lütfi Arslan	Ankara Üniversitesi	Tarih	Doktora	394	Erişilebilir

17.	2021	Ahmet Ateş	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Eğitim ve Öğretim	Yüksek Lisans	136	Erişilebilir
18.	2021	Salim Aslan	Siirt Üniversitesi	Tarih	Yüksek Lisans	112	Erişilebilir

Tezlerin Kronolojik Veri Analizleri

(CEYLAN, 2020) Doç. Dr. İsmail Hakkı Kızıloluk danışmanlığında, Bahadırhan Ceylan tarafından *“Köy Enstitülerinde Uygulanan Eğitim Programlarının Çoklu Zeka Kuramı Açısından İncelenmesi”* başlıklı Yüksek Lisans tezi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında, 2020 yılında tamamlanmıştır.

135 sayfadan oluşan tezde 71 civarında kaynak kullanılmıştır. Uz’un Doktora tezine başvurulmuş, diğer hiçbir Doktora tezine yer verilmemiştir. Kirby’e başvurulmuştur.

Köy Enstitüleri ile ilgili araştırmalardan söz edilirken “Akademik alanda ilk yerli çalışma 1977 yılında Hüseyin Akyüz’ün *“Türk Eğitiminde Köy Enstitüleri Denemesi Üzerine Bir Araştırma”* doktora tezi olarak hazırladığı çalışmadır” şeklinde akademik çalışmalara ve yayınlara yer verilen kısımda Bülent Berkol’un Yüksek Lisans tezi ve Ayfer Kocabaş’ın bir makalesi ile Aykanat’ın *“Köy Enstitüleri ve Çoklu Zekâ İlişkisi”* ilişkisi adlı Yüksek Lisans tezinden (2008) söz edilmiştir. (s.50-51) Burada herhangi bir yöntem bulunmayıp gelişigüzel birkaç yayına yer verildiği görülmüştür.

Ceylan *“Köy Enstitülerinin programlarında yer alan dersler günümüz öğretmen yetiştiren kurumlarında dikkate alınabilir”* (s.97) önerisinde bulunmuştur. Fakat tezde genel olarak başvuru örnekler Pakize Türkoğlu, Talip Apaydın ya da Maarif Vekaleti Yayınları üzerinden yapıldığından ulaşılan sonuçların geneli kapsamı mümkün olmayacaktır. Örneğin Talip Apaydın’a başvurularak verilen örneklerde olumlu olanların seçilerek yine Apaydın tarafından ifade edilen Köy Enstitüleri’ndeki zorlukları ve olumsuzlukları yansıtan örneklerin görmezden gelinmesi dolayısıyla gerçeği çarpıtmaktadır. Ceylan’ın tezinde sadece olumlu örnekler ve Köy Enstitüleri’ndeki hedeflere bakılarak bir sonuca vardığı ve ideolojik bir bakış açısı sergilediği değerlendirilmiştir.

(ÇALIŞKAN, 2020) Dr. Öğr. Üyesi Nesli Tuğban Yaban danışmanlığında Hasan Eren Çalışkan tarafından *“Türkiye’nin Toplumsal Hafızasını Köy Enstitüleri Fotoğrafları Üzerinden Okumak: Hasanoğlan Köy Enstitüsü ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü Örneği”* adlı Yüksek Lisans tezi Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Radyo- Televizyon ve Sinema Bilim Dalında, 2020 yılında tamamlanmıştır.

275 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 39 civarında yazılı, 3 sözlü kaynağa başvurulmuştur ve Hasanoğlan Köy Enstitüsü ve Yüksek Köy Enstitüsüne ait fotoğraflara yer verilerek fotoğraf üzerinden tarih okuması yapılacağı belirtilmiştir. Daha önce hazırlanmış olan hiçbir Doktora tezine yer verilmemiştir. Kirby'e de başvurulmamıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Nesli Tuğban Yaban danışmanlığında Hasan Eren Çalışkan tarafından yapılan Yüksek Lisans tezinde, *Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri* adlı Doktora tezinden birebir yapılan alıntılarda referans gösterilmediği tespit edilmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse;

1.Hasan- Âli Yücel, II. Abdülhamid döneminde idadilerdeki eğitim anlayışını şöyle yorumlar: "... tatbik edilen idadî ders programlarının muteleası o devir Türk münevverini islâmî şark kültürünün havası içinde yetiştirmek esasının kabul edildiğini bize anlatır. Hatta Meşrutiyette bile din derslerine, Arapça ve Farsçaya ayrılmış olan ehemmiyetli mevki, kozmopolit imparatorluk zihniyetinin milliyetçilik zararına nasıl kayrıldığını pek açık ispat eder." ⁴ (Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri, s.6)

Hasan Âli Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim kitabında II. Abdülhamid döneminde idadilerdeki eğitimi şu şekilde anlatmaktadır: ... *uygulanan idadî ders programlarının incelenmesi o devir Türk aydınlarını İslami doğu kültürünün havası içinde yetiştirmek esasının kabul edildiğini bize anlatır. Hatta Meşrutiyette bile din derslerine, Arapça ve Farsçaya ayrılmış olan önemli mevki, kozmopolit imparatorluk zihniyetinin milliyetçilik zararına nasıl kayrıldığını pek açık ispat eder. (Yücel, 1994:10) (s.14)*

2. Başka bir görüşe göre ise, bir inkılâp vadeden meşrutiyet idaresi zihinleri körelten eğitim sistemine son veremedi; medreseler kaldırılmadı⁵, getirilen yenilik iptidaiye mekteplerinin kurulmasıydı... (Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri, s.14)

II. Meşrutiyet dönemine eğitim alanında genel olarak bakıldığında, eğitim alanında planlanan değişiklikler yerine getirilememiş, hedeflendiği gibi medreseler kaldırılamamıştır. Eğitim alanındaki tek gelişme İptidaiye Mekteplerinin açılması olmuştur. (s.14)

3. Ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan incelemelerle ve Tarım Bakanlığı ile ortak hareket edilerek böyle köylülerden köy eğitimci yetiştirmek için deneme amacıyla Eskişehir Çifteler Çiftliğinde bir

⁴ Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul 1938, Önsöz, s.IX-X. Yücel'in bu değerlendirmesine rağmen 1915 yılındaki Dârü'l-muallimîn- İptidai'nin ders programında Arapça ve Farsça dersleri görülmez. Bunun nedeni o sırada iptidai okullar ve rüşdiyelerden bu dersin kaldırılmış olmasıdır. Öğretmen adaylarına da bu dersler gerekli görülmemiştir, Bkz., Muallim Cevdet, *Darümuallimînin 70. Sene-i Devriyesi...*, Zikr., Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul 1999, s.243-244.

⁵ II. Meşrutiyet'le birlikte medreselerin ıslahı fikri de yaygınlaşmış, bu amaçla bazı girişimlerde bulunulmuş, 1924'de tamamen kapatılmışlardır, Akyüz, a.g.e., s.259-260.

kurs açılmış söz konusu amaçlara göre yetiştirilen köy eğitmen adayları Ankara'nın köylerine stajyer olarak gönderilmişlerdir. Sistemli hareket edildiğinde bu yöntemin başarıya ulaşacağı görülmüştür. (Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri, s.74)

Eskişehir Çifteler'de Tarım Bakanlığı ile ortaklaşa çalışılarak 'köy eğitmenliği' için kurs açılmıştır. Bu kursta eğitilen eğitmenler Ankara'nın köylerinde stajyer olarak görev yapmışlardır. Bu eğitmenlerin köylerde geçirdikleri zaman incelendiğinde, köylerden seçilerek eğitilen bireylerin köyler için daha verimli olacağı ortaya çıkmıştır. (s.25)

Dr. Öğr. Üyesi Nesli Tuğban Yaban danışmanlığında Hasan Eren Çalışkan tarafından yapılan bu açık intihallerin dışında pek çok benzerlikle karşılaşılmış olsa da daha fazla örnek göstermeye gerek görülmemiştir.

(TAŞDEMİR, 2020) Emre Taşdemir, Doç. Dr. Çiğdem Erdem danışmanlığında "Genç Cumhuriyetin Modernleşme Projesi Köy Enstitüleri" adlı Yüksek Lisans tezini Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında, 2020 yılında tamamlamıştır.

93 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 59 civarında kaynaktan faydalanılmıştır. Doktora tezlerinden sadece Koç'a yer verilmiş, diğer Doktora tezlerinin hiçbirine başvurulmamıştır. Kirby'den yararlanılmıştır.

"Genç Cumhuriyetin Modernleşme Projesi Köy Enstitüleri" adlı Yüksek lisans tezinde Köy Enstitüleri Modernleşme kavramı üzerinden ele alındığından modernite kavramı ve genç Cumhuriyet'in modernite algısına yer verilmesi beklenirken, bu kavramlar üzerinde durulmamış, daha önce defalarca tekrarlanmış olan bilgiler kötü bir kopyaya dönüştürülmüştür. Örneğin;

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy ve Eğitim Düşüncesi..... 5 (Taşdemir)

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Köy ve Eğitim.....40 (Koç)

Doç. Dr. Çiğdem Erdem danışmanlığındaki Emre Taşdemir tarafından hazırlanan tezde bilimsel kıstas olan objektiviteden kasıtlı olarak uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır;

"...Ayrıca Enstitülerin kuruluşu ile ilgili fikirlerin daha önce başkaları tarafından da zikredildiği ya da esasında başkasının fikirleri olup kurucu kadronun bu fikirleri kendilerine aitmiş gibi gösterdikleri gibi iddialar önemsenmemiş; böylece de Enstitülerin sistemine dair somut bulgular üzerinden yorumlar yapılması sağlanmıştır." (s.71)

"Çalışmada, Enstitülerle ilgili sıklıkla rastlanılan Enstitüleri toplumun isteyip istemediği ya da Enstitülerin halka rağmen veya halk için kapatıldığı şeklindeki iddialar dikkate alınmamıştır." (s.72)

Örneklerinde olduğu gibi konu ile ilgili tez ve anti-tezin ele alınarak tartışılması yerine kendi fikirlerinin empoze edilmesine dayanan ve akademik

çalışmada kabul edilemeyecek bir yaklaşım sergilendiği görülmüştür. Bu tutumda Danışman ve Jüri üyelerinin etkisinin önemli olduğu düşünülmektedir. “Genç Cumhuriyetin Modernleşme Projesi Köy Enstitüleri” gibi kapsamlı ve daha önce defalarca Doktora tezleri de dahil olmak üzere ele alınmış olan bir konunun Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanıp kabul edilmesi de ayrıca akademi etiği anlamında sorgulanması gereken bir konudur.

(GÜLBİTTİ, 2020) “*Köy Enstitüleri ve Halk Eğitimi*” adlı Yüksek Lisans tezi Sevgi Gülbitti tarafından Doç. Dr. Ahmet Yıldız danışmanlığında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Ana Bilim Dalı Yetişkin Eğitimi Bilim Dalında, 2020 yılında tamamlanmıştır.

264 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 150 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Doktora tezlerinden Erçelebi, Bahadır, Ilgaz, Uz, Koç, Ateş, Eser, Kanbolat, Can, Demirkaya Güler, Mindivanlı Akdoğan’dan hiçbirine yer verilmemiş sadece Aytemur’un Doktora tezinden -künyesi Yüksek Lisans tezi olarak yanlış verilmiştir- yararlanılmıştır. Kirby’e başvurulmuştur.

Yüksek Lisans tezinde Hasan Ali Yücel ve Tonguç’un Enstitüler üzerindeki etkilerine yer verilmiş, Enstitülerin halk eğitimine dair etkilerine resmî belgeler, çıkarılan kanun, yönetmelik vb. üzerinden değinilmiştir. Tez metninin yaklaşık olarak son 30 sayfası (s.167 ile s.197 arası) araya farklı birkaç referans vermek dışında tek bir kaynağa (Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 2005) dayalı olarak verilmiştir. Ayrıca kullanılan referans sisteminde (APA) çoğunlukla sayfa numarası gösterilmemiştir. Bu önemli akademik hataların Jüri tarafından görülmemiş ya da yok sayılmış olduğu anlaşılmaktadır.

(AYDOĞMUŞ, 2020) Prof. Dr. Engin Karadağ Danışmanlığında Murat Aydoğmuş tarafından “*Bir Peri Masalı: Köy Enstitülerinde Örgüt Kültürü Üzerine Bir İnceleme- Eskişehir Çifteler Örneği*” adlı Doktora tezi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalında, 2020 yılında tamamlanmıştır.

324 sayfadan oluşan Doktora tezinde 129 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Daha önce hazırlanmış Doktora tezlerinden sadece Erçelebi ve Koç’a yer verilmiş; Bahadır, Ilgaz, Aytemur, Uz, Emre Ateş, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler, Mindivanlı Akdoğan ve Can’a başvurulmamıştır. Kirby’den yararlanılmıştır.

Öncelikle tezin başlığı “*Bir Peri Masalı...*” Doktora seviyesindeki bir akademik çalışma için uygun değildir. Aydoğmuş tarafından Çifteler Köy Enstitüsü arşivine girilerek belirtilen tarihler arasındaki dokümanlardan işe yaracak olan 500 belgenin tarandığı ve incelendiği belirtilmiş, 100 civarında belge gösterilmiştir. Belgeler listesinin şekil numaraları ile sayfa numaralarının uyum sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu durum Doktora tezinde titiz davranılmadığını göstermektedir.

Ayrıca, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Köy

1.1. Ekonomik Durum

1.2. Sosyal Hayat” ara başlıklarında olduğu gibi Koç’un tezinden esinlendiği görülmüştür.

Aydoğmuş’un Doktora tezinde referans göstermede de hassas davranmadığı tespit edilmiştir. Köy enstitüleri ile ilgili görüşlere yer verilen kısımdan örnek vermek gerekirse;

“Yazar Necip Fazıl Kısakürek Köy Enstitüleri ile ilgili şöyle demektedir (Kısakürek, 1962, s. 28);

Son günlerde peçesi kaldırılan ve bazı temayüllere göre tekrar ihyası için zemin aranan Köy Enstitüleri davası, memleketimizdeki komünizm hululünün şahdamarını çizer... Köy Enstitüleri, Anadolu çocuğunun ruh topografyasını silerek dümdüz ederek, üzerinden silindir gibi geçerek boşalan yere Allahsızlık, milliyetsizlik, maddecilik ve komünizm çatısının kurulması için girişilen hesaplı ve seviyeli bir arsa teşebbüsüdür. Anadolu çocuğunun ruh mezbahasıdır ve dış ifadesiyle değil, iç gayesiyle, Türk’e ait bütün kıymetler bakımından en ağır küfür merkezidir.”

(Aydoğmuş, s.79)

Necip Fazıl Kısakürek: “Son günlerde peçesi kaldırılan ve bazı temayüllere göre tekrar ihyası için zemin aranan Köy Enstitüleri dâvası, memleketimizdeki Komünizma hululünün şahdamarını çizer...Köy Enstitüleri, Anadolu çocuğunun ruh topoğrafyasını silerek dümdüz ederek, üzerinden silindir gibi geçerek, boşalan yere, Allahsızlık, milliyetsizlik, maddecilik ve Komünizma çatısının kurulması için girişilen hesaplı ve seviyeli bir arsa teşebbüsüdür; Anadolu çocuğunun ruh mezbahasıdır; ve dış ifadesiyle değil, iç gayesiyle, Türke ait bütün kıymetler bakımından en ağır küfür merkezidir.”⁶

(Koç, 2013, s.475)

“Özellikle Köy Enstitülülerinin 1946’da resmi olarak kapatılmasından sonra müfettiş raporlarındaki tek düzelik göze çarpmaktadır” (s.256) ifadesi doğru olmayıp, Köy Enstitüleri 1946 yılında resmi olarak kapatılmamıştır.

“Toprak ağalarının ve siyasilerin baskıları sonucu kapatılan Enstitülerin ruhsal varlığı...” (s.287) ifadesi ile Doktora tezi içinde toprak ağalarının tutumuna yer vermeden ezbere bir sonuca varıldığı görülmüştür. Bütün bunlar bir Doktora tezinde olmaması gereken temel yanlışlıklar olarak değerlendirilmiştir.

(ÜZER, 2020) “Türk Modernleşmesinde Köy Enstitüleri Ve Köy Enstitüleri Üzerine Yapılan Tartışmalar” başlıklı Yüksek Lisans tezini Muhammed Üzer, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Fazlı Polat danışmanlığında, 2020 yılında tamamlamıştır.

⁶ Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye’de Komünizma ve Köy Enstitüleri*, İstanbul 1962, s.28-29.

101 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 70 civarında kaynaktan faydalanılmıştır. Doktora tezlerinden Erçelebi, Koç ve Can'dan yararlanılmış; Bahadır, Ilgaz, Aytemur, Uz, Ateş, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler yer verilmemiştir. Mindivanlı Akdoğan'dan yararlanılmış (s.44, 47) fakat Kaynakçada gösterilmemiştir. Kirby'den yararlanılmıştır.

Yüksek Lisans tezinin amacı; *"Bu araştırmanın gerçek manada ki ilk gayesi, köy enstitüleri hakkında ki bilimsel bilgi birikimine katkı sağlamak ve bu konuya dair olası bir boşluğu doldurma çabasıdır. Köy enstitülerinin amacı neydi acaba? Birçok böyle soru barındırır köy enstitüleri hikâyesi. Her yönüyle, birçok meseleyi aynı anda alakadar eden muhteşem bir kitleliliği mevcuttur. Amacının kesinlikle uzağında kaldığı şu anki gözlemlerimizden gayet rahat anlaşılabilen bu sistem, hangi amaçlarla acaba bu amaçtan uzaklaştırıldı?"* (s.6) olarak belirtilmiş ve sonunda *"Köy enstitülerinin bilinmezlik duvarlarına, bir nebze olsun gedik açmak için hazırlanan bu araştırmada; birçok sonuç ve yorum elde edilmiştir."* (s. 83) denmişse de devrik cümlelerle başlayan ve çoğu yerde dipnot kullanılmayan Yüksek Lisans tezinde yeni hiçbir bulguya rastlanmamıştır.

İddialı başlığın içi akademik bilgi ile doldurulamayan tezlerden birinin daha kabul edilmesinde şüphesiz yazardan ziyade Danışman Prof. Dr. Fazlı Polat ve Jüri üyelerinin sorumluluğu ağır basmaktadır. Kırk yılı aşkın bir süredir ve doktora seviyesinde defalarca ele alınmış olan modernite ve Köy Enstitüleri'nin, Yüksek Lisans seviyesinde hem de oldukça başarısız bir metinle ortaya konulmasında hiçbir akademik etik kaygısının görülmemesi ayrıca dikkate değer bir durumdur. Yüksek Lisans tezinde Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalına ait kavram ve metodolojiye rastlanmamıştır.

(DEYİRMENCİ, 2020) *"Köy Enstitüsü Mezunu Öğretmen Ömer Tuncel'in Deneyimleri Bağlamında Köyde Eğitim Ve Toplumsal Değişme"* adlı Yüksek Lisans tezi Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Ana Bilim Dalı Yetişkin Eğitimi Bilim Dalında, Doç. Dr. Ahmet Yıldız danışmanlığında, Barış Deyirmenci tarafından, 2020 yılında hazırlanmıştır.

147 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde, 75 civarında yazılı, 1 sözlü kaynaktan yararlanıldığı belirtilse de metin içinde zaman zaman adı geçen sözlü kaynaklara rastlanmış, bunların kesin bilgisine yer verilmediği tespit edilmiştir. Daha önce hazırlanmış olan Doktora tezlerinden Erçelebi, Bahadır, Ilgaz, Aytemur, Koç, Uz, Ateş, Eser, Kanbolat, Can, Demirkaya Güler, Mindivanlı Akdoğan'dan hiçbirine başvurulmamış; Kirby'e başvurulmuştur.

Referans sisteminde (APA) sayfa numarası kullanılmamıştır. Bu da alıntıların izlenmesini engellemiş fakat benzerlikler gözden kaçmamıştır. Örneğin; *"Cavit Orhan Tütengil (1969) Arifiye Öğretmen Okulunun son sınıfındaki öğrencilerine 1956 yılında kendi köylerine ilişkin gözlem ve deneyimleriyle ilgili sorular sorarak, köydeki son 10 yılda meydana gelen toplumsal değişimleri ele almıştır..."* (s.27) ifadesiyle başlayan paragrafı Koç'un aşağıda gösterilen paragrafı gibidir. Koç'un kendi yorumu olan paragrafı aynen almış fakat Koç, referans gösterilmemiştir.

“Cavit Orhan Tütengil de 1956 yılında Adapazarı çevresindeki on iki köyden Arifiye İlköğretmen Okulunu’na devam eden son sınıf öğrencilerine, on yıl öncesine kadarki yaşam ve tecrübelerine dair sorular sorarak bir köy incelemesi yapmıştır...” (Koç, s.413)

Metin içinde benzer durumlar fazlaca mevcuttur. Referans sisteminde sayfa numarası kullanılmadığı gibi, hiç referans gösterilmeyen çok sayıda paragraf mevcuttur. Doç. Dr. Ahmet Yıldız danışmanlığında, Barış Deyirmenci’nin Yüksek Lisans tezinin baştan sona yöntem hatalarıyla dolu olduğu söylenebilir. Çalışmanın Önsözünün ilk cümlesi *“Bu tezin en güzel yanı sanırım bana köyümüzün Ömer Hocasını yakından tanıma fırsatı vermesi oldu. Sohbetinden büyük zevk aldığım hocamız umarım uzun yıllar yaşar; bize de daha çok kahvesini içmek nasip olur.”* şeklinde akademik yayında yeri olmayan bir üslupla başlatılmıştır.

Yüksek Lisans tezinin sınırlılık kısmında *“Bu araştırma Gönen Köy Enstitüsü mezunu bir öğretmenin 1958-1969 yılları arasında görev yaptığı Burdur ilinin Çavdır ilçesi Karaköy köyünde yaşadığı deneyimlerle sınırlıdır.”* (s.5) denmesine karşın Sonuç kısmında *“Bu araştırmanın konusunu oluşturan köy enstitüsü mezunu öğretmenlerden Ali Yılmaz Kuzucuoğlu’nun 1951, Ömer Tuncel’in 1953 yıllarında Gönen Köy Enstitüsünden mezun oldukları...”* (s.113) ifadesi Kaynak kullanımının ve gösteriminin akademik hassasiyet çerçevesinde yapılmadığını gözler önüne sermektedir.

Ayrıca, tek bir sözlü kaynağa dayalı Yüksek Lisans tezinin hazırlanması akademik anlamda kabul edilebilir değildir. Bu temel hataların danışman Doç. Dr. Ahmet Yıldız ve jüri üyelerinin akademik sorumluluğu kapsamında olduğu düşünülmektedir.

(VAROL, 2020) *“Köy Enstitüsü Sisteminin Tarihsel Temelleri”* başlıklı Yüksek Lisans tezi Tansu Ayperi Varol tarafından, Prof. Dr. Muammer Demirel danışmanlığında Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalında, 2020 yılında tamamlanmıştır.

99 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 73 civarında kaynak kullanılmıştır. Daha önce hazırlanmış olan Doktora tezlerinden Bahadır, Ateş, Mindivanlı Akdoğan’a yer verilmiş; Erçelebi, Ilgaz, Koç, Aytemur, Uz, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler ve Can’a başvurulmamıştır. Kirby’e yer verilmiştir.

Yüksek Lisans tezinde Türkiye’de Köy Enstitüleri’nin kuruluşuna ve öncülerine, Köy Enstitüleri öğretim programlarına yüzeysel biçimde yer verildikten sonra *“Dünyadaki Kırsal Kesim Okulları İle Köy Enstitüleri Arasındaki İlişkiler”* kısmına geçilmiştir. Almanya, A.B.D., Fransa ve İngiltere’deki örneklerine, benzerlikler ve farklılıklarına ayrılan ve tezin özgün kısmının oldukça sınırlı olduğu (s.52-59) görülmüştür. Enstitülerin tarihsel temeline Doktora tezlerinde yer verilmişken Yüksek Lisans tezi olarak *“Köy Enstitüsü Sisteminin Tarihsel Temelleri”* şeklinde iddialı başlık ile aynı iddiayı taşıyan bir metin oluşturulamadığı görülmüştür.

(USTA, 2021) Can Ozan Usta tarafından, Prof. Dr. Suat Anar danışmanlığında “*Doğuşu, Gelişimi ve Bitişi Ekseninde Köy Enstitüleri Ve Verdiği Eğitim*” başlıklı Yüksek Lisans tezi Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlanmıştır.

107 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 42 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Doktora tezlerinden Erçelebi, Bahadır, Ilgaz, Aytemur, Koç, Uz, Ateş, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler, Mindivanlı Akdoğan, Can ve Aydoğmuş’tan hiçbirine başvurulmamıştır. Kirby’e yer verilmiştir.

Yüksek Lisans tezinde hikayeci bir anlatımla ve genel olarak sayfalarca aynı yazardan alıntı yapılarak (örneğin sayfa 23 ile 26 arasında sadece Tonguç’un bir eserinden alıntı yapılmıştır), Köy Enstitüleri’nin yüzeysel bile sayılamayacak bir sıklık içinde ele alındığı görülmüştür. Prof. Dr. Suat Anar danışmanlığındaki Can Ozan Usta tarafından Yüksek Lisans tezinin hangi amaçlarla hazırlandığı anlaşılammıştır.

(BÜYÜKERKAN, 2021) Doç. Dr. Doğa Başar Sarıipek danışmanlığında “*Köy Enstitülerinin Kırsal Kalkınmadaki Rolünün Değerlendirilmesi Ve Günümüz Perspektifinden Bir Kıyaslama*” adlı Yüksek Lisans tezini Ebru Büyükerkan, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ana Bilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlamıştır.

134 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 103 civarında kaynağa başvurulmuştur. Daha önce literatüre giren Doktora tezlerinden sadece Erçelebi ve Bahadır’a başvurulmuş; Ilgaz, Aytemur, Koç, Uz, Ateş, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler, Can, Mindivanlı Akdoğan ve Aydoğmuş’a başvurulmamıştır. Kirby’in eserinin iki ayrı baskısına birden yer verilmiştir.

Yüksek Lisans tezinde Köy Enstitüleri’ne, Türkiye’de ve dünyada kırsal kalkınma modellerine yer verilmiş, Köy Enstitüleri’nin kırsal kalınma çabaları içindeki yerine değinilmiştir. Fakat kırsal kalkınma konusu dahilinde Köy Enstitüleri’nin köylülerle ilişkilerine ve olumlu katkılarına yeterince yer verilmemiştir. Olumsuz özelliklere ise değinilmediğinden objektif olunamamıştır. Yüksek Lisans tezinde Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalına ait bir perspektife rastlanamamıştır.

(ÖZKAN, 2021) “*Genç Cumhuriyet’in Mirası Köy Enstitülerinde Toplum Sağlığı Eğitimi*”, başlıklı Yüksek Lisans tezi Gülten Özkan tarafından, Prof. Dr. Mustafa Murat Civaner danışmanlığında, Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlanmıştır.

246 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 51 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Veri toplama kısmında 4 sözlü kaynaktan yararlanıldığı belirtilmiş fakat bunlar Kaynakçada gösterilmemiştir. Ayrıca “*Türkiye Yayıncılar Birliği Başkanı Kenan Kocatürk, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Ankara Şube Başkanı hekim, yazar ve Köy Enstitülü Dursun Akçam’ın oğlu Alper Akçam, Eğitim onur ödülü sahibi Eğitimci-yazar Mustafa Gazalçı’ya çalışmayla ilgili sorular yöneltilmiştir. Ayrıca, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Başkanı yazar Prof. Dr. Kemal Kocabaş ile telefonla görüşme yapılmış, önerileri alınmıştır.*” denilmiştir.

(s.36) Daha önce hazırlanmış olan Doktora tezlerinden sadece Koç'a yer verilmiştir. Fakat Kaynakçada gösterilmiş olmasına rağmen metnin içerisinde herhangi bir referansa rastlanmamıştır. Bu yüzden tezde daha önce hazırlanmış olan 13 Doktora tezinden hiçbirine yer verilmediği tespit edilmiştir. Kirby'den yararlanılmıştır. Bütün bunlar çalışmadaki ciddi metodoloji hatalarıdır.

Hazırlanan Yüksek Lisans tezi Köy Enstitüleri'nin halk sağlığı yönünden faaliyetlerinin ele alınması dolayısıyla özgündür. Fakat amaç, metnin içinde gerçekleştirilememiştir. Genellikle eğitim, programlar, "kapatılması" vb. konularına asıl konudan daha fazla yer verildiği görülmüş, Yüksek Lisans tezinin 150 sayfalık metninin yaklaşık olarak 54 sayfasında başka bir deyişle üçte birinde asıl konuya yer verilmiştir.

Metnin içerik yönüyle de tutarsızlıklarla dolu olduğu tespit edilmiştir. Örneğin;

"Tonguç'un aktardığına göre, Avrupa ülkeleri bunun yerine öğrencinin kendi kendine öğrenmesine imkân veren, bilgiyi deneyerek gözlemeyerek öğreten, çocuğu hür iradeli, etkin birer karakter olarak hayata hazırlayan okullar oluşturmayı hedeflemiştir. Avrupa ülkeleri bu anlayışla eğitim veren ilköğretim kurumları ve öğretmen okulları oluşturmaya başlamıştır. Bu anlamda makaleler, kitaplar yayımlanmış, konferanslar ve incelemeler düzenlenmiş, cemiyetler kurulmuştur (Tonguç, 1998, s.524)." (s.40-41)

ifadesinde Tonguç'un benzer okulların Avrupa'da açıldığı bilgisi aktarılmasına rağmen Özet kısmında *"Dünyada ilk kez üretim amaçlı iş ilkesiyle Türkiye'de kurulan ve varlığını birçok ülkeye duyurmuş olan Köy Enstitülerinde..."* bu okulların ilk kez Türkiye'de kurulduğu söylenmiştir. Prof. Dr. Mustafa Murat Civaner danışmanlığındaki Gülten Özkan tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezinde seçilmiş konunun akademik anlamda incelenmesinden çok Köy Enstitüleri'nin belli başlı birkaç kaynak etrafından bilindik fikirlerin tekrarından öteye gidilememiştir. Yine de tüm metodoloji hatalarına rağmen tezin sağlık ile ilgili kısımlarının önemli olduğu düşünülmektedir.

(TUNÇER, 2021) Nazlı Tunçer, *"Köy Enstitüleri Modeli"* başlıklı Yüksek Lisans tezini, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan ve Toplum Araştırmaları Ana Bilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Ali Sertan Beşer danışmanlığında, 2021 yılında tamamlamıştır.

124 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 41 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Daha önce hazırlanmış olan Doktora tezlerinden sadece Koç'a başvurulmuştur. Kirby'den yararlanılmıştır.

Yüksek Lisans tezinde Kızılçullu ile Çifteler Köy Enstitüleri arasında öğretim programları, uygulamalar vb. hakkında kıyaslamalar yapılmış ve Kızılçullu eleştirilmiştir. Örneğin; *"Ancak Kızılçullu'da kız ve erkek arasında oluşabilecek en ufak bir münasebete izin verilmediği gibi çok katı kurallar da vardı."* (s.31). Kuruluş aşamasında ve ilerleyen süreçte tüm Enstitülerin birbirinden farklı yanları olduğu gibi söz konusu edilen iki Enstitünün de farklı yanları vardır. Fakat gerek Kızılçullu

gerekse Çifteler'deki uygulamalar diğer iki Öğretmen Okulu da dahil olmak üzere başarılı sayılmış ve kuruluş süreci başlatılmıştır. Bu yüzden Dr. Öğr. Üyesi Ali Sertan Beşer danışmanlığında, Nazlı Tunçer'in iddialarının yanıtıcı olduğu ve tarihi gerçeklere uymadığı tespit edilmiştir. Devamında *“Böylelikle Köy Enstitüleri'nin gelecekteki gelişmesinin modeli Çifteler olmuştu.”* (s.33) ifadesi de gerçeği yansıtmamakta hatta saptırmaktadır.

Daha önce hazırlanmış olan tezlerin neredeyse tamamında yer verilmiş olan Köy Enstitüleri modeline yaklaşık 40 kaynak ile Yüksek Lisans tezi olarak 2021 yılında yer verilmesi ve kabul edilmesi tezi hazırlayandan çok Danışman ve Jürinin sorumluluğunda değerlendirilmiştir.

(SANCAR, 2021) Alperen Görkem Sancar, *“Cilavuz Köy Enstitüsü”* başlıklı Yüksek Lisans tezini, Doç. Dr. Fahri Kılıç danışmanlığında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlamıştır.

105 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 83 civarında kaynaktan faydalanılmıştır. Daha önce hazırlanmış Doktora tezlerinden sadece Koç'a başvurulmuş, diğer Doktora tezlerine yer verilmemiştir. Kirby'e başvurulmuştur.

Beş bölümden oluşan tezin dört bölümünde Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim, Köy Enstitülerinde eğitim, kapatılması vb. ele alınmış tezin asıl konusu olan Cilavuz Köy Enstitüsüne ise sadece 5. Bölümde yer verilmiştir. 105 sayfalık tezin yarısını yani 50 sayfasını ana metin kapsamaktadır. Bunun da sadece 12 sayfasında asıl konuya Cilavuz Köy Enstitüsü'ne yer verilmiştir.

Yüksek Lisans tezinin sınırlılıklar kısmında *“Kars'ın Susuz ilçesinde kurulan okulun arşivlerinin tahribata uğraması sonucunda elde edilen dokümanların yeterli olmaması araştırmamızın sınırlılıklarını oluşturur.”* denmişse de buradaki arşive dair hiçbir belge ve doküman gösterilmemiş, Ekler kısmında İsmail Hakkı Tonguç arşivine referans yapılmıştır.

Tezde sayfa numarası olmadığından, bilgisayar ekranında görünen sayfalar esas alınmıştır. Ders içeriği ile başlayan (s.19-34 arası) kültür, ziraat ve teknik derslerin tamamına yakını Koç'un eserinde (s.272-289) vermiş olduğu referanslar olup, neredeyse birebir aynı olduğu, fakat kısaltıldığı tespit edilmiştir. Aşağıda seçilen örnek bu durumun sadece bir tanesidir:

“4.4.1.15 Zirai İşletme Ekonomisi ve Kooperatifçilik Bilgisi

Bu dersin amacı öğretim programında şöyle açıklanmaktadır: Öğrencilere köydeki ekonomik hayatın ülke ekonomisindeki yeri tanıtılarak zirai işletme ekonomisiyle ilgili konularda yaratıcı işler gerçekleştirebilecek noktaya getirmek ve bir kooperatif kurup bu işletmeyi işletebilmelerini bu açıdan köylülere rehberlik edebilmelerini sağlamaktır. (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, 1943, s. 145)

Bu derslerde kooperatif çalışmalarının yararları çiftçilerinin ürettikleri mahsullerin değerinde satılması için kooperatiflerin daha

yaygın olmasının zorunlu olduğu anlatılır. Enstitülerde kurulan kooperatiflerle piyasadaki fiyatlar mukayese edilirdi. (Semerci, 1989, s. 205-206)”

(Sancar, s.41)

“16. Zirai İşletme Ekonomisi ve Kooperatifçilik Bilgisi:

Bu derste öğrencilere köy ekonomik hayatının genel ekonomideki yerini tanıtarak zirai işletme ekonomisi ile ilgili konularda yaratıcı çalışmalar gerçekleştirebilecek konuma getirmek ve kooperatif kurup işletebilmelerini, bu yönden köylülere rehberlik edebilmelerini sağlamaktır ⁷.

Derslerde kooperatif çalışmalarının faydaları, çiftçilerin ürünlerinin değeriyle satılması için kooperatiflerin yaygınlaştırılmasının zorunlu olduğu anlatılır, enstitülerde kurulan kooperatiflerle piyasadaki fiyatlar karşılaştırılırdı ⁸.”

(Koç, s.282)

Burada, Alperen Görkem Sancar’ın asıl kaynağı görmediği açıkça anlaşılmaktadır. Sayfalarca tekrar edilen bu durum akademik etik kurallarının dışındadır. Cılavuz Köy Enstitüsü’nün tek başına ele alınması yönüyle orijinal bir konu seçilmiş olmasına rağmen yukarıda gösterilen temel hatalar dolayısıyla tezin alana hiçbir katkısı olmadığı gibi, ciddi akademik etik ihlallerini barındırdığı tespit edilmiştir. Yüksek Lisans tezinin en orijinal tarafı Enstitünün günümüzdeki haline ait dışarıdan çekilmiş birkaç fotoğraftır.

(SAVAŞ, 2021) “*Erken Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasının Korunması, Yorumu Vesunumu: Arifiye Köy Enstitüsü Yerleşkesi*” adlı Yüksek Lisans tezini Hande Savaş, Doç. Dr. Figen Kıvılcım Çorakbaş danışmanlığında Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlamıştır.

251 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 139 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Daha önce hazırlanmış olan 13 adet Doktora tezinden hiçbirine başvurulmamış, sadece Deniz Ilgaz’ın, *Köy Enstitüleri: 75 Yılda Eğitim*, 1999 adlı eserine başvurulmuştur. Kirby’den yararlanılmıştır.

Tezde erken Cumhuriyet dönemi mimarisi, Köy Enstitüleri’nin kuruluşu, yapısı vb. yer verildikten Arifiye Köy Enstitüsü’nün tarihçesi ve yerleşke alanlarının mimari özelliklerine değinilmiştir. Mevcut binaların yanında, yıkılmış olan binalar seçilmiş temel eserlere dayalı olarak yeniden haritalandırma yoluyla ortaya konmuştur. Arifiye Köy Enstitüsü’nün kültür mirası olarak korunması gerektiği belirtilmiştir. Referans sisteminde (APA) sayfa numarasına yer verilmediği görülmüştür.

Doç. Dr. Figen Kıvılcım Çorakbaş danışmanlığında Hande Savaş tarafından hazırlanmış olan Yüksek Lisans tezi daha önceki Doktora tezlerine hiç

⁷ a.g.e., s.145. (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Köy Enstitüleri Öğretim Programı, Ankara 1943)

⁸ Bekir Semerci, *Türkiye’de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri*, İstanbul 1989, s.205-206.

başvurulmaması yönüyle akademik anlamada önemli bir eksiklik taşısa da mimarlık konusunda titiz bir çalışma sergilenmesi dolayısıyla alana katkı sağlayacak önemli bir çalışma olarak değerlendirilmiştir.

(GÖNEN, 2021) Dr. Öğr. Üyesi Ali Çakırbaş danışmanlığında, İlknur Gönen tarafından "*Pamukpınar Köy Enstitüsü*" adlı Yüksek Lisans tezi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlanmıştır.

118 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 112 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Daha önce hazırlanmış olan Doktora tezlerinden sadece Akyüz, Demirkaya Güler ve Mindivanlı Akdoğan'a yer verilmiş; Erçelebi, Bahadır, Ilgaz, Aytemur, Koç, Uz, Ateş, Eser, Kanbolat ve Can ve Aydoğmuş'a başvurulmamıştır. Kirby'e yer verilmiştir.

Referans sisteminde (APA) sayfa numarası kullanılmamıştır. Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi ve Köy Enstitüleri'nin kuruluşundan sonra Pamukpınar Köy Enstitüsü'ne geçilmiş, kuruluşu, işleyişi, "kapatılışı" vb. yer verilmiş; Pamukpınar Köy Enstitüsü'nde yetişen ünlüler başlığı altında bakan, senatör ve yazar vb. 7 kişi ile mezunların anıları başlığı altında 3 kişinin anıları ikinci derece kaynaklara dayalı olarak aktarılmıştır.

Yöntem olarak ele alınan Enstitüye ait birincil kaynaklar, Enstitünün özel arşivinin olup olmadığı, Pamukpınar Köy Enstitüsü mezunlarına ulaşmak için çaba harcanıp harcanmadığı gibi bilgilere yer verilmemesi önemli bir eksikliktir. Ne zaman ve kimin tarafından çekildiği belirtilmeyen iki fotoğraf, (Resim7 ve 8 olarak belirtilen) İlknur Gönen tarafından hazırlanan "*Pamukpınar Köy Enstitüsü*" adlı Yüksek Lisans tezinin en orijinal tarafı olarak gösterilebilir.

(ARSLAN, 2021) "*Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri Tartışmaları*" başlıklı Doktora tezi Lütfi Arslan tarafından Doç. Dr. Necdet Aysal danışmanlığında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlamıştır.

394 sayfadan oluşan Doktora tezinde 248 civarında yazılı, 3 sözlü kaynaktan yararlanılmıştır. Daha önce hazırlanmış Doktora tezlerinden Bahadır, Ilgaz, Koç, Ateş, Mindivanlı Akdoğan'a başvurulmuş; Erçelebi, Aytemur, Uz, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler, Can ve Aydoğmuş'a yer verilmemiştir. Kirby'nin eserinin iki baskısına yer verilmiştir.

Kaynakçada Lütfi Arslan tarafından aşağıdaki gibi gösterilen eserin doğru olmadığı tespit edilmiştir:

(Kapluhan, Erol; Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği Köy Enstitüleri, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.)

Erol Kapluhan tarafından hazırlanan Doktora tezinin künyesinin Ulusal Tez Merkezinde aşağıdaki gibi olduğu görülmüştür: "Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Dönemi Eğitim Politikaları (1923-1938) Ve Coğrafya Eğitimi", Marmara

Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Coğrafya Öğretmenliği Bilim Dalı, 2011.

Eserin künyesinde yapılan bu yanlışlığa ek olarak; Kapluhan'a ait Kaynakçada gösterilen bir makale de dahil olmak üzere metin içinde kullanılmamıştır. Bu durum Doktora tezinde gerektiği gibi hassas davranılmadığını düşündürmektedir.

Doktora seviyesindeki tez çalışmasında Türkiye'de öğretmen eğitimi ve köylünün eğitimi, Köy Enstitüleri'nin kuruluşu, öncesindeki ve sonrasındaki tartışmalara yer verilmiştir. Enstitüler ve Köy Eğitimi ile ilgili kanuni düzenlemelere değinilmiş, daha çok Meclis tartışmaları üzerinde durulmuştur. Siyasi konjonktürün Köy Enstitüleri'ne yönelik tartışmaları etkilediği gösterilmiştir. Demokrat Parti iktidarında Köy Enstitüleri'nin İlköğretmen okullarına dönüştürülmelerinin nedenleri üzerinde durulmuş, objektif bir yaklaşımla mevcut düzenlemeler olduğu gibi yorumlanmış ve Köy Enstitüleri'nin ve köye öğretmen yetiştirme meselesinin 27 Mayıs 1960 Askeri darbesinin ardından çıkarılan "222 Sayılı yeni İlköğretim Kanunu" ile sonlandırıldığı belirtilmiştir.

(ATEŞ, 2021) Prof. Dr. Zekeriyya Uludağ danışmalığında Ahmet Ateş'in hazırladığı "*Türk Eğitim Sisteminde İnsan Ve Özgürlük Problemi: Köy Enstitüleri Ve İmam-Hatip Okulları Örneği*" Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalında, 2021 yılında kabul edilmiştir.

136 sayfadan oluşan tezde 166 civarında kaynaktan faydalanılmıştır. Daha önce literatüre girmiş olan Doktora tezlerinden sadece Can'a başvurulmuş; Aydoğmuş, Erçelebi, Bahadır, Koç, Ilgaz, Aytemur, Uz, Ateş, Eser, Kanbolat, Demirkaya Güler ve Mindivanlı Akdoğan'dan yararlanılmamıştır. Kirby'e müracaat edilmiştir.

Köy Enstitüleri ile İmam- Hatip Okullarında yetiştirilen insan tipolojisinin özgürlük problemine yoğunlaşılacağı ifade edilen çalışmada ilkçağlardan itibaren özgürlük fikri ele alınmış, ardından okulların müfredat programlarına vb. yer verilmiştir. Nicelik olarak bakıldığında asıl konunun metin içindeki hacmi (s.82-111 arası) 30 sayfa civarında kaldığından yetersiz olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Doktora tezlerinin neredeyse tamamının gözardı edilmesi temel metodolojik eksiklik tespiti ile birlikte, ele alındığı bölümlerde Köy Enstitüleri ile İmam-Hatip Okullarından yetişen insan/vatandaş modeli ile özgürlük anlayışlarının değerlendirmelerinin, konuya katkı sunacak düzeyde ve objektif olduğu tespit edilmiştir.

(ASLAN, 2021) Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Gökçaya danışmanlığında, Salim Aslan tarafından "*Köy Enstitülerinde Eğitim ve Tarih Öğretimi*" başlıklı Yüksek Lisans tezi Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında, 2021 yılında tamamlanmıştır.

112 sayfadan oluşan Yüksek Lisans tezinde 131 civarında kaynaktan yararlanılmıştır. Daha önce literatüre kazandırılmış olan Doktora tezlerinden

Mindivanlı Akdoğan ve Aydoğmuş'a yer verilmiş; Demirkaya Güler, Kanbolat, Eser, Ateş, Uz, Aytemur, Ilgaz, Bahadır, Erçelebi ve Can'a başvurulmamıştır. Kirby'e yer verilmiştir. Koç'a referans yapılmış (s.42, 93) fakat Kaynakçada gösterilmemiştir.

Tezde, Köy Enstitüleri'nde Tarih öğretiminin önemi üzerinde durulmuş, öğretim programları karşılaştırılmış, dönemin hükümetlerinin eğitim politikalarına yer verilmiştir. Enstitülerde Tarih dersine yönelik kapsamlı bir çalışma ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Bununla birlikte tezde çoğunlukla başvuru KEÇEV yayınları yerine özgün kaynaklara ve Enstitü mezunlarının anılarına daha fazla yer verilmesi durumunda daha özgün bilgilere ulaşılabileceği belirtilmelidir. Bu sürecin Jürinin yönlendirmesine dahil olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Köy Enstitüleri ile ilgili 2010 yılına kadar, 7 Doktora, 24 Yüksek Lisans tezi olmak üzere toplam 31 adet tez yapılmıştır. Doktora tezlerinin 2 tanesi (%28,5); Yüksek Lisans tezlerinin de 9 tanesi (%37,5) erişime kısıtlıdır (Koç, 2020: 33). 2010-2015 yılları arasında 4'ü Doktora tezi olmak üzere toplam 21 adet lisansüstü tez hazırlanmıştır. Bu tezlerin tamamı erişime açıktır (Koç, 2021: 237). 2016 yılından 2020 yılına kadar 2'si Doktora, 34'ü Yüksek Lisans olmak üzere 36 adet Lisansüstü tez hazırlanmıştır. Tezlerin tamamına erişilebilmektedir (Koç, 2021: 31-33).

2020-2021'de tezlerin hazırlandığı üniversitelere bakıldığında; Ankara Üniversitesi'nde 3, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde 3, Sivas Cumhuriyet, Başkent, Ankara Hacı Bayram Veli, Eskişehir Osmangazi, Atatürk, Yeditepe, Kocaeli, Trakya, Bolu Abant İzzet Baysal, Nevşehir Hacı Bektaş Veli, Ondokuz Mayıs ve Siirt Üniversitelerinde 1'er olmak üzere toplam 14 üniversitede Köy Enstitüleri konusunda lisansüstü çalışma yapılmıştır.

Hazırlanan tezlerin konu dağılımına bakıldığında en büyük oranı 10 tez ile Eğitim ve Öğretim konusu almıştır. Tarih/ Türk İnkılap Tarihi konusunda 2; Siyasal Bilimler konusunda 2; Mimarlık, Radyo-TV, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Deontoloji ve Tıp Tarihi konularında 1'er tez hazırlanmıştır.

Tezlerin akademik yeterlilikleriyle ilgili olarak konunun ele alınış biçimi, kaynaklara yeterli biçimde yer verilip verilmediği, temel kaynaklara ulaşıp ulaşılmadığı konusu çerçevesinde özellikle daha önce hazırlanmış olan Doktora tezlerine başvurulma durumuna dikkat edilmiştir. Bu noktada; 2020 ile 2021 yıllarında hazırlanan 18 tezdten 5'inde daha önce literatüre giren hiçbir Doktora tezine başvurulmadığı (başka bir deyişle yaklaşık olarak her 3 tezdten birinde hiçbir Doktora tezine yer verilmediği), 6 tezde sadece 1 Doktora tezine, 7 tezde (2 ile 5 arası) teze referans yapıldığı görülmüştür. Fay Kirby'e referans verme durumuna bakıldığında ise 18 tezdten 1'i hariç bütün tezlerde Kirby'e atıf yapıldığı; 2 tezde Kirby'nin "*Türkiye'de Köy Enstitüleri*" adlı eserinin iki ayrı baskısına birden müracaat edildiği tespit edilmiştir.

Kerim Koray Berktaş, “Köy Enstitüleri Deneyiminin Bellek (Anılar- Anlatılar- Söylem) Üzerinden İncelenmesi Enstitülerin Birey, Toplum ve Çevre Üzerindeki Etkileri” başlıklı Yüksek Lisans tezini “Toplumsal Bellekte Köy Enstitüleri Deneyimi”; Murat Aydoğmuş, “Bir Peri Masalı: Köy Enstitülerinde Örgüt Kültürü Üzerine Bir İnceleme- Eskişehir Çifteler Örneği” başlıklı Doktora tezini Engin Karadağ ve Cemil Yücel ile birlikte “Bir Peri Masalı Köy Enstitülerinin Etnografyası ‘Arşiv Belgeleri Işığında’” adıyla; Lütfi Arslan, “Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri Tartışmaları” başlıklı Doktora tezini “Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri” adıyla kitap olarak yayınlamışlardır.

Tezlerde konuların özgün biçimde değerlendirilmesi ile ilgili olarak da önemli eksikliklere rastlanmıştır. Özgün konu başlıklarının içeriklerinin akademik anlamda doldurulamadığı görülmüştür. Önceki tezlerdeki temel kaynakları kullanıp yazarına atıf yapmama durumu aynı şekilde devam etmiş, özellikle Doktora tezlerine başvurulmaması, danışman ve jüri kontrolündeki önemli bir metodoloji eksikliğini açıkça gözler önüne sermiştir.

Araştırmada yanlı davranma, veri tabanının kasıtlı olarak, keyfi ve araştırmacının elde etmek istediğini destekleyici yönde oluşturulması durumuna yalnızca uygulamalı bilimlerde değil sosyal bilimlerde de rastlanmaktadır (Ongun, 2006: 91). Kaynakları taraflı seçmek siyasi ve ideolojik eğilimlere yenik düşmenin göstergesidir (Karatay, 2022: 211). Hangi ideoloji olursa olsun bilim ve felsefeyi ilkelerinden saptırır (Saklı, 2019: 128).

Yaklaşık olarak yarım asırdır akademik olarak incelenen ve Doktora seviyesinde çok sayıda tezin literatüre girdiği Köy Enstitüleri konusunda son zamanlarda yapılan ve hiçbir Doktora tezine müracaat edilmeyen tezleri yönlendiren ve denetleyen danışman ve jürilerin bu tutumunu, Türk akademisinin dikkatine sunmak gerekmektedir. Fay Kirby’nin eserine gösterilen müracaatın objektivite gereği diğer Doktora tezlerine gösterilmemesi, muhataplarının sözde bilimsel Batı seviciliği değilse, bilimsel etik dışı tutumlarının açık göstergesidir.

“Araştırmacı, diğer araştırmacıların emeğine verdiği değer ile aslında kendisine ve topluma verdiği değer ölçütünü ortaya koymaktadır. Bilim insanının sözde bilim adına yapacağı her türlü etik dışı durum ilk olarak bilime ve ardından tüm insanlığa⁹ zarar verecektir.” (Ercan, Daşlı ve Biçer, 2021: 92).

⁹ Gelişmekte olan ülkelerde etik sorunların önemli düzeyde olduğu ve sosyal bilimler araştırmacılarının dikkatli olması gerektiği belirtilmektedir, Bkz., H. D. P. Madushani, “Ethical Issues in Social Science Research: A Review”, *Journal of Social Statistics*, 2016, 3(1), s.26; Julius A. Mollet, “Ethical Issues in Social Science Research in Developing Countries: Useful or Symbolic”, <https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/116956/1/Mollet.pdf>, Erişim Tarihi, 15.12.2022.

Kaynakça

- Atasoy, N., Boydak M. ve Çırpan H. A. (2011). (Editörler) *Bilim etiği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5048.
- Bülbül, M. (2021). Üniversitelerde sosyal ve beşeri bilimlerle eğitim bilimleri alanlarında oluşturulan bilimsel araştırma ve yayın etiği kurullarıyla ilgili mevzuata yönelik hukuki bir değerlendirme: nitel bir araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 11 (2), 270-280.
- Ercan, T., Daşlı Y. ve Biçer, E. B. (2021). Bilimsel bilgide etik ve intihal. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 45 (1), 91-107.
- Ertekin, C., Berker N. vd. Bilimsel araştırmada etik ve sorunları. *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/Bilimsel%20Aras%CC%A7t%C4%B1rmada%20Etik%20ve%20Sorunlar%C4%B1so n.pdf>, Erişim Tarihi, 12.12.2022.
- İnam, A. Bilgi ahlakı üstüne düşünceler. http://libertedownload.com/Ornek/Sosyal_Bilim_Etik_ve_Yontem.pdf, Erişim Tarihi, 12.12.2022
- Karatay, M. (2022). Akademik etik. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 196-214.
- Koç, N. (2020). Türkiye'de "Köy Enstitüleri" konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin nicelik ve nitelik yönleriyle değerlendirilmesi (2010'a kadar). *Tarihyazımı*, 2(1), 13-36.
- Koç, N. (2021). Türkiye'de "Köy Enstitüleri" konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin nicelik ve nitelik yönleriyle değerlendirilmesi II (2010-2015). *Tarihyazımı*, 3(2), 222-239.
- Koç, N. (2021). Türkiye'de "Köy Enstitüleri" konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin nicelik ve nitelik yönleriyle değerlendirilmesi III (2016-2019). *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 28-52.
- Madushani, H. D. P. (2016). Ethical issues in social science research: a review. *Journal of Social Statistics*, 3(1), 26-33.
- Mollet, J. A. Ethical issues in social science research in developing countries: useful or symbolic. <https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/116956/1/Mollet.pdf>, Erişim Tarihi, 15.12.2022.
- Ongun, M. T. (2006). **Araştırma ve yayın etiği**. *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık (I. Ulusal Kurultay Bildirileri)*. (Edi.) Kasım Karakütük, Ankara 2006, 89-93.

Polat, S. ve Ay, O. (2016). Meta-sentez: kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 52-64.

Saklı, A. R. (2019). İnsana ve topluma etkisi bakımından ideolojiyi anlamak. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*. 3 (1), 109-130.

Ümit Ünal'ın 9'u ya da Bir "İmkân" Olarak Tarihsel Olayın "İmkânsızlığı"

Emre ELMAS*

orcid/0000-0003-3691-9353

Öz: Tarihin epistemolojik boyutları hakkında birtakım sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bu metin, Ümit Ünal'ın hem senaryosunu yazdığı hem de yönettiği 9 adlı bir filmi tarihyazımı bağlamında soruşturmaktadır. Bu film ve filmin geride bıraktığı izler epistemolojik bir kurgu olarak tarih adına önemli bir değere sahiptir. Kirpi adlı bir kadının öldürülme olayını konu edinen 9 filmi, bu olayın anlatılamazlığıyla tarih ile geçmiş arasındaki ilişkinin mahiyetini epistemolojik olarak gözler önüne serer. Filmde hiçbir tanık tarafından tam olarak anlatılamayan Kirpi'nin öldürülme olayı, yaşamla temsil arasındaki farkı ortaya koyar. Bilimsel bir disiplin olarak geçmişin gerçekliğine ulaşmayı hedefleyen tarihin yaşamla oyun arasındaki farkı nasıl ortadan kaldıracığı belirsizdir. Şüphesiz filmin bu içeriği, yaşamın anlatılamaz ya da bir biçim altına sokulamaz oluşuna delalet eder. Epistemolojik bir kurgu olmasının yanında, bilimsel bir disiplin olarak tarih, geçmişin bilgi ve hakikatini araştırır. Fakat bu araştırmaya karşın, tarihçiler genel olarak geçmişin bilgisiyle geçmişin hakikati arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu soruşturamazlar. 9 filminin bıraktığı izlerden hareket ederek bu metin, geçmişin bilgi ve hakikatine ulaşmayı amaç edinen tarihin imkânsızlığını ortaya koyar. Bu bağlamda göstermeye çalıştığımız imkânsızlık, geçmiş namına tarihçi tarafından herhangi bir tarihsel olayın eksiksiz bir şekilde verilemeyecek olmasıdır. Tarihin imkânsızlığı bağlamında bu türden bir okuma biçimi, tarihin bir bilim olarak ortaya çıktığı ve tarihyazımında hâlâ güçlü bir şekilde varlığını sürdüren ontolojik realizmi eleştirmeyi hedeflemektedir. Burada yer alan imkânsızlık olumsuz bir şey değildir. Tersine vurgulanmak istenen şey, imkânsızlığın tarihyazımı bağlamında önemli bir imkân olarak anlaşılması gerekliliğidir. Dolayısıyla bu imkânsızlık, epistemolojik bir kurgu olarak tarihin sürekli olarak üretilmesinin yegâne imkânıdır. Tarih, ancak böylesi bir imkânsızlıkla birlikte yeni anlamlara ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, 9 Film, Epistemoloji, Tanıklık, Tarihin İmkânsızlığı

* Arş. Gör. Dr. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, emre.elms@hotmail.com.

Ümit Ünal's 9 or the "Impossibility" of the Historical Event as an "Possibility"

Abstract: This text, which aims to reach some conclusions about the epistemological dimensions of the history, enquires called a movie 9, whose script was both written and directed by Ümit Ünal, in the context of historiography. This movie and the traces that it has left behind have an important value for history as an epistemological fiction. The movie 9, which is about the event of murder of a woman named Kirpi (Hedgehog), epistemologically reveals the nature of the relationship between the history and the past with the inexplicability of this event. The murder of Kirpi (Hedgehog), which cannot be fully explained by any witness in the film, demonstrates the difference between life and representation. It is unclear how the history as a scientific discipline, which aims to reach reality of the past, will eliminate the difference between life and play. Undoubtedly, this content of the film indicates that life cannot be told or put into a form. Besides it is an epistemological fiction, as a scientific discipline the history seeks out the knowledge of and the truth of the past. But despite this research, historians don't usually investigate how there is a relationship the knowledge and the truth of the past. By moving traces that the movie 9 has left behind, this text shows the impossibility of the history that aims to reach to the knowledge of and the truth of the past. In this context, the impossibility we try to reveal is that any historical event cannot be given completely by the historian on behalf of the past. In the context of the impossibility of the history, such a way of reading aims to criticize ontological realism, in which the history has emerged as a science, and it still strongly continues one's existence in the historiography. The impossibility involved here is not a negative thing. On the contrary, what is wanted to be emphasized is the necessity of understanding the impossibility as an important possibility in the context of the historiography. Therefore, this impossibility is the only possibility of the continuous production of the history as an epistemological fiction. However, the history reaches to new meanings with such an impossibility.

Key Words: History, The Movie 9, Epistemology, Testimony, The Impossibility of the History

Extended Summary

This text aims to reach new meanings by re-reading the movie 9 in the context of historiography. These new meanings are those that are related to the epistemological assumptions of the history. In this respect, our aim is to reveal the impossibility of the historical event, which every historian realizes while producing consciously or unconsciously his own text. In this context, the impossibility we try to reveal is that no historical event can be given completely by the historian on behalf of the past. In the context of the impossibility of the history, such a way of reading aims to criticize ontological realism, in which the history has emerged as a science and it still strongly continues one's existence in the historiography. The impossibility involved here is not a negative thing. On the contrary, what is wanted to be emphasized is the necessity of understanding the impossibility as an important possibility in the context of historiography.

Therefore, this impossibility is the only possibility of the continuous production of history as an epistemological fiction. However, the history reaches new meanings with such an impossibility.

In this text, the movie 9, about which the murder of a woman named Kirpi (Hedgehog), who were suppressed, marginalized and ignored, are read in the context of the historiography. The epistemological assumptions of the history are read through what this film reveals in the context of the event in question. The murder of the Kirpi (Hedgehog) cannot be fully explained by any witness in the film. It reveals the difference between life and its representation. It is unclear how the history, which aims to reach reality as a scientific discipline, will eliminate the difference between life and play. Undoubtedly, this content of the film indicates that life cannot be told or put into a form. In this film, where life becomes concrete as an event in the past, no witness and no form can represent the testimony of these witnesses. Where the distinction between play and life is erased, the credibility of the historical narrative is lost. No method can set aside the shielding difference between play and life and build a reliable narrative to reach the truth. The emergence of such distrust reveals the impossibility of the history in terms of reaching the truth of the past as life.

It is clear that the history as a discipline is within an epistemological inadequacy. On the other hand, the historian can only reach the past with an ontological realist acceptance, leaving aside the lack of epistemological tools. In the name of the truth of the past, the historian has documents or sources that have the identity of historical witnesses. As the movie 9 shows, no witness can properly reveal the truth of a past event. The witness constantly moves from himself/herself, and thus the truth of the past is lost before the witness. The truth, which is supposed to be one and unchanging, becomes something that is plural and changing with the testimony itself. In face of the past, the history lacks adequate epistemological instruments. But this deprivation corresponds to possibility as the impossibility of the history. The impossible as a possibility is the possibility of rewriting, changing and differentiating history all the time. Because how the history will represent the past is a question that must always be asked.

No matter what method the history as a scientific discipline or as an epistemological fiction uses, it cannot fully and perfectly reveal an event in the past. This situation is not actually a flaw or deficiency in history. At the same time, it is not a failure of the history or the historian. In a historical method, any event in the past is constantly rewritten by historians. In the face of the past event, which was written by historians based on the witnesses, this impossibility of the history is actually the possibility of the history itself. In this respect, history does not turn to the past, in fact, the past turns to history itself with its own vitality. With its vitality the past transforms history into something that is alive and living. Thus, a person who positions himself/herself as a historian, writer, reader or subject in the space of history loses all his position by being somehow found by the vitality of the past as life. Undoubtedly, in such a way of reading, it becomes clear to what extent the distinction between subject and object is arbitrary. It becomes clear to how far

from being fixed and can differ at any time. As the movie 9 shows us as “readers” of the movie, what we have only thing is that there is a discontinuity between the history and the past. It becomes clear that we are in an epistemological distrust in the context of the historiography. There is not an essential base which we can safely stand up in the field of the history.

Giriş

“ (Paul) Gauguin’in ölümün kukuletalı atlıları, ebedi hayatı vaaz edenlerin ne kadar çok ölüm getirdiklerini bize yeteri kadar hatırlatan sofuca bir hisse sahiptiler. Renklerinin oluşturduğu yumak, geçmişin herhangi bir yeniden-temsiline hayalimsi bir niteliği haiz olacağını bizlere hatırlatmaktadır. Geçmiş asla seslendirilemeyecek kendi sessizliklerine sahiptir.” (Dening, 2013: 15).

“İnsanlar hep ölür. Ama bu, ekranın önünde olmaz.” (Trier, 1987).

“...Abim milliyetçinin hasıdır. Şu anda Almanya’da...” (Ünal, 2002).

Yirminci yüzyılın önde gelen tarihçilerinden Christopher Hill, 1948 yılında “Marksizm ve Tarih” konulu bir metninde “geçmişin pasif izleyicilere sunulan bir film olmadığı” uyarısında bulunur. Film olmayan ve pasif bir izleyicinin o nispette pasif ve sıradan bakışını muhatap almayan bu geçmiş, Hill’e göre, deneylerin, kavramsal sınamanın, bilimsel değerlendirmenin, güçlü ve mutlak bir analizin icra edildiği bir “laboratuvar”dır (Hill, 2017: 28). Böylelikle Hill’in kesin diyebileceğimiz bir ayırım ortaya koyan bu söylediklerinden hareketle okur olarak geçmişin bir film olmadığı, salt bir analizin, bir değerlendirmenin ve bilimsel kipte iş görmenin bir türevi olduğunu anlarız. Geçmişin bilimsel analizinin bu mekânsallığı, tarihi bilimsel bir disiplin olarak kayda almanın olmazsa olmaz koşuludur. Zira bu tür bir epistemolojik kurgu bakımından karşımızda duran geçmiş, asla geçmiş değildir, bu geçmiş kendisini tarih olarak açığa çıkaran bir temsil biçimin kendisidir. Bilimsel analizin bu mekânı, geçmiş olarak tarihtir. Böylelikle tarih, ancak geçmişin analiz ve değerlendirmenin mekânı olarak kayda alındığı nispette bilimsellikle anılabilir. Yalnız tarih bilimselleşirken, film bilimsel olmaktan, analiz ve değerlendirmenin mekânı olmaktan uzaklaşır, tüm ciddiyet ve önemini bu sayede yitirir. Bu karşıtlık uyarınca filmin izleyecisinin pasif düştüğü

yerde, tarihin okuru aktifleşir. Ama tarihi ve tarihin peşinden okuru aktifleştirmeye çalışan tüm bu uğraşa rağmen, filmin ne olduğu belirsiz kalır¹.

Evet, geçmiş bir film değildir. Peki, o zaman bir film nedir? Bir filmin sınırları nerede başlar ve nerede biter? Hangi durum ve şartlar uyarınca film ile geçmiş olarak tarih arasında bir ayırım kurulur? Tüm bu sorular bu yazının eriminin dışında olsa da, eğer yirminci yüzyılın önde gelen bir başka tarihçisine inanacak olursak, bugünlerde geniş halk yığınları için tarihsel bilginin başlıca kaynağı çok fazla küçümsenip hakir görülen ders kitaplarının dışında, tarihçinin erişiminin ötesinde yer alan filmlerin de dâhil olduğu görsel medyadır (Rosenstone, 1995: 22-23). O zaman yaşamın içinde Hill'in 1940'ların sonunda varsaydığından farklı olarak film ile geçmiş olarak tarih arasındaki ayırım mutlak değildir. Bir şekilde film tarihe, tarih ise filme bu yaşam içerisinde dönüştürülmektedir.

Ne kadar "bilimsel" ve "mutlak" olursa olsun tarihin bir filme ve o nispete ne kadar "pasif" ve "gayri ciddi" olursa olsun bir filmin de tarihe dönüştüğü bir bağlamda, bu metin, Ümit Ünal'ın hem senaryosunu kaleme aldığı hem de yönettiği 9 adlı filmi, tarihyazımı bağlamında yeniden okumayı, bu sayede film üzerinden yeni "anlamlara" ulaşmayı hedeflemektedir. Ulaşılan bu yeni anlamlar, filmin içinde kalmayan, ona yönelik şeyler olmaktan öte, filmde taşınan, tarihsel olana yönelik bir şeyler içeren anlamlardır. Şüphesiz böylesi bir yaklaşım daha geniş anlamda sanatçıyı önceleyen ve onu aşan bir sanat yaklaşımıyla gayet uyumludur. Bir sanatçı olarak yönetmen, bir sanat eseri olarak filmin mutlak yaratıcısıdır. Fakat sanatçı olarak yönetmenin yaratıcılığı "lezzetli bir meyve" olarak sanat eserinin karşısında "gübreli bir toprak"tır. Nasıl ki lezzetli bir meyve kendi varoluşu için gübreli bir toprağa ihtiyaç duyuyorsa, bir sanat eseri de kendi varoluşu için bir yaratıcıya, yani sanatçıya ihtiyaç duymaktadır. Fakat lezzetli meyve-sanat eseri analogisinde önemli olan şey, gübreli toprağın-yaratıcının işlevi değildir. Bu analogide önem arz eden şey, lezzetli meyvenin tadına varılabilmesi için nasıl ki bu meyvenin kökünde yer alan ve aynı zamanda dışkıdan da başka bir şey olmayan gübreli toprağın unutulması elzemse, sanat eserinin de tadına varabilmenin, sanat eserinden yeni ve farklı anlamlar çıkarabilmenin koşulu eserin yaratıcısını unutmaktır. Sanat eserini mutlak bir şekilde yaratıcısına bağlayan meşum bir hatırlatmanın karşısına, eseri okurun-izleyicinin takdirine bırakan özgürleştirici bir unutuş çıkartılmalıdır (Nietzsche, 1989: 100-101).

Bu unutuşla birlikte eser tamamlanıp okurun-izleyicinin takdirine bırakıldıktan sonra yaratıcı olarak sanatçının konumu askıya alınmaktadır. Sanat eseri bir yerde yaratıcı sanatçının namevcudiyetinde mevcudiyet kazanmakta, her

¹ Siegfried Kracauer, Walter Benjamin gibi isimlerin görüntüye yönelik taşıdıkları hayranlığın yanında, II. Dünya Savaşı sonrasında batılı entelektüel gelenek içerisinde özellikle "kültür endüstrisi" bağlamında Theodor Adorno ve Max Horkheimer gibi isimler görüntüye, özellikle de sinemaya açık bir şekilde husumet beslemişlerdir. Dolayısıyla görüntü bağlamında batılı entelektüeller arasında bir belirsizliğin peyda olduğu söylenebilir. Aslında her tarihçi gibi Christopher Hill de bir tarihçi olarak kendi çağının bir çocuğudur ve daha geniş ölçekte görüntüye yönelik bu belirsizlik içinde husumetin tarafını tutmaktadır. Genel bir değerlendirme için bkz. (Chantal, 1993:125-132). Adorno ve Horkheimer, bir kültür endüstrisi olarak sinemanın bireyi hapsettiğini ve onu tektipleştirdiğini düşünmektedirler. Muhtemelen böyle bir husumetin temelinde bu isimlerin bu tür düşünceleri yatmaktadır. Bkz. (Adorno-Horkheimer, 2010: 293-294).

zaman için yeni ve farklı anlamlara açılmaktadır. Böylesi bir yaklaşım diğer bir Alman filozof Martin Heidegger'in sanat anlayışıyla da gayet uyumludur. Heidegger'e göre yaratımı gerçekleştiren sanatçı bağlamında sanatçı ne kadar büyükse, şahsı da eserinin arkasında o kadar tam kaybolmaktadır (Heidegger, 2013: 8). Aslında Heidegger'in sanat kavrayışı, eseri yaratıcısının deneyim ve niyetleri açısından anlamaya çalışan özne merkezli sanat yaklaşımının önemli bir eleştirisini kapsamaktadır (Heidegger, 2011. Yıldız, 2017: 105). Bu minvalde Heidegger, sanat eserinin karşısında yer alan, bu eseri izleyen ya da okuyan herhangi birisine pasif bir konum atfetse de sanat eserini kendi öznel deneyimini diğer bireylere taşımayı hedefleyen izole edilmiş bir öznenin yaratım ürünü olarak görmez. Heidegger, sanat eserinin yaratımını "kendinde egemen" öznenin dehasının bir performansı olarak ele almaz. Zira kendisine atadığı nesnesini tanımlamaya, onu belirlemeye gayret gösteren bilimsel bir bilinçten farklı olarak, sanat eseri kendi materyaline hâkim olmaya, ona belirli bir biçim vermeye çalışmaz (Heidegger, 2011: 9-12). Daha çok sanat eseri, yaratıcısının, izleyicisinin ya da okuyucusunun onu mantıki kılma çabasının altına girmekte direnen bir şey olarak kendi kendisinde materyalinin ışıldamasına izin vermektedir. Sanat eserinin sınırsız bir yorumu mümkün kılmasının veya sonsuz bir yoruma kapı aralamasının nedeni, ona yönelik niyetlerimize, arzularımıza tamamıyla tabi olmayı reddetmesidir (Palmer, 1998: 406-411). Bu bağlamda 9 filminin kendi yönetmenini aştığı, farklı bir okumayla, yaratıcısı açısından umulmayı, beklenilmeyeni içerdiği iddia edilebilir.

Bu yazıda varlık kazanan başlıca amacımız, her tarihçinin farkında olarak ya da olmayarak kendi metnini üretirken hayata geçirdiği tarihsel olanın "imkânsızlığı"ni gözler önüne getirmektir. Burada vurguladığımız ve söz konusu filmde ortaya çıkan "imkânsızlık", yaşam olarak geçmiş karşısında tarihçi tarafından herhangi bir tarihsel olayın eksiksiz, dört başı mamur bir tamlıkta ve yetkin bir şekilde anlatılamayacak olmasıdır. Bir eleştiri olarak tarihsel olayın "imkânsızlığı" tarihin bir "bilim" olarak ortaya çıktığı ve hâlâ güçlü bir şekilde "ontolojik realizm" (Kleinberg, 2017: 116) olarak tarihyazımında kendisine yer bulan olay anlatısının, daha doğrusu "olay putu" nun² hedef alınması anlamına gelmektedir. Her ne kadar "imkânsızlık" deyişle akla hemen bir olumsuzlama gelse de başlıca amacımız aslında "imkânsızlığın" tarihyazımı bağlamında önemli bir "imkân" olarak anlaşılması gerekliliğidir. Hatta bu imkânsızlık durumu, tarih adına tarihin sonsuz sayıda, bitip tükenmeksizin üretilmesinin, "saçılmasının", yeni ve taze anlamlara ulaşılmasının yegâne imkânıdır. Tarih, ancak "imkânsız" olan içinde "imkân" kazanmakta, her daim farklı anlamlara ve farklı yönlere gidebilmektedir.

İster bilimsel bir disiplin ister epistemolojik bir kurgu olsun tarih yaşamın dışında değildir. Tarih, kendisini yaşamın içinde her zaman bir imkânsızlık içerisinde bulur. "Hakikat" adına "imkânsızlık"tan kurtulması ve bu "imkânsızlığı" mutlak bir "imkân"a dönüştürmesi mümkün değildir. Geçmişin tarih uzamında her

² Olay putuyla birlikte tarihçinin diğer putları kronoloji ve özellikle "büyük" adamlara dayalı kişi putudur. (Simiand, 1960: 117).

kayda alınışı, tarihin geçmişi mevcut kıldığı kadar, onu yok ettiği anlamına da gelir. Geçmiş tarih karşıtlığı bağlamında her mevcut kılışın aynı zamanda yok etme anlamı taşıdığı, tarihsel olanın bu yok edişte ortaya çıktığı iddia edilebilir. “Dışarısı olmadan arşiv olmaz” (Aymes, 2004: 70), yok oluş olmaksızın tarih varlık kazanamaz. Hakikatle kendisini eşit kılan, fakat hakikate ulaşmada tarihin sürekli olarak kendisinde taşıdığı bu imkânsızlıktan kurtulmasının, onu bir imkâna dönüştürmesinin yegâne yolu ise tarihin bu imkânsızlığını kabul edip, onu “dilsel bir oyun” olarak konumlamaktır.

Bir epistemolojik kurgu olarak tarihin dışında, gündelik yaşamda kullandığımız dil bile metaforlardan oluşur. Metaforlardan oluşan dil, sırf bu oluşumundan ötürü belirsizlik içindedir. Zira dilin kendisinin içinde konumlandığı metaforun yarattığı belirsizlik, herhangi bir kelimenin olağan bağlamda başka bir anlama, metaforik bağlamda başka bir anlama gelmesine yol açmaktadır. Bu itibarla farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelen metaforik dil, dilin tüm belirsizliğini giderecek meta bir dilin yokluğundan ötürü belirsiz kalır. Yalnız dilin taşıdığı bu belirsizlik bizatihi dilin en önemli kazanımlarından biridir (Demir, 2018: 127-152). Bu bakımdan bir epistemolojik kurgu olmasının yanında dilsel bir yapıntı olarak tarihin, dilinin bu özelliğine sahip olduğu, fakat bu özelliklerle birlikte tarihin ancak kendine referansta bulunan bir şey olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla bir dil olarak tarih, ancak kendini işaret eder ve bu nedenle de “belirli” bir belirsizliği kendi epistemolojik statüsünde taşır. Bu bakımdan tarih, sadece ve sadece estetik ve tasarımsaldır. Tarihin estetik ve tasarımsal açıdan anlamı, nihai açıdan karar verilemezlik içinde bulunması ve tüm bunlardan hareketle kendi çelişki ve tutarsızlıklarını kendinde taşıması durumudur. Bu nedenle herhangi bir tarih metninin taşıdığı anlam, metinlerarası bir bağlamda diğer metinlerin varlığıyla tanımlanabilir. Metin ve bu metnin taşıdığı anlam bakımından metnin dışında yer alan, ondan bağımsız bir geçmiş ve bu geçmişin hakikatine dilsel bir dolayım olarak bu metin gönderimde bulunamaz. Bu nedendir ki bilimsel birer kıstas olarak doğruluk ve yanlışlık, geçmişin hakiki varlığı ve bu varlığın taşıdığı anlam bakımından tarihsel temsilin kendisine uygulanamaz. Sadece açıklama düzleminde etki ve nedenler bakımından geçmişi ele alabiliriz, fakat geçmişin bu ele alınışı her zaman için geçici olmak durumundadır. Tarih dilsel bakımdan metaforiktir ve tarihin bu metaforik niteliği, geçmişi nasıl görmemiz gerektiğini bir yerde somutlaştırır. Bu nedenle metaforik olma hali kendisinde içkin olan bir dil olarak tarih, geçip gitmiş, olmayan, namevcut durumda bulunan bir geçmişin yerini metaforik kipte dolduran ve bunun da dışına çıkma imkânı olmayan bir tasarımdır (Ankersmit, 1990: 296). Bu itibarla herhangi bir karara işaret eden her imkân, her kararın kendinde taşıdığı karar verilemezlik gibi kendi imkânsızlığını beraberinde taşır. Karar, ancak bir bağlam içinde alınabilir. Burada vurgulamak istediğimiz şey, alınan herhangi bir kararı önceleyen ve bizatihi bu kararın tabii olduğu birtakım şeylerin bu karardan önce gelişmiş olmasıdır. Dolayısıyla alınan herhangi bir karar, kesinlik ya da değişmezlik içermez. Tersine karar, bir karar olması nedeniyle sonsuz bir değişim ve farklılığa sahiptir. Bu durum aslında kararın kendinde bir karar verilemezliği, dolayısıyla bir “imkân-sızlığı” taşıdığını gösterir (Mason, 2007: 501-522).

Dilin sahip olduğu belirsizlik ve bu belirsizliğin getirdiği karar verilemezlik³ Jacques Derrida'nın "Différance oyunu"nu hatırlatmaktadır. "Différance oyunu" bizzat göstergenin sınırsız bir bağlama sahip olabileceğini öngörerek, bağlamın sınırsız ihtimaline, dolayısıyla bağlamla birlikte değişen anlamın sınırsızlığına işaret eder. Burada belirsizlik yerine "imkânsızlık" durumuna gönderme yapmamızın nedeni ise tarihin belki de en önemli dayanaklarından biri olan geçmişin göndergeselliğinin bizzat kendisinin bir inşa faaliyeti olarak anlaşılması ve bu faaliyetin belirsiz olmaktan öte bitimsiz, yani differansiyel olduğunu, diğer bir deyişle tam olmaktan uzak olduğunu vurgulamak istememizdir. Bu bakımdan tarihte bitimsiz ve sürekli inşa edilmeyi bekleyen, ama kendisini "bir" gösterilenin, "bir" anlamın dışında veremeyen "bir" "gönderge" vardır. Bizzat bu durumun işaret ettiği bir "imkân" olarak "imkânsızlık" söz konusudur (Différance "kavramı" için bkz. Derrida, 1972: 3-29). 9 filmi açısından tarihyazımsal bakımdan belirsiz olan bir şey yoktur. Bitimsiz ve sürekli inşa edilmeyi bekleyen (tarihsel) olay vardır. Bizzat bu olayın işaret ettiği bir "imkân" olarak "imkânsızlık" söz konusudur. Ancak bu imkânsızlığın sağladığı imkânla tarih tekil, son sözü söylenmiş bir şey olmaktan çıkmakta, her daim yeni anlamlara açık, çoğul bir şey olmaktadır. Dolayısıyla tarihyazımı açısından imkânsızlık bir olumsuzlamayı değil, kesinlikle bir olumlama durumuna işaret etmektedir. Şanslıyız ki, yaşam ve tarih asla tam olarak bir sayfa üzerinde hareketsiz kılınamayacak ya da ekranda resmedilemeyecek, ancak sadece analiz edilebilecek, öne sürülebilecek veya ifade edilebilecek bir maceradır (Rosenstone, 2013: 141).

Sinema ve Tarih Arasında Bir Anlam Maskesinin Anlamı

Yaklaşımımız tarih ile sinema arasında zorunlu bir ilişkiyi ima etmesine karşın, amacımız kesinlikle sinemayı diğer tüm disiplinleri "yardımcı bilim" olarak temellük eden "emperyal" bir tarihin hizmetine vermek değildir. Tarihçiler, sinemayı da içeren tüm sosyal fenomenlerin gerçekte tarih disiplininin kaynağı olduğunu ve her türlü entelektüel yöntemin uygun bir şekilde tarihin "yardımcı bilimleri"nin ışığında düzenlenebileceğini düşünme eğilimi içerisindedirler (Aumont, 2011: 154-155). Böyle bir yaklaşım uyarınca tarihçi, sinema filmini bir "belge" olarak kabul ederek geçmişin daha doğru ya da daha hakiki "bilgi" sine ulaşmak adına sinemayı kullanır. Bu sayede tarihçi, geçmişe yönelik hakikatin filmde "taşması"ni sağlayarak, heybesinde taşıdığı diğer "yardımcı" disiplinlerle birlikte daha "doğru" bir tarih yazmaya koyulur. Burada küçük harfle yazılan sinema kendi başına bir şey değildir, ancak büyük harfle yazılan Tarihe göre ikincildir, bu tarihin bir aracıdır (Ferro, 1995: 14 vd. Ferro, 1991: 170-174). Fakat 9 filmde süreç tam tersi bir seyir izler. Film, ürettiği anlamı kendi dışına çıkarıp,

³ Karar verilemezlik her ne kadar Jacques Derrida'nın felsefesiyle özdeşleştirilmiş olsa da bu kavramsallaştırmanın ciddi bir Nietzsche'ci yanı bulunmaktadır. Zaten karar verilemezliğin bir şekilde Derrida'nın Nietzsche'nin metinlerini "şen" (playful) okumasıyla da yakından bir ilişkisi vardır. (Derrida, 2011: 137-186). Jacques Derrida'nın Nietzsche üzerine yaptığı okumalara ve karar verilemezlik temasına yönelik ciddi bir eleştiri için bkz. (Clark, 2002: 17-19).

tarihin hizmetkârı haline gelmez. Tam tersi olacak şekilde tarih bir kip olarak 9 filminin içinde yer alır. Tarih, bu andan itibaren daha doğru ve daha iyi bir geçmiş inşası için bu filmi kullanamaz, tersine film içerdikleriyle geçip gitmiş, artık mevcut olmayan geçmiş karşısında tarihin imkânsızlığını gözler önüne serer. Böylece film, tarihin ne olduğu ya da sınırlarının ne olması gerektiğini ortaya koyar. Bu sayede film, yaşam ile kurgu arasında sınırı hem sürdüren hem de bu sınırın karar verilemezliğini vurgulayan bir şey olarak asli görevini, yani sanatını gerçekleştirir. Kuşkusuz sanatın gerçekleştiği yerde onun dışında güven içinde kurulan hiyerarşiler teryüz olur.

“Bu filmde bir sihir var ve sihir kendi kendini açıklayamaz.” (Lanzmann, 1985: 5). Simon de Beauvoir tarafından Holokost’u konu edinen Shoah filmine yönelik söylenen bu deyişin bir benzerinin 9 filmi için de geçerli olduğu söylenebilir. Daha sonra görüleceği üzere Holokost gibi tarifi mümkün olmayan bir olayı konu edinen Shoah’ta ortaya çıkan şiddetle 9 filmde Kirpi (Esin Pervane) lakaplı bir kadının öldürülmesi olayında ortaya çıkan şiddet karşılaştırılmaz. Zaten amacımız böylesi bir şiddeti tanımlamak ve bu olaylar arasında bir hiyerarşi kurmak da değildir. 9 filminin taşıdığı ya da daha doğru bir ifadeyle barındırdığı “sihir” ise Kirpi adlı bir kadının biri ya da birileri tarafından “öldürülmesi” ve bu olayın hiçbir tanık ya da anlatı tarafından kuşatılmaması, hâle koyulamamasıdır. Söz konusu olay, yaşanan ve deneyimlenen yaşam ile hakikati dışlayan, onun yerine kendisini koyan oyun arasına sıkışıp kalmıştır. Filminde geçerli olan yegâne şey, yaşam ile oyun arasındaki sınırın karar verilemez oluşudur. 9, “bir filmidir ve film hayatın kendisidir” (Godard, 1967).

9 filmi, 6 ile 9 rakamlarının görsel açıdan sergiledikleri oyunla başlar ve bu rakamların oyunuyla son bulur. Kirpi’nin “trajik” hikâyesi yaşanan bir olay ve bizzat yaşamın kendisi olarak bu oyun tarafından kuşatılır. Kuşatmayla birlikte oyun, yaşamın, yani onun içine konumlanan olayın yerine geçer, kendisiyle yaşam arasındaki farkı belirsizleştirir. Şüphesiz tek bir olayın oyun ile birlikte ulaşılabilir olması tümünden yaşamın anlatılamaz ya da bir biçim altına sokulamaz oluşuna delalet eder. Film içerisinde 6 ile 9 arasındaki fark nasıl siliniyorsa, oyunla yaşam arasındaki fark da silinmektedir. Yaşamın geçmiş bir olay olarak somutluk kazandığı bu filmde hiçbir tanık ve bu tanıkların tanıklığından neşet eden hiçbir biçim, söz konusu olayı kucaklayamaz, onu yoluna koyamaz. Oyun ve yaşam arasındaki farkın silindiği yerde tarihsel anlatının güvenilirliği kaybolur. Hiçbir metot, hiçbir kuram oyunla yaşam arasındaki kalkan farkı bir kenara bırakarak hakikate ulaşmak adına güvenilir bir anlatı inşa edemez. Böylesi bir güvensizliğinin ortaya çıkması, tarihin yaşam olarak geçmişin hakikatine ulaşma bakımından “imkânsızlığını” gözler önüne serer. Tarihçiye düşen ya yaşam karşısında ürettiği “imkânsızlığı” kabul edip oyuna dâhil olmak ve bu imkânsızlığı bir “imkâna” dönüştürmek ya da hakikat namına “yalan” üretmek arasında tercih yapmak olmaktadır. (Bu tercih yorumsal bir farkın gösterimidir. Yorumsal farklılık için bkz. Derrida, 1978: 395, not 3.)

Tarihsel bakımdan “yalan” tıpkı diğer şeyler gibi devamlı olarak tırnak içine alınmak zorundadır. Çünkü geçmişin karşısında tarihçi hiçbir şekilde kendini

doğrulamaz. Doğrunun mümkün olmadığı bir uzamda doğrudan kaynaklanan, onsuz düşünülemez olan “yalanı” üretmek de mümkün değildir. “Yalan”, bu açıdan geçmişin hakiki bilgisine ulaştığını savlayan, bunun için çabalayan tarihçi için ancak “mümkün” olur. Bu nedenle tırnak içinde yazmanın zorunluluğu ve bunun dışında “yalanı” kaydetmenin imkânsızlığı, doğru ile yalan arasında birbirlerini dışlayamayan, her an bir arada bulunmak zorunda oldukları bir ilişkinin var olmasından kaynaklanmaktadır. Hakikatin ve bu hakikatten neşet eden doğruluğun olmadığı bir dünyada “yalan”dan da bahsedemeyiz. “Yalan” bir gösterge olarak her zaman doğru ile bir arada olmak zorundadır.

Hiç kuşku yok ki film özelinde ihtiyacımız olan yegâne yaklaşım, yaşam olarak geçmiş ile tarih arasında belirli ve bir o kadar da güvenli bir sürekliliği kabul etmek değil, tam tersine bir kopuşu ya da bir ayrımı açık bir şekilde dillendirmektir (White, 1985: 50). Şüphesiz yazının başında vurguladığımız imkânsızlığın ortaya çıktığı, gelişip serpildiği yer de bu kopuşun kendisidir. Ancak imkânsızlık böyle bir kopuşun mevcudiyetinde mümkün olmaktadır. Ayrım ya da kopuşun yazıldığı alan ise yaşanan, deneyimlenen yaşam olarak geçmiş ile kurgulanan, öykülendirilen bir anlatı olarak tarih arasındaki farktır. Tarihçi, tarihyazımının sağladıklarıyla, geçmişin kendisine dair mutlaka bir şeyler söyleyebilir, bir hikâye veya bir anlatı oluşturabilir. Fakat oluşturulan bu hikâye ya da anlatı geçmişin kendisini tamamıyla karşılamaktan, onun yerine geçmekten uzaktır. Sonradan görüleceği üzere, geçmişe yönelik her söyleyiş, onu temsil etmeye dair her girişim kopuşun ortaya koyduğu üzere “imkânsız” olarak kalmak zorundadır.

Bu imkânsızlık uyarınca hiçbir tanığın tanımlayamadığı, bağlamdan bağlama giden bir gösterge olarak Kirpi karakteri, tıpkı geçmişin kendisi gibi tam ve eksiksiz bir şekilde tanımlanamaz. Peki, Kirpi’nin öldürülme olayından hareketle geçmişteki herhangi bir olay, bir anlatı formu olarak tarih tarafından hakıyla ve kusursuz bir tamlıkla anlatılabilir mi? Film özelinde olaya yönelik elimizde bulunan şey, olayın da bizzat faili durumunda olan 6 tanıktır. Yönetmen tarafından olayın kendisi hiçbir surette gösterilmez, ancak tanıklar tarafından ortaya konulan tanıklıklar yoluyla olay bir anlatı olarak sunulur. Her tanık, olayı farklı ve kendinden hareket ederek tanımlar. Geçmişin içinde kendisini karşılayabilecek, kendi başına bulunabilecek bir hikâye yoktur. Yalnızca geçmişin tanıklarından hareket eden tarihçinin yorumlarından örülmüş, belirli bir öykülendirme yapısını taşıyan ve geçmişin üzerine boca edilen hikâyeler vardır (Jenkins, 1995: 20). Bu, bilinemeyecek, anlaşılamayacak ve tarihçi tarafından da asla elde edilemeyecek olan geçmişin, tarih karşısındaki durumunu ifade eder. Bu ifade ediş, aynı zamanda filmin izleyicileri olarak Kirpi’nin karşısındaki durumumuzu imler. Film içinde sürekli olarak tanıkların ifadelerini duyar ve bu ifadelerden Kirpi’ye yönelik çıkarımlarda bulunuruz. Yalnız, hiçbir tanık, Kirpi’yi tam ve kusursuz bir şekilde tanımlayamaz. Tanıklar konuştuğça, Kirpi’nin kendisi kaybolur, onun yerine tanıkların Kirpi’si ortaya çıkar⁴. Şüphesiz her tanığın kendi

⁴ Yazının ilerleyen kısımlarında karşılaşacağımız 3 “tali” tanıkla birlikte filmde toplam 9 tanık vardır. Yalnız diğer 9 tanıktan farklı olarak, 10. unsur izleyicidir. Tabii olarak burada izleyicinin “Kirpi”sinden de

anlam dünyasına uygun, kendi benliğine yaraşır bir Kirpi'si vardır. Bütünsel açıdan 9 filminde tanıkların Kirpi'nin karşısında, tıpkı tarihin geçmiş karşısında "mahkûm" olduğu imkânsızlığın bir benzeriyle karşılaşmaktayızdır.

Tarihin taktığı maskelerin ardında, geçmişin bilinebilir, tanımlanabilir ve sonunda anlaşılabilir hiçbir yüzü yoktur. Sahip olduğumuz tek şey tarihçiler tarafından imal edilmiş ve geçmişin kendisine giydirilmiş maskelerdir (Ankersmit, 1994: 100). Bu bağlamda tarihsel anlatının dünyasında geçmişe yönelik hakikat, hikâye formunda bir "anlam maskesi" (White, 1987: 21) takar, maskenin ardında müşahede edilebilir bir yüz, hatta bir suret dahi yoktur. Yalnızca tahayyül edebileceğimiz tamlık, bütünlük ve doygunluk asla deneyimlebilir bir şekilde mutlak surette verilemez. Tarihsel açıdan Kirpi'nin öldürülmesi gibi bir olay tek başına bir anlam ifade etmez. Olayın tarihselleşebilmesi için söz konusu olayın bir anlatı haline getirilmesi, dolayısıyla hikâyelendirilmesi gerekmektedir. Tarihyazımında hikâye etmenin dışında, anlatıdan bağımsız ham bir olay yoktur (Ricoeur, 2012: 273). Bunun anlamı, Kirpi ve onun öldürülmesi olayına bir anlam maskesinin takılmasının tarihyazımsal bakımdan mecburi olmasıdır. Mecburiyet, söz konusu olaya dair herhangi bir maske takılmadığında ya da aynı olay bir biçime sahip olarak hikâyelendirilmediğinde, bir kip olarak tarihin ortaya çıkamayacak olmasından kaynaklanmaktadır. Film özelinde Kirpi'nin öldürülüp öldürülmediğine ilişkin bir problemimiz yoktur. Problemin kendisi bu olayın anlamının ne olduğu ve hangi biçimle, eğer analogiyi hatırlarsak hangi maskeyle bir anlatı haline getirilip, düzenleneceğidir (Munslow, 2000-b: 107).

Tarihyazımsal açıdan herhangi bir olayı düzenlemek, onu bir anlatı biçimine sokmak, olayda olmayanı ona vermek, dışarda duranı ona ithal etmek demektir. Hiçbir olay ne ahlaki ne de bilimsel bir düzlemde kendisini olgu olmaksızın var edemez. Bir olay bir olgu olarak kurulmadığı müddetçe tarihe dâhil edilemez. Dolayısıyla olaylar olurken, olgular kurulur (White: 2013: 67). Olgu ve olgudan kaynaklanan, gelişip serpiyen anlam her zaman söz konusu olayın dışında ikamet eder. Olayın anlamlı olabilmesi için önce bir anlatı kurmak, sonra bu anlatıyla birlikte olgusal olanı olayın içinde dâhil etmek gerekmektedir. Olgusal düzlemde olaya dışarıdan her müdahale, olayın yeni bir anlamla bezenmesi durumuna yol açmaktadır. Bu anlamla yeniden bezeniş, "imkânsız" olanın her anlatıda nasıl işlerlik kazandığının, dolayısıyla "imkâna" nasıl dönüştüğünün bir göstergesidir.

Film bağlamında geçmişte yer alan olaya anlam maskesini takan tarihçi değil, tanıkların bizatihi kendisidir. Fakat tanıkların Kirpi'nin öldürülme olayına ilişkin ortaya koydukları maskeler tıpkı o maskelere dayanarak geçmişi yeniden kurmaya çalışan tarihçilerin maskeleri kadar kendi başlarına yeterli olmaktan uzak, şiddet üretmeye ve karşısındakini yok saymaya meyillidirler. Çünkü yaşam çoğuldur, kaotiktir, bu anlamda sonsuz bir gerçekliktir (Kracauer, 2014: 65). Buna karşılık hiçbir anlatı o çoğul, kaotik ve sonsuz gerçeklik olan yaşamı ve bu yaşam içerisinde deneyimlenen herhangi bir olayı tüm hakikatiyle kucaklayamaz. Ancak

bahsetmek olanaklıdır. Yalnız izleyicinin "Kirpi'si herhangi bir sayıda olamaz, yinelemenin ve tekrarın verdiğiyle sürekli olarak çoğalır.

tanık, tanıklığı yoluyla kendini olaya dayatır ve ona bir biçim verir. O biçim ise her ne kadar bir olaya dair olsa da aslında yaşamın, dolayısıyla hakikatin tüm çoğulluğunu siler. Çünkü bir olayı doğru bir şekilde anlatmak isteyen tanığın söz konusu olayı kendi bakış açısının dışında anlatması mümkün değildir. Bu arada olayın kendisiyle yaşam arasında doğrudan bir ilişki kurmamız şaşırtıcı gelebilir. Yalnız bize göre herhangi bir olayı yaşamın dışına çıkarmak, yaşamdan söz konusu olayı ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle olaya dönük söylenen her söz, kurulan her anlatı, o olayı içinde barındıran ve ondan ayrılması mümkün olmayan bir bütün olarak yaşama tekabül eder (Elmas, 2021: 145).

Geçmiş bağlamında herhangi bir tarihsel olay, kendi başına tek olsa da ona tanıklık eden her tanık, gerçekleşen bu olayı farklı şekilde anlayacak, farklı bir biçimde kavrayacaktır. Böylece olayın kendisi ile tanık ve/veya tanıklar arasında bir fark doğması kaçınılmaz olacaktır (Örneğin Queneau, 2019, Edgü, 2017). Bu fark ise tanık bağlamında anlatıyı oluşturan, onun, diğer tanıklarından ayrılan bir biçim almasına yol açacaktır. Dolayısıyla tarihsel olay orada öylece duran ve tanığın tanıklığını bekleyen bir şey değildir. Olay tek başına olur, tanık ise bu olayı bir dil içinde kalarak sadece kurar. Olayın tanık tarafından kurulması, akıp giden bir yaşam olarak olayın bu akışkanlığının dondurulması anlamına gelmektedir. Çünkü tanık olaya kendi imgelemi aracılığıyla ancak ulaşabilir. Bu imgelemin ise olayın akışkanlığını yakalaması, onu akıp gittiği gibi bırakması ve öylece anlatması mümkün değildir. Tanığın tanıklığı, akıp giden olayın sonsuz sayıda olabilecek yönlerinin sadece bir yönünü oluşturur. Bu yön ise her daim yeniden okunmaya, ondan yeni anlamlar devşirilmeye hazırdır (Nichanian, 2011: 11-34).

Aslında burada ortaya koymaya çalıştığımız yaklaşım, yaşam olarak geçmişin yeniden kurulması olarak tarihin ister arşiv vesikası olsun ister başka bir tanıklık türü olsun “hammaddesi”nin verili değil, anlatı sürecinde oluşan, dışarıdan dayatılan, “yapay” bir şey olduğuna delalet eder. Gerçekten de bir hammadde olarak arşiv vesikaları tarihçiler için en “itibarlı”, en “güvenilir” tarihi kayıtları oluşturmaktadır. Genellikle tarihçiler arasında belgeye sahip olmak, belge ile konuşmak tarihçiliğin en “iyi” ve en “güvenilir” biçimi olarak kabul edilir. Yalnız belge ile yaşam olarak geçmişin doğru ve güvenilir bilgisine nasıl ulaşıldığı ya da bu güvenilirliği neyin sağladığı konuşulmaz. Hangi temelde yaşam olarak geçmiş ile belge arasındaki ilişkinin tamlık ve doygunluğunun “sınanabileceği”, “tartışılabilmesi”, “doğrulanabileceği” veya “yanlışlanabileceği” hesaba katılmaz. Bir belgenin belge olduğunu, her belgede geçmişin kesin ve mutlak bilgisinin yer aldığını belgeleyecek meta bir belge yoktur. Dolayısıyla geçmiş kalıntısının, geçmişin mevcudiyetini imleyen ve bu mevcudiyete ulaşılabilmesini kendisinde taşıyan belge mi olduğunu, yoksa tam tersine geçmişin geçip gitmişliğini, namevcudiyetini ve geçmişe ulaşılmazlığı kendisinde gösteren bir iz mi olduğunu hiçbir kuram mutlak surete ispatlayamaz. Bir kalıntının geçmişin belgesi mi yoksa izi mi olduğu sorusu sadece metafizik inançta kendisini gösteren bir kabulü aşılır. Bu açıdan-özellikle ülkemizde-akademik tarihçilik, bu kabul üzerine dayanır. Bu kabulü birlikte icra edilen tarihçilik, kelimenin tam anlamıyla “makbul” bir tarihçiliktir. Belirli bir kabule dayanarak yapılagelen bu makbul tarihçilik pratiği, ontolojik realizm temelinde belirli bir hakikat nosyonunu içerisinde barındırır.

Hakikat iddiasının ise en baskın dillendirildiği yer, haliyle “belgesel” tarzda yapılan, arşive dayalı çalışmalardır. Kimi zaman doğrudan bir defterin çevrildiği, kimi zaman ise birbirleriyle ilintili olduğu düşünülen-tabii burada var olan ilintiyet tam yüzeyde olan, hiçbir zorlama gerektirmeden en kestirmeden ulaşılan ve tam bir keyfilik taşıyan-belgelerin alt alta dizilmesidir. Bir ampirik malzeme olarak belgenin merkezde olduğu bu tarz anlatılarda, tarihçi ne kadar çok belgeye sahipse, o nispette “gerçeğe” ulaşır anlayışının hâkim olduğu söylenebilir. Tarihçi, metnin bu haliyle “efendisi” ya da “hâkimi” değildir. Metnin merkezinde bulunan şey belgenin kendisidir. En kestirme yoldan yorumun değil, belgenin “gerçekliğe” doğrudan tekabül ettiği bu tarihçilik yaklaşımında, neredeyse tarihsel “hakikat” belgenin sayısına denktir. Tarihsel “hakikate” giden yol, arşivin tozlu belgelerinden, meşakkatli yollarından geçmektedir. Hiç kimse, bu uğurda belge ile gerçeklik arasındaki ilişkinin bir yorumun ürünü olduğunu, belgeleri içinde barındıran arşivlerin birer tasarımın ürünü olduğunu, arşiv vasıtasıyla ulaşılan “hakikatin” de bir dolayım sonucu olduğunu hesaba katmaz. Tarihçiye düşen yaşam olarak geçmişin temiz ve kusursuz bir şekilde yer aldığı bu arşivlere girmek ve sonunda “hakiki” bir tarihsel anlatıya ulaşmaktır. Haliyle böyle bir yaklaşım bizleri, tarihçinin bir diğer putuna götürmektedir. Bu put ise en naifinden “nesnel yargılarından türetilmiş” bir “hakikat putu”dur⁵.

Kirpi, Tanık ve Düzen(ler)

Filmin kahramanı, Kirpi adlı bir kadındır ve filmin genel olay örgüsünü ise bu kadının biri ya da birileri tarafından “öldürülme”si oluşturmaktadır. Kirpi, tüm benliğinden kopartılmış, özneliğini yitirmiş bir varlıktır, bir göstergedir. O, kendi adına konuşmaz, kendini tanımlamaz. Filimde Kirpi’nin yokluğu filmdeki hikâyeyi bir “hayalet anlatısı”na dönüştürmektedir (Köksal, 2020: 236). Gerçek ismini bilmediğimiz Kirpi, sadece dış görünüşüne binaen birileri tarafından verilmiş bir lakaba sahiptir. Kendine yönelik hiçbir şey söylemeyen bu varlık, sadece tanıklar tarafından tanımlanır. Kirpi’nin filmde ne kendi adına ne de başkası adına konuşmaması, bir yerde tarihçinin karşısında yer alan “geçmişe” benzer bir konumda olduğunu bizlere hissettirir. Tıpkı geçmişin, tarihçi tarafından tanıklıklardan hareketle “konuşturulması” ve “tanımlanması” gibi, Kirpi de tanıkların yardımıyla “konuşur” ve “tanımlanır.” Hem “konuşma” hem de “tanımlama” her zamanki gibi tam bir keyfilik taşır ve hiçbir zaman tanık ve onun “tanıklığı”ndan bağımsız düşünülemez.

Yukarıda vurguladığımız üzere Kirpi, tıpkı geçmişin kendisi gibi bir göstergedir ve bir gösterge olarak çoğul anlamlara sahiptir. Belki “en az şiddet içeren” “kirpi” göstergesi bile “Kirpi”ye ait değildir. Her gösterge gibi kirpi

⁵ Özellikle geleneksel tarih yaklaşımların temelini oluşturan arşivlerin tasarlanmış doğaları ile tarihsel gerçeklik arasındaki fark için bkz. (Trouillot, 2015: 97-132, Di-Capua, 2009: 91-140). Tarih ve onun dilsel temsil yaklaşımı için bkz. (Munslow, 2000-a: 116-117; Munslow, 2003: 157). Bunun tarihsel “kökleri” için bkz. (Beiser, 2011: 30 vd).

göstergesi bile bir dışsallığı, bir yok edişi ve sonunda şiddeti çağrıştırır. Tüm şiddet ve yok edişle Kirpi, asla “Kirpi” olarak kalmaz, bağlamdan bağlama farklılaşır, bir bağlamdan diğerine saçılır ve yeniden tanımlanır. Ama belki de onu bu metin adına en iyi “tanımlayacak” bağlam, onun her bir tanığın dillendirdiği düzen(ler) karşısındaki “ötekiliğidir”. Fakat bu öyle bir tanımdır ki kendi kendini silmek ya da yok etmek zorundadır. Bu tanım, tırnak içine alınması gerekliliğinin farkında olan, her an kendi varlığıyla bir şiddet üretme ihtimalini imleyen, dolayısıyla kendini her an kaldırmaya hazır olandır. Çünkü bir tanım olsa da öteki, kendi konumunu kabul ettikçe, onu bir sabite olarak gördükçe, karşısındakini, yani kendisini öteki yapanı, dışlayanı ve kendisine yönelik şiddet üreteni yeniden var etmeye teşnedir. Dolayısıyla “öteki”yi, düzen(ler) karşısında her tanımlayış ve bu tanımlayıştan doğan her konuşurma, aslında “öteki”ye değil, bizzat dışsallığa ve dışsallığa konumlanmış, “öteki”yi öteki yapan söylemin kendisine hizmet etme amacı taşır. Bu sebeple bu metin adına vurgulanmak istenen “işte Kirpi budur” ve “o, bir ötekidir” demek değildir. Bu metnin sadece “bir anlığı”na yaptığı, Kirpi’yi düzen(ler) karşısında bir “öteki” olarak konumlamaktır. Yalnız bu konum, her konum gibi değişmez ve sabit olmaktan uzak, kaldırılmaya ve silinmeye hazır olandır.

Bir kadın olarak Kirpi, eril düzenin ötekisidir. Çıplak bedeni, diri vücudu ve kadınlığıyla bu düzen tarafından konumlandırılır. Eril düzen, Kirpi’den edepli olmasını bekler, örtünmesini ve bir aileye sahip olmasını ister. Edepli olmak, örtünmek ve bir aileye mensup olmak, aslında eril düzenin kadını nasıl pasif bir şablona indirgediğini gösterir. Bu “sahipliği”, daha doğrusu “sahiplenilmeyi” gerçekleştiremeyen her kadın, bu eril düzenin hedefi haline gelir. Kirpi, kadınlığının yanında, taktığı Davut Yıldızı (Hexagram) ve söylediği Yidişçe şarkıyla muhtemel bir “Yahudi”dir. Yalnız onu tanımlayan düzen, bu sefer farklı bir biçimde karşımıza çıkar. Eril düzen karşısında kadınlığı bağlamında Kirpi’nin ne olduğunun, yani cinsiyetinin ne olduğunun önemi varken, etnosentrik düzen karşısında onun ne olmadığı önemi vardır. Eril düzende kadınlığı üzerine boca edilen bir şiddet söz konusuysen, etnosentrik düzende onun “ne olmadığı” üzerinde iş gören bir şiddet söylemi mevzubahistir. Bu “ne olmayanı” tanımlayan düzenin merkezinde ise Türklük vardır. Her şey Türklüğe göre konumlanır, Türklüğe göre anlam kazanır. Bu nedenle film içinde her bir tanık, onu farklı bir kimlikle tanımlar. Örneğin Firuz (Ali Poyrazoğlu) karakterine göre Kirpi, “Rum, Roman ya da Rus nataşa” olabilir. Bu nedenle Kirpi, Türk dışında “her şeydir”. Kirpi’nin ötekiliği bir bağlamdan diğerine dolanmakta, her yeni tanımlama karşısından yeni bir biçim almaktadır. Akıllıyı, çalışmayı ve üretmeyi merkeze alan ve kutsayan kapitalist düzen karşısında da Kirpi öteki rolünü oynar. Çünkü düzenin anlam yüklediği, kutsadığı değerlerin aksine, o ne çalışan ne de üreten bir öznedir. Kirpi düzen karşısında bu nedenle aylak ve deliyi canlandırır. Fakat şimdi düzen karşısında tehlikeli değil, önemsiz ve basiti imler. Filmde anne rolünü canlandıran Saliha (Serra Yılmaz) karakterine göre Kirpi aylak ve delidir. Aylak ve deli olarak o, hiçbir öneme sahip olmayan, dünyada her gün binlercesinin silinip gittiği bir “sinek”ten farksızdır.

Bir gösterge olarak Kirpi'ye böylesine çok ve böylesine farklı ötekilik biçimlerinin dayatılması, bu dayatmaları tanıklar aracılığıyla yapan düzen(ler)in nasıl üst üste bindiğinin ya da iç içe geçtiğinin önemli bir işaretidir. Düzen(ler)in üst üste veya iç içe geçtiği bu yer, filmin önemli yerlerinden birisidir. Düzen(ler) karşısında Kirpi'nin derhal tanımlanması, temellendirilmesi ve sonunda ortadan kaldırılması gerekir. Buna karşılık hiçbir düzen konuşmaz, eylemde bulunmaz. Konuşan, düzenin dinamiklerini harekete geçiren, bizzat düzen tarafından üretilen öznenin başkası değildir. Konumuz özelinde her bir tanığı birer özne olarak kabul edersek, öznenin üreten ve inşa eden bir varlık olmasının yanında üretilen ve inşa edilen bir varlık olduğu da anlaşılır (Demirtaş, 2015: 33). Her ne kadar 9 filmi, herhangi bir düzen tarafından öznenin üretim sürecini vermemesine rağmen, imal edilmiş öznelerin nasıl olduklarını ve herhangi bir düzenin değerlerini ne ölçüde taşıdıklarını bizlere gösterir. Düzen ve onun ürettiği iktidar ilişkilerinin toplumun derinliklerine nasıl sirayet ettiğini açığa çıkartır. Düzenin "mamul" öznesinin fiziksel şiddet üretmesine gerek yoktur. Bu "mamul" özne daha incelikli bir şiddete başvurur. Başvurulan bu şiddet biçimi ise dilden başkası değildir. Çünkü özneyi önceleyen, hatta onu oluşturan yegâne şey olarak dil, "her şeyin" kaynağıdır. Bu nedenle dilden bağımsız bir özne yoktur. Ondan kurtulmak ise mümkün değildir (Sarup, 1993: 10-11). Dolayısıyla öznenin yarattığı bir şiddetten değil, özneyi de yaratan, onu oluşturan bir dilin şiddetinden bahsetmek olanaklıdır. Filmde bu nedenle sadece fiziksel değil, şiddetin bu dilde kendisine yer bulan "incelikli" türünü de sık sık fark ederiz. Film, sıradan insanlar olarak tanıkların, her bir düzeni ve her bir düzenden doğan değerleri nasıl içselleştirdiğini, bu düzenleri nasıl yeniden ürettiklerini gösterir. Böylece filmde Türk toplumunun ortalaması alınarak bu toplumda ortaya çıkan ve bireylerce içselleştirilmiş "sıradan faşizm" gözler önüne serilir⁶.

⁶ 9 filmine yönelik bir eleştiri kaleme alan Filiz Cemsu'ya göre yönetmen Ümit Ünal'ın filmde "çuvalladığı" yer, toplumun derinliklerine sirayet etmiş faşizmin gösterildiği bu yerdir. Çünkü Cemsu'ya göre Ünal, 9'la birlikte Türk toplumunda yaygın olduğunu düşündüğü faşizmi, süreçlerinden, kaynaklarından soyutlayarak vermiştir. Eleştirmene göre Kirpi'yi hakir görenler ve öldürenler halkın içinden çıksalar da aslında sorumluları başkalarıdır. Faşizmin kaynağı olan bu "başkaları", Ünal'ın gördüğü gibi "hiç olmazsa ilk elde" halk yığınları değil, daha üst tabakalardır. Üst tabakalar ise kapitalizmle işbirliğine girmiş siyasi elitlerin ve darbecilerin bizatihi kendileridirler. Faşizm bağlamında "baş" konumundaki siyasi elitler ve darbeciler karşısında halk yığınları eleştirmene göre sadece faşizmin "kuyruğudur". Sonuç olarak Cemsu, Ünal'ı faşizmin kaynağını görmemekle itham eder. Kaleme aldığı yazıda ithamına devam eden eleştirmen, yönetmenin basit bir şey yaptığını, "asılsız bir olgudan" yola çıkarak, Kirpi'nin öldürülme sebeplerinden biri olarak Kirpi'nin Yahudi kimliğini ön plana çıkardığını iddia eder. Cemsu, tüm bunlardan hareket ederek, Ünal'ın filmi "gerçeklikten uzak" olarak nitelendirir. Bkz. (Cemsu, 2002: 46-47). Öncelikle Filiz Cemsu'nun 9'a ilişkin okumasının oldukça yüzeysel olduğunu belirtmeliyiz. Yazar eleştirisinde filme dair sadece yüzeyde kalan, uçup gitmeye hazır "köpükler"le yetinmiş, filmi derinlemesine bir anlama çabasına girişmemiştir. Filme ilişkin bu tarz bir okumayı doğuran başlıca neden, bizzat eleştirmenin sanat anlayışı olduğu söylenebilir. Gerçekten de Cemsu için sanat, gerçekliğin kendisi olmasa bile en azından gerçeklikten kaynaklanan bir "yanılsama" olmak zorundadır. Fakat eleştirmen, yanılsama ile gerçeklik arasında nasıl bir ilişki olduğunu ve Ümit Ünal'ın filmde unuttuğu şeyin tam olarak ne olduğunu açık etmez. Alttan alta eleştirmen açısından sanat eserinin aracılığıyla belirsiz bir gerçekliğe ulaşma arzusu olduğu söylenebilir. Ancak Cemsu için gerçeklikten neşet eden bir "yanılsama" ile faşizmin konusunda kimin suçlu, kimin masum olduğu ortaya çıkartılabilir. Buna karşılık, dikkatli bir şekilde okunduğunda 9'un incelikli bir faşizm eleştirisi içerdiği söylenebilir. Eğer Filiz Cemsu'nun faşizmin "başları" ve "kuyrukları" analojisini kullanırsak, filmin içinde faşizmin hem "başlarını" hem de "kuyruklarını" görebiliriz. Aslında Ümit Ünal, filmde Türk toplumu içinde

Peki, bu düzen(ler)in içinde kalıp Kirpi'yi tanımlamak, onun ne olduğuna karar vermek mümkün müdür? Onu tanımlamak ya da ona yönelik bir karar vermek yukarıda bir bir saydığımız düzen(ler) içinde kalmayı gerektirir. Kirpi'yi sırasıyla kadın, aylak, deli ya da Türk dışı bir şey olarak tanımlamak, ona yönelik şiddet üretmeye hazır ve nazır düzen(ler)i yeniden üretmeyi, o düzen(ler)in bir parçası olmayı gerektirir. Çünkü sırasıyla kadınlık, aylaklık, delilik ve Türk dışı bir kimliğe sahip olmak, onu ancak öyle kabul etmek zorunda kalmak, kurulu düzen(ler)in içinde kalarak ve bu düzen(ler)i yeniden üretmek mümkün olur.

sıradan bireyler tarafından faşizmin nasıl içselleştirildiğini serimler. Tanıkların hangisinin Kirpi'yi öldürdüğünü bilmesek de Amerikalı karakteri dışında tüm tanıkların neredeyse Kirpi'ye düşmanca yaklaşımları ve onu faşizan bir şekilde kurguladıkları açıktır. "Küçük", halktan bireyler olarak tanıklar, böylece faşizmin nasıl "küçük insanlara" hitap eden "halkçı" bir ideoloji olduğunu gösterir. Faşizm bir ideoloji olarak küçük insana, küçüklüğünü yüceltmesine, kendisini önemli görmesine izin verir. Bu nedenle faşizm, halk yığınlarının "kör öfkelerini" şiddetlendirerek kabul görür ve halktan bireyler tarafından içselleştirilir. Kabaca faşizm tüm ideolojiler içerisinde belki de halkı "en fazla yücelten", "en halkçı" ideolojidir. Faşizm, halkçılığın yanında siyasi elitlerin, burjuva iktidarlarının ve onların işbirlikçi diktatörlüklerinin de ideolojik payandası olabilir. 9'u bu bağlamda okuduğumuzda, aslında toplumun derinliklerinde içselleştirilen faşizmin emarelerini görmeyen yanında, faşizmin diğer kaynaklarını da görmek mümkündür. Özellikle Firuz'un Kirpi'nin Yahudiliğine "delalet eden" kolyesini emniyet binasında bulması, Kirpi'nin bir şekilde oraya getirildiğine işaret edebilir. Halktan farklı bir tüzel kişilik olarak emniyet, Cemsu'nun görmek istediği kaynağın aslında tam da kendisini temsil eder. Kolyeden hareketle bu kurgu, düzenin bir yerde timsali olan ve köken itibarıyla düzenin sahiplerini imleyen kurumların nasıl faşizmi ürettiklerinin ve gündelik hayata faşizmi nasıl soktuklarının güzel bir bahsidir. Ayrıca Kaya'ya polis tarafından yazdırılan ifade de düzenin kendini var edebilmek ve yeniden üretebilmek adına nasıl bir günah keçisi aradığını gösterir. Tüm bunların dışında Cemsu, filme yönelik bütün eleştirisini bir yerde Kirpi'nin muhtemel Yahudiliği üzerine kurmuş ve tüm eleştirilerini bu zemin üzerinde gerçekleştirmiştir. Ama görüldüğü üzere Kirpi'nin ne olduğu, hangi kimliğe ait olduğu karar verilebilmekten uzaktır. Buna karşılık tek bir kabile yola çıkan ve bu kabul üzerine tüm eleştirisini kuran Cemsu, faşizmi yermek adına faşizmin dilini devreye sokarak bir yerde şiddetin kendisini üretir. Bu dil, kuşkusuz Kirpi'nin muhtemel Yahudiliği ve onun Yahudi kimliğinden hareketle öldürülme ihtimalini kabul etmeyen ve hatta böyle bir ihtimali filmde işlemenin "ironik" olduğunu savlayan yaklaşımın içinde belirir. Filiz Cemsu için ABD ile birlikte onun en büyük destekçi İsrail, birer faşist devlettirler. Faşist bir devlet olarak İsrail aynı zamanda bir Yahudi devletidir. Bu sebeple Cemsu, kurgu dahi olsa, Kirpi dâhil herhangi bir Yahudi'nin, Yahudi kimliğinden ötürü, sırf İsrail Devleti'nin ve onun yılmaz destekçisi ABD'nin ürettiği faşizm nedeniyle şiddet görme ihtimalini "ironik" bulur. ABD ile birlikte İsrail'in ürettiği faşizm, sadece Davut Yıldız takan ve Yidişçe şarkı söyleyen birisinin maruz kaldığı şiddeti siler. Bu sayede eleştirmen, sırf İsrail Devleti'nin ürettiği şiddetten ötürü hiçbir Yahudi'ye maduniyeti reva görmez. Bunların dışında, İsrail Devleti'nin ürettiği faşizmin yeryüzündeki tüm Yahudilerin maduniyetini silmesi gibi Osmanlı'nın 1492'de İspanya Yahudilerini (Marranoları) ülkesine kabul etmesi de Türk toplumunda Yahudilere yönelik olması muhtemel şiddetin ihtimalini ortadan kaldırır. Eleştiride İsrail devlet faşizmiyle bu devletin sınırlarını aşarak tüm Yahudiler arasında kurulan yatay ilişki, geçmişle şimdiki kucaklayan ve geçmişin Osmanlı hanedanıyla şimdinin Türk toplumu arasında dikey bir şekilde kurularak karşımıza çıkar. Gerçekten de Cemsu "*acaba halkımız kadar kendisinden olmayana, "yabancıya" karşı misafirperver yeryüzünde başka kaç tane halk vardır?"* sorununun sorarak, Osmanlı hanedanı ile şimdinin Türk toplumu arasında gördüğü muhtemel bağı olumlar. Bu sorunun cevabı 1492'de "reconquista"dan kaçan Yahudileri ülkesine kabul eden Osmanlılar ile "doğrudan" bir bağa sahip, şimdide yer alan Türk toplumdur. Bkz. (Cemsu, 2002: 47). Eleştirmenin oldukça anakronistik ve primordialist bu yaklaşımı adına ne Osmanlı hanedanının neden Yahudilere kucak açtığına bir önemi vardır ne de bu hanedanla Türk toplumu arasında 500 yıllık bir zaman farkını aşır, nasıl böyle bir süreklilik kurduğunun bir önemi vardır. Dolayısıyla 9'a ilişkin faşizmin kaynaklarını deşifre etmeye yönelik çabaya girişen Cemsu, yaptığı eleştirilerle, kurduğu analogilerle ne yazık ki faşizmin şiddetli dilini yeniden üretmiştir. (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudileri modernitenin yarattığı bir hoşgörünün değil, daha geniş pragmatik kazanımları adına kabulü için bkz. (Hess, 1968: 1-25). Osmanlı hoşgörü söylemi üzerine yapılan önemli bir çalışma için bkz. (Eğilmez, 2017). Cemsu'nun yeryüzünün en misafirperveri olarak gördüğü toplumumuzda olmasına imkân vermediği anti-semitik bir olay için bkz. (Bali, 2015: 243-264). Küçük adam ideolojisi olarak faşizm için bkz. (Bora, 2015: 166)).

Haliyle böyle bir pratikte Kirpi'ye yönelik şiddet kaçınılmaz olur. Bu nedenle Kirpi, tüm düzen(ler) karşında bir ötekidir, bir madundur. Onun kendi adına konuşması, kendini tanımlaması mümkün değildir (konuşma ve madun için bkz. Spivak, 2016).

9 filminin tarihyazımı bakımından içerdiği anlam, tanığın sürekli olarak kendi bakış açısından, kendi anlam dünyasından hareketle geçmiş olaya yaklaşmasıdır. Bunun anlamı tanığın geçmiş olaya kendiliğinden neşet eden bir anlatıyı dayatmasıdır. Filmi bizim açımızdan yeniden okuma bakımından önemli kılan da taşıdığı bu temadır. Hakikate ulaşma bağlamında tanığın olay karşısındaki konumunun altının oyulması, güvenilmez kılınması, bu filmle birlikte yaşam olarak geçmiş karşısında tanıktan başka bir dolayımı olmayan tarihin ne ölçüde yaşam olarak geçmişin "hakikati"ne ulaşmada malû olduğunu sergiler. Eğer tanıklar kendi perspektiflerinin ürünü olan anlatılarından başka bir şey anlatmıyorlarsa, nesnel, herkese eşit mesafede duran bir tarihsel "hakikati" elde edip, anlatmak mümkün müdür? Yoksa tam tersi olarak her tanığın karşısındaki olay ya da kişiyi anlatırken bir yerde kendini anlatması, tarihin imkânsızlıktan neşet eden imkânını mı doğurmaktadır? Tarihin çoğulluğunun, her daim yeniden yazılma ihtimalinin ortaya çıktığı yer burası mıdır?

Anlatan açısından hakikatin çoğulluğunun vurgulanması ile film, özellikle literatürde kendisine yer bulan "Rashomon Etkisi"ni (Rashomon Effect)⁷ hatırlatır. Akira Kurosawa sinemasının önemli bir teması olan bu etki, yaşamın sadece bir rüya olduğu ve insanın herhangi bir şey bilemeyeceği anlamına gelmez. Bizim yaşayan varlıklar olarak bütün bir "hakikati" asla bilemeyeceğimiz anlamına gelir. Ulaşılan veya varılan "hakikat" sadece kısımdır ve bilinen gerçeklik de bu nedenle görecelidir. Çünkü insan sınırlı bir varlıktır ve bu sınır, insanın ancak "hakikat"ın bir kısmını görmesini sağlar. Sınırlı bir varlık olarak bütüncül bir "hakikate" ulaşmanın başka bir yolu yoktur (Linden 1973: 404). 9 filminde tanıklar, hakikat ile kendilikleri arasında sıkışıp kalmışlardır. Böylesi bir arada kalış, tanığın, dolayısıyla insanın "hakikat" karşısındaki sınır(lar)ını gözler önüne serer. Bir "hakikat" olarak Kirpi cinayetinin karşısında tanıklar boşa çıkar. Söz konusu olaya ilişkin Tunç "bildiğim her şeyi size anlattım" derken, Firuz, "gördüğü her şeyi

⁷ Rashomon Etkisi bir kavram olarak 1950 yılında Japon Yönetmen Akira Kurosawa tarafından çekilen Rashomon (Kurosawa, 1950) adlı filmde alınmıştır. Kurosawa söz konusu filmde Ryunosuke Akutagava'nın "Rashomon" ve "Çalılıklar Arasında" adlı iki öyküsünden esinlenmiştir. Yalnız Akutagava'nın adı geçen öykülerinde tam bir umutsuzluk ve anarşi durumu hâkimken, Kurosawa'nın filminde insanın hayatta kalma ve kendi varoluşunu yeniden üretebilme kapasitesi doğrulanır. Fakat söz konusu doğrulama tam anlamıyla bu kapasitesinin olumlanmasını doğurmaz. Burada söz konusu olan durum belirsizlik ya da karar verilemezlik durumudur. Çünkü Kurosawa'ya göre; "İnsanlar kendilerine, kendileri hakkında dürüst davranmamaktadırlar. Onlar abartmaksızın kendileri hakkında konuşamazlar. Bu senaryo-gerçekte olduklarından çok daha iyi insan olduklarına kendilerini inandırmak için yalan söylemeden yaşayamayan türde-insanların bu tür bir portresini çizmektedir. Hatta senaryo bu günahkâr sahtelik arzusunun mezarı bile aştığı-filmde ölü bir karakterin bir aracı vasıtasıyla yaşayanlarla konuştuğunda bile yalanlarını bırakmadığını-göstermektedir. Bencillik, doğumundan beri insanın kendisiyle birlikte taşıdığı bir günahdır; o, arınması en zor günahdır. Bu film ego tarafından göz önüne serilen ve sergilenen garip bir resim taslağıdır." Bkz. (Kurosawa, 1994: 223-224). Yalnız çeviri tamamen değiştirildi. Alıntının İngilizce versiyonu için bkz. (Kurosawa, 1983: 130). Kurosawa'nın Rashomon'u ile Akutogava'nın Rashomon'u arasında bir karşılaştırma için bkz. (Linden, 1973: 395). "Rashomon" ve "Çalılar Arasında" adlı öyküler için bkz. (Akutagava, 2016: 11-18, 146-158).

anlattığı”nı söyler. Diğer bir tanık Saliha ise olaya ilişkin “duyduğum her şeyi size anlattım” demektedir. Böylece göreceliği yaratan unsur filmde ifşa edilir. Fakat bu öylesine bir ifşa etmedir ki, ancak bu sayede görecelik aşılır. Göreceliğin temelini onu yaratan unsur olarak benlik veya egoizm konulur (Boyd, 1987:157). Göreceliği yaratan bir unsur olarak benliğin sınırları gösterilir, “hakikat” karşısındaki konumu açığa çıkartılır. Bu konum “hakikate” ulaşmaktan uzaktır. Çünkü tanıklar olaya dair “her şeyi” anlattıklarını söylerler, fakat anlattıkları sadece kendi dünyalarıdır, kendi izlenimleridir, dolayısıyla kendi sınırlarıdır. Bu nedenle tanıklar, aslında hiçbir şey anlatmamış, hiçbir “hakikati” ortaya çıkartmamışlardır. Sırasıyla bildikleri, gördükleri ve duydukları sadece kendi “hakikatleri”dir. Tanığın kendi sınırını aşması, o sınırın ötesinde duran “hakikate” ulaşması mümkün değildir. Böylece tanığın olay karşısındaki durumunu muştulayan, olay karşısında onu önemli kılan vasıfları da bir bir ortadan kalkar. Tanıklar bakımından hakikatin ortaya çıkartıl(a)maması; bilmenin, görmenin, duymanın ortadan kalkmasına, klasik anlamda öznenin ölümüne delalet eder. Zira özne, “hakikat” karşısında sahip olduklarıyla akamete uğrar. Çünkü “hakikat”; bilmek, görmek ve duymanın dışında yer alan, bu vasıflar tarafından elde edilemeyen bir şeydir. Gerçekte ne olduğunu seyirciye/okura bırakan “Rashomon Etkisi” (Şirin 2021: 178) bağlamında 9, bir birey olarak tanığın olay karşısındaki sınır(lar)ını gösterir. Bu sınırlardan hareketle nesnel, herkese eşit mesafede duran tek bir “hakikat”in olmadığı, ancak bir dışsallık olarak da olmayan, tersine içeride, tanıkların durduğu yerde ortaya çıkan “hakikatler”in olabileceği söylenebilir.

9 filminde 6 ana karakter vardır ve her bir karakterin kendine ait ön plana çıkartılmış bir özelliği mevcuttur. Filmin başında tanıkların belirli bir özelliğinin ön plana çıkartılması, tanık ile kendi benliği arasındaki ilişkiyi anlamamız bakımından hayattır. Sonradan anlaşılacağı üzere tanıklığın bir yerde bu benliğin bir biçimi ya da tezahürü olduğu görülecektir. Onun dışında yer alan, bu benliği aşır, “hakikati” yakalayan özne mevcut değildir. “Geçip gitmiş” bir olay karşısında her şey tanığın benliğinden neşet etmekte ve yine tanığın kendi benliğine geri dönmektedir. Bu geri dönüş ise bir bütün olarak “geçip gitmiş” bir olayın, öyle “geçip gitmediğini” her tanıkta yinelenişini gösterir. Fakat her yineleme, bir önceki yinelemeden ve olayın kendisinden tabii olarak farklılık arz etmektedir. Bu haliyle 9 filminin “Rashomon Etkisi”ni “işleme” bakımından başarılı olduğu söylenebilir. Zira bu etki ve tanıklık döngüsünü anlamak açısından tekrar tanıkların kendisine dönmek önemlidir. Örneğin Salim karakteri eski komünist bir kırtasiyecidir. Tunç ise milliyetçi bir kasaptır⁸. Kadınlığı baskılanmış, fakat buna karşın aşırı anaçlığı ön plana çıkartılmış Saliha⁹ karşısında, yarı deli, mirasyedi ve

⁸ Yönetmenin eski komünist Salim’e okuryazarlığa ilişkin yarı kitapçı yarı kırtasiyeci bir mesleği uygun görmesi, milliyetçi Tunç’a kasaplığı reva görmesi, bu iki ideolojinin yönetmen tarafından nasıl konumlandırıldığını gösterebilir. Militarist ve şiddet yanlısı bir ideoloji olarak milliyetçilik ile kaba kuvvet arasındaki ilişki kasaplık analogisiyle kurulurken, komünizmin muhtemel hümanist vasfı Salim’in kitapseverliğiyle doğrulanır.

⁹ Saliha terkedilmiş, eril düzen tarafından kadınlığı baskılanmış bir karakter olarak tam bir kadın düşmanıdır. Bu nedenle Kirpi’ye ve diğer tüm kadınlara alttan alta nefret beslemektedir. Onun tanıklığını belirleyen, olayları değerlendirmesine etki yapan en önemli etken bu bastırılmış kadınlığı ve bu bastırıldığı

düşkün Amerikalı karakteri vardır. Firuz adlı karakter ise filmde homoseksüel tipi canlandırır. Altı ana karakterin sonucusu ise filmin sonunda öğrendiğimiz üzere Saliha ile Salim'in gayrimeşru oğlu Kaya (Ozan Güven)'dir. Her bir karakterin nevi şahsına münhasır bir özelliği olsa da hiçbir özellik tanığın kendisini tamamıyla kuşatamaz, tanığın kendisinin yerine geçemez. Tanıkla birlikte tanığın kendi sınırları her zaman var olsa da hiçbir özellik sınırın kendisiyle özdeşleşemez, sınırı belirleyemez ve sınırın yerine geçemez.

Tanıklar bağlamında tanıkların dillendirdiği ile deneyimleri arasında sürekli olarak bir mesafe söz konusudur. Örneğin Kirpi'yi "sokak köpeği" veya "sinek gibi ölen binlercesinden biri" olarak tanımlayan "ahlak bekçisi" Saliha, kendi geçmişinde "ahlaksız" bir deneyimde bulunmuş ve Salim'den "gayrimeşru" bir çocuk doğurmuştur. Saliha'ya karşılık, tanıklar arasında yarı deli olarak kendisine yer bulmuş olan Amerikalı, aslında tanıklar arasında en "tutarlı", dolayısıyla en "akıllı" olandır¹⁰. Adeta filmde yer alan Amerikalı karakteri bizlere "delirmiş bir dünyada sadece delilerin akli başında olduğu" (Kurosawa, 1985) deyişini hatırlatmaktadır. Bu açıdan ne ahlaklı olmak ne de deli olmak bireyin tek vasfı olabilir. Şüphesiz ahlaklı ile ahlaksız veya akıllı ile deli arasındaki sınırların belirsiz olması, modernitenin güven içinde kurduğu, gerçek-kurgu, iyi-kötü, doğru-yanlış, rasyonel-irrasyonel, ileri-geri, erkek-kadın gibi ilkinin ikincisi üzerindeki hâkimiyetini imleyen hiyerarşilerin her zaman için ters yüz olma ihtimali taşıdığını imlemektedir. Bu tanımlamalara dayanarak güven içinde kalmak mümkün değildir. Belki de ahlaklı ile ahlaksız, akıllı ile deli arasındaki sınır, her zaman güven içinde çizilebilmekten uzak, her an kaldırılmaya hazır bir sınırdır.

Tüm tanıkların ortak görüşü kendi mahallerinin huzurlu, mahalle sakinlerinin ise birbirlerini sevip saydıkları yönündedir. Fakat film ilerledikçe, mahallenin huzurlu olmadığı ve mahalle sakinlerinin birbirlerini sevip saymadığı ortaya çıkacaktır. Yönetmen tanıkları konuşturdukları, mahallede hırsızlığın olduğu, cinayetlerin işlendiği ve uyuşturucunun bolca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tanıklık ve ondan kaynaklanan anlam ile "gerçek"teki mahalle arasında fark, yönetmenin kurgusu uyarınca açığa çıkmaktadır. Benzer durum tanıkların birbirlerine karşı ortaya koydukları tanıklıklar bağlamında da gözlenmektedir.

kadınlığının geri dönüşü olarak aşırı anaçlığıdır. Dolayısıyla Saliha örneğinden hareketle toplumsal bir cinsiyet olan kadınlık ile doğal bir durum olan annelik birçok farklı neden tarafından kuşatılmıştır. Saliha'nın anaçlığından hareketle bu durum, doğal olanla kültürel olan arasında kurulması beklenen farkın keyfiliğini gözler önüne sermektedir. Çünkü bu sayede toplumsal, dolayısıyla kültürel olarak kabul edilen kadınlığın, biyolojik ve bu nedenle de doğal olması umulan anneliği nasıl belirlediği ortaya koyulmaktadır. Tüm bunlarla birlikte düşündüğümüzde kültürel olanla doğal olan arasında bir ayırım kurmanın zorluğu anlaşılmaktadır. Annelik, kadınlık ve sosyo-kültürel faktörler arasında kurulan bir ilintiyet için bkz. (Donath, 2015: 343-367).

¹⁰ Tabii olarak Saliha özelinde neyin ahlaklı neyin ise ahlaksız olduğu ya da neyin meşru neyin ise gayri meşru olduğu sorusu, tanığın film içinde uyandırdığı izlenimden kaynaklanmaktadır. Buna karşılık Amerikalı'nın diğer tanıklar arasında tutarlı ve akıllı olması da yalnızca filmin içeriğiyle ilgilidir. Yoksa burada filmin dışında duran, nesnel ve bir o kadar aşkın bir "hakikat" in ve bu "hakikat" ten doğan herhangi bir ahlak ya da rasyonellik anlayışının filme "ithal" edilmesi söz konusu değildir. Herhalde oturulup yazılsa, Amerikalı'nın da en az diğerler kadar "deli" olduğu ya da diğerlerinin en az Amerikalı kadar "akıllı" olduğu yazılabilir. Burada "deli" veya "akıllı" sıfatlarının hangi bağlamda ve ne şekilde anlaşıldığı önemlidir.

Örneğin Salim karakteri, gayrimeşru oğlu Kaya'nın Kirpi cinayetinin içinde olduğunu öğrendiğinde, söz konusu olaya Firuz ve Tunç'u da katmak ister. Bunun, Firuz ve Tunç tarafından öğrenilmesi üzerine Tunç ve Firuz'un Salim imajı bir anda değişir. Önceden Tunç ve Firuz için "bilgili", "akıllı", "karizmatik" ve "harbi" bir adam olan Salim, bu iddiasından sonra Firuz için "alkoliğe" ve Tunç'a göre "Allahsız bir komüniste" dönüşür. Filmde benzer tema Firuz ile Salim arasında daha somut meselelerde bile yinelenir. Örneğin Salim'in katil olmasına hiç ihtimal vermeyen Firuz, Salim'in kendisi için yaptığı, homoseksüel yakıştırmalarını duyar duymaz, artık "Salim'in katil olduğuna inandığını" söyler. Şüphesiz daha önce de vurguladığımız üzere tanıklık, tanığın kendisinden bağımsız değildir. Tanık kendinden hareketle ve yine kendisi için tanıklığını yerine getirir. Tanığın dışına çıkan, onu bir amaç olarak içselleştiren bir tanıklık söz konusu değildir. Salim, Firuz ve Tunç birbirlerini hem olumladıklarında hem de olumsuzladıklarında kendilerinden hareket ederler. Salim karakterine, tanıklar kendilerini ister istemez dayatırlar. Tanığın karşısındakine kendini dayatması, yukarıda vurguladığımız maske analogisine uygun bir yakıştırmadır. Şu anda mevcut olan, tanığın yakınında yöresinde bulunan, etten kemikten kişilere hiç çekinmeden maskeler takan tanık, yaşam olarak geçmişe de aynı maskeleri takmaktan çekinmeyecektir. Tanık adına bundan kaçış yoktur. Muntazam bir yaşamı içselleştirmiş ve bu hayatı kaybetme korkusu yaşayan Firuz için alkolik olmak kendinden hareketle ve ancak kendi için olumsuz bir şeyken, milliyetçi ve kutsalı olan Tunç için Allahsız bir komünist olmak aynı anlamı taşımaktadır. Bu nedenle tanık açısından tanıklık yapılan şeyin bir önemi yoktur, sadece ona yönelik değişen bağlamlar ve bu bağlamlardan neşet eden ve gösterge dizilerinden oluşan imajlar söz konusudur. Dolayısıyla film, bizlere "olgulara inanmakla hata yaptığımızı, çünkü yalnızca göstergelerin olduğunu, hakikatlere inanmakla hata yaptığımızı çünkü yalnızca yorumların olduğunu" (Deleuze, 2004: 97-98) hatırlatır.

Yaşamı ve bir bütün olarak yaşam içinde yer alan herhangi bir olayı tanık açısından adlandırma da büyük bir problem taşımaktadır. Bir olayı anlamaya ilişkin çabamız ne olursa olsun gerçekte etrafımızda gelişen her şeyi anlamaktan uzağızdır. Anlam, bu bakımdan seçimlere dayalıdır (Pomian, 1984: 16). Burada bir kez daha yaşam ve onun içinde oluşan, her zaman çoğul, tutarsız ve kaotik olarak varlık kazanan olay ile tanık ve tanığın tanıklığı arasında bir dolayım olduğunu görürüz. Bu dolayım dilin bizatihi kendisidir. Yine film özelinde bilmenin, görmenin ve duymanın icra edildiği, belirli bir diziye kavuşup, anlamlı hale geldiği uzam, dilin bizatihi kendisidir. Dil, burada her şeyi yoluna koyan, her şeyi düzenleyen bir temsil aracıdır. O, kaotik ve öngörülmez olanı düzenli ve öngörülebilir kılmayı hedefler. Bu hedef uğruna anlam değişime uğrar, eylem ile anlam arasındaki fark belirsizleşir. Filmde bu tema da tanıklar konuşturularak somutlaşır. Örneğin Saliha'nın, Tunç'un babasından gördüğü şiddeti dillendirmesine karşın, Tunç aynı durumu bir şiddet ya da baba dayacağı olarak görmez, bu olayı, babasının kendisine uygun gördüğü bir "Osmanlı disiplini" olarak anladığını ifade eder. Saliha'nın ifadesinde olay olumsuz bir gönderiye sahipken, Tunç'un kendi anlatısında aynı olay, olumlu bir "anlama" sahip olur. Aslında burada olumlu olan "Osmanlı disiplini" ifadesi bile tanığın kendisinden hareketle

ve yine kendisi için yaptığı bir göndermedir. Hiç kuşku yok ki tıpkı doğrudan dayanın kendisinin anlamının karar verilemez oluşu gibi, Osmanlı disiplininin anlamı da belirsizdir. Çünkü filmde gösterilen olarak karşımıza çıkan “Osmanlı disiplini” asla kendi göndermesine gitmez. Bu nedenle filmde “Osmanlı disiplini”nin kendisi de her daim başka yerlere gitme ihtimali taşıyan bir gösterge olarak kalmaya devam eder. Benzer durum Saliha’nın, Kaya’nın resmi babasının durumu, yani kocasının ölmüş mü yoksa kaçmış mı olduğu konusu için de geçerlidir. Saliha’ya göre “kocasını ha ölmüş ha kaçmıştır.” Ona göre fark eden bir şey yoktur: “Öldü sayılır işte!” Dayak ile Osmanlı disiplini arasındaki fark gibi, kaçmak ve ölmek arasında da bir fark mevcuttur. Fakat göstergelerden örülü dil için bu farkın bir anlamı yoktur. Fark, dil ve bir bağlamla birlikte kaldırılması, sonrasında yeni bir bağlamla yeniden konulması her daim ihtimal dâhilinde olan bir şeydir. Olayın kendisi değişmez, değişen, olayın belirli bir bağlam uyarınca dilde temsil edilmesi ve bir anlatı içinde hikâyeye edilmesidir. Bağlamın kendisi değiştiğinde olaya yüklenen anlam da değişmekte, dolayısıyla artık söz konusu olay farklı bir anlam dizgesinde kendisine yer bulabilmektedir. Tam olarak hiçbir olayı kapsayacak, onu tüm bağlamlardan özgür kılacak bir temsilin mümkün olamaması, filmde geçerlilik kazanmaktadır¹¹. Hemen yakınımızda cereyan eden olayların bile tam ve hakiki olarak anlamını elde etmenin “mümkün” olmadığı bir dünyada, geçmişteki herhangi bir olayın tam olarak anlamını nasıl elde edeceğimiz şüphelidir. Böylesi bir geçerliliğin olduğu dünyada geçmişe dönük, olayları anlamayı, anlatmayı ya da açıklamayı başat görev edinmiş tarihin gerçeklik ve nesnellik iddiası oldukça su götürür bir iddiadır. Sadece dilde kendisine yer bulabilen, dilin dışında temsili mümkün olmayan ve bu nedenle de her daim değişme ihtimali taşıyan yaşam olarak geçmişle birlikte bir bütün olarak tarihin değişmesi, farklılaşması ihtimal dâhilindedir. Tarihi, yaşam olarak geçmiş karşısında bu değişimden azade kılacak, onu bağlamların üstüne taşıyacak hiçbir imkân söz konusu değildir. Her daim tarih, kendisiyle birlikte bu “imkân”sızlığı beraberinde taşıyacaktır.

Kirpi’nin “Ölümü”

9 filmi bağlamında izleyici olarak ne Kirpi’nin “öldürülme” sahnesini ne de Kirpi’nin cesedini görürüz. Dolayısıyla Kirpi’nin “ölümü” bile tırnak içinde verilmelidir. Çünkü kurgu bakımından olsa da Kirpi’nin “ölümü”ne doğrudan değil, filmin içinde bulunan bazı “izler”den hareketle ulaşıyoruz. Bu nedenle Kirpi’nin “ölümü” teması da tıpkı Kirpi’nin kendi varlığı gibi aslında bir dolayımın, namevcut

¹¹ Benzer bir tema, Firuz ile girdiği homoseksüel ilişkiyi “arkadaşını erkekçe memnun etme” olarak gören Kaya’nın anlatısında da izlenebilir. Kaya, cinsel açıdan Firuz’u hem “erkekliği gereğince tatmin ettiğini” hem de “harçlık çıkardığını” söyleyerek, jigololuk ile harçlık çıkarma arasındaki farkı ortadan kaldırır. Böylece hem kendi homoseksüelliğini gizler hem de “erkekliğine” leke sürmez. Tabii olarak yönetmenin bu kurgusu özellikle doğu toplumlarındaki aktif homoseksüelliği bir tür homoseksüellik olarak görmeyen yaklaşımla uyumludur. Filmdeki bu tarz bir yaklaşım homoseksüelliği, aktif ve pasif olarak ayıran ve ikincisine göre ilkine leke sürmeyen, bu sayede pasif homoseksüelliği olumsuzlayan doğu toplumları için önemli bir eleştiridir. Böyle bir anlayış için bkz. (Schmitt-Sofer, 1995). Daha tarihsel bir yaklaşım için bkz. (Murray, 2000).

olanın izlerle birlikte mevcut hale gelebilmesinin sonucudur. Dolayımın merkezinde ise diğer tanıklar gibi fail olan polisin yürüttüğü soruşturmanın kendisi vardır. İzleyici, Kirpi'nin "öldüğü"nü, olayın kendisini görerek değil, en az diğer tanıklar kadar katil olma ihtimali kendinde içkin olan polislerin yönelttiği soruların sağladığı izsellik üzerinden ulaşır¹².

Ölüm temasından hareketle film özelinde tarihçiler geçmişteki olay ve kişileri profesyonel anlamda kendi mesleki söylemlerinin bir nesnesi veyahut konusu haline getirdiklerini söyleyebiliriz. Fakat tarihçiler geçmişi kâğıda dökerlerken, geçmişin dışsallığını veya geçmişin sahip olduğu özgünlük ve mevcudiyeti varsayarlar. Yalnız ne olursa olsun geçmişin hem olayları hem de kişileri artık geçip gitmişlerdir. Daha da önemlisi artık ne olaylar ne de kişiler şimdi ve burada olanlarla aynıdırlar (Berkhofer Jr, 1995: 106). Bu nedenle tarihsel olay yalnızca gözlemlenebilir bir olay olarak değil, aynı zamanda gözlemlenmiş bir olay olarak da tanım itibariyle artık gözlemlenebilir bir "şimdiki olay" kadar kesin bir bilgisi, nesnesi olmayan olaydır (White, 1996: 22). Çünkü geçmişteki bir olaya ilişkin kaleme aldığımız herhangi bir hikâyeye, görülmüş, deneyimlenmiş, işitilmiş, yaşanılmış ve bu sayede de geçip gitmiş olayın kendisi değildir. Kirpi'nin "ölümü"nü her şeyiyle ortaya koyacak, onu mümkün kılacak ne bir tanık ne bir anlatı ne de herhangi bir kuram mevcuttur. Kirpi'nin "ölümü"nü anlatan, "hakikati" ortaya koyan, yine Kirpi'nin "ölümü" olan "aynı" olaydan başkası değildir. Bu olayın dışındakiler, hatta bizzat bu yazıda kayda geçirilen "Kirpi'nin ölümü" bile bir gösterge olmak zorundadır. "Kirpi'nin ölümü"nü bir gösterge olarak kayda geçirme ve temsil etme zorunluluğunun bizatihi kendisi bu göstergenin her zaman yeni bağlamlara açık olduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu olay adına, yeni bir bağlamla yeni bir anlamın ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Kapitalist, Türkçü ve eril düzenin bir ötekisi olarak Kirpi "öldürülmüştür". Gerçeklik namına belki de tek şey Kirpi'nin "öldürülmüş" olmasıdır. Film özelinde katilin kim(ler)in olduğu ve bu cinayeti neden işlediği-işledikleri hakkında ise elimizde yalnızca "yalanlar" vardır. Filmde izleyici olarak Kirpi'nin "öldürülmesi" "gerçekliği" ile bu sayısız "yalan" arasında sıkışıp kalmaktayız. Katilin kim olduğuna ilişkin ilk bakışta tanıklar kimsenin günahını almak istemezler. Şüphesiz bu günah almama arzusu filmin başında tanıkların birbirlerine yönelik nefreti yüzeye çıkmadan önceki bir temennidir. Film içinde tanıkların birbirlerine karşı nefreti ortaya çıktıkça, tanıklar da birbirlerine bu suçu isnat etmekten çekinmezler. Filmin hiçbir yerinde polisin sorularına tanık olmayız. Sanki tanıklar kendi kendileriyle tartışırlar ve yine kendi kendilerini çürütürler. Bu duruma örnek vermek gerekirse, Firuz, Kaya'nın "hiçbir konuda yalan söylemeyeceğini" belirtir. Aynı durum Tunç için de geçerlidir. Gerçekten de Tunç da Kaya'nın yalan söylemesine ihtimal vermez. Fakat hemen akabindeki sahnede Kaya, "Salim'in katil olduğu konusunda yalan söylediğini" beyan eder. Aslında tanık yalan söylediğini

¹² Bu konunun ironik tarafı ise Kirpi'nin muhtemel "ölümü"nü kendisine konu edinen bu metnin bizatihi kendisiyle ilgilidir. Eğer Kirpi gerçekten "ölmediyse", onun muhtemel "ölümü"nü konu edinen böylesi bir metnin "saçma" durumu kuşkusuz oldukça ilginç olmaktadır.

söylerken bile yalan söyleyebilir. Hangi durumda neyin geçerli olduğunun hiçbir temeli yoktur. Benzer bir durum Tunç ile Firuz için de söz konusudur. Tunç ve Firuz birbirlerini yalanlar, fakat doğru söylediklerine karşılıklarını (polisi) inandırmak için birbirlerine referans verirler. 9 filmdeki tanıkların bu durumu Sartre'ın "Bulantı" romanındaki tarihçi karakterinin söylediklerini çağırıştırır: "Bütün bu tanıklıklarda eksik olan şey; sağlamlık, kesinlik. Yalanlamıyorlar birbirlerini, ama uyuşmuyorlar da. Sanki aynı insanla ilintili değiller. Ama öteki tarihçiler bu çeşit bilgilere dayanarak yazıyorlar." (Sartre, 2017: 31). Böylece yukarıda çizdiğimiz doğru ile yalanın bir arada mevcut olma durumu, filmde işlerlik kazanır. Filmde izleyici olarak, bizler dış dünyada doğru ile yalan arasında ilkinin ikinciye karşı kutsandığı bir hiyerarşinin yeniden bozulmasıyla karşılaşmaktayızdır.

Aynı durum filmin dışında yer alan dünyada olduğu gibi, tarihsel alanda da mevcuttur. Tarihçiler kendilerini ve ortaya koydukları anlatılarını doğrulamak adına bolca referans verirler. Referansların çokluğu tarihçinin "hakikate" yönelik yakınlığının önemli bir göstergesidir. Fakat bu durumu filmle birlikte düşündüğümüzde tanıkların birbirlerini yalanlaması veya en azından tanıkların birbirleriyle uyuşmaması ihtimal dâhilindedir. Başka bir ihtimal ise yukarıda Sartre'ın "Bulantı" romanından alıntıladığımız üzere kimi zaman tanıklıkların sağlamlık ve kesinliğe sahip olabilmelerine ve hatta birbirlerini yalanlamamalarına rağmen, onlardan hareketle tutarlı bir anlatı ortaya koymanın "imkânsızlığıdır". Bu anlamda referansın, geçmiş olay karşısında edindiği konumun veya niteliğinin ne olduğunun önemi yoktur. Bir ihtimal olarak en "doğru" tanığın bile "doğrusu" nun yanında "yalanı" nı beraberinde getireceği, her zaman "yalana" bulaşacağı, tanıklığın yapısı gereği kuvvetle muhtemeldir.

Tarihyazımı bağlamında tarihsel gerçeklik ile kurgu arasındaki ilişkiyi en iyi ortaya koyan şey, ister bir gerçeklik içeren herhangi bir anlatı olsun isterse de gerçeklikten tamamen bağımsız bir kurgu olsun geçmişteki her olayın bir şekilde bir biçime sahip olmasının elzem olmasıdır. Biçimin dışında bir olayın olmadığı, hem olaya kendi biçimini dayatan tanıklar açısından hem de o tanıkların ortaya koyduklarından hareketle olayı yeniden kuran tarihçi açısından aşikârdır. Aslında "şimdiden önceki zamana bakmanın" (Munslow, 2012: 29) bir biçimi olan tarih namına bu durum, geçmişteki olayın bizzat kendisinin taşıdığı yaşamsallıkla birlikte kaotik olmasını imlemektedir. Olay namına kaotik olanı aşmak ve kaosu kosmosa dönüştürmek adına "tarih düzeni, düzensizliğe tercih eder görünmektedir." (Vidal-Naquet, 1992: 16). Tarihçi Pierre Vidal-Naquet'nin söylediğinin aksine, aslında burada bir tercih değil, bir zorunluluk söz konusudur. Bu zorunluluk bağlamında hem tanık hem de tanığın tanıklığının bıraktığı izleri kullanan tarihçi, dağınık, çoğul ve kaotik olandan derli-toplu bir kozmos çıkarmaktadır (Sözer, 1981: 131). Kozmos, kosmos olmasının getirdikleriyle geçmişteki olaya yönelik bir biçimi açığa çıkarmakta, bu biçimin içeriği incelemesine, onun yerine geçmesine neden olmaktadır. Bu konu özelinde elimizde olan yegâne şey, dilsel bir alanda açığa çıkan biçimin kendisidir.

9 filminde yukarıda söylediklerimizi en iyi ortaya koyan sahne Firuz'un Kaya'nın muhtemel katilliğine ilişkin refleksidir. Kaya'ya sıradan arkadaşlıktan daha fazla duygular besleyen Firuz, onun katilliğine yönelik, *"Kaya katil olamaz. Size illa itiraf edecek birisi lazımsa ben itiraf edeyim. Bu hikâyeyi baştan, başka türlü anlatayım. Nasıl olsa bu hikâye nereye çekersen oraya gider. Bir daha anlatayım katil ben çıkarım. Kaya katil olamaz. Katil benim"* der. Bu alıntı bizlere geçmiş olaya ilişkin bir "gerçekliği" ifade etmez. Burada söz konusu olan durum katilin Firuz olması değildir. Firuz'un kurguladığı anlatının anlamı, biçimin, içerik üzerindeki şaşmaz hâkimiyetidir. Geçmişteki olay veya bu olaya ilişkin kayda alınan hikâyeye, dilsel göstergelerden oluşur. Sırf bu nedenle olay ya da hikâyeye yeniden anlatılma, kurgulanma ve değerlendirme ihtimalini kendinde taşır. Tüm bunların yeniden anlatılışı ise tüm bunlara yeni bir biçim vermek anlamına gelir. Olaya giydirilen bir maske olarak her biçim ise beraberinde yeni ve bir öncekinden farklı bir içeriği ortaya koyar. 9 filmi bağlamında artık fail ve bu faili fail yapan nedenler ortadan kalkmaktadır. Her yeni biçimle birlikte yeni faillerin ve yeni faillik nedenlerinin ortaya çıkması mümkündür. Eğer film içinde kalırsak, katil ya da fail ile "sıradan" insan arasındaki sınır da silinmeye, her an kaldırılmaya hazır hale gelmektedir. Katil ile sıradan insanın kaldırılmaya hazır bir sınırın hemen kenarında yer almaları, sınırların barındırdıkları, taşıdıkları anlamın karar verilemez olmasını imlemektedir.

Eski komünist Salim'in filmde yer alan *"her katil, katil olmadan önce sıradan bir insandır"* cümlesi bu bağlamda anılmaya değerdir. Salim'in deyişi, kaotik hayata karşı bireyi tanımlama, onu adlandırma problemini bize hissettirir. Anlatı bakımından sıradan bir insanla katil arasındaki farkı, içerik değil, biçim ve bu biçimin sağladığı gösterge dizisinin kendisi belirler. Gösterge dizisinin içinde kalan, bu dizinin dışına çıkmayan bir anlamdan ziyade, tanımlama sürekli olarak "dışarı"dan olmaktadır. Dolayısıyla tanımlama ve anlam sürekli olarak bir dışsallığı, yani bağlamın kendisini referans vermektedir. Her yeni biçimle birlikte Firuz gibi sıradan bir insan dahi katil olabilir. Benzer bir durum Kaya'nın Salim'in katil olmasına yönelik anlatısında da izlenebilir. Kaya ilk olarak Salim'in Kirpi'ye tecavüz etmeye kalktığını, Kirpi'nin ise buna karşı koyduğunu söyler. Devamında Kaya, Salim'in Kirpi'yi öldürdüğünü beyan eder. Kaya, bu olaya ilişkin anlatısını şöyle sonlandırır; *"ben o gece meleğin şeytana döndüğünü gördüm"* der. Alıntı, melek ile şeytan arasındaki sınırın belirsizliğini ve meleğin şeytana dönme ihtimalini gözler önüne serdiği gibi, tanık ile yalancı arasındaki farkı da belirsizleştirir. Çünkü sonradan anlaşılacağı üzere Kaya'nın bu tanıklığı diğer tanıklıklar gibi, tanığın kendiliğinden hareketle kurulmuş, "yalana" dayalı bir tanıklıktır. Meleğin şeytana dönüşmesine benzer olacak şekilde şimdi filmde, tanığın nasıl yalancıya dönüştüğünü gözlemleriz. Dolayısıyla 9, tanıklıktan kaynaklanan "doğru" ile "yalan" arasında bir ayırım kurmanın imkânsız olduğuna, araya çekilen sınırın tam da bir sınır olarak her zaman aşılmaya, ihlal edilmeye aday olduğuna işaret eder.

Birer Oyun Türü Olarak Tekerleme, Masal ve Tarih

Kaya'nın Salim'in katiliğine ilişkin anlatısının "yalan" olduğunun ortaya çıkmasından sonra polis, Kaya'dan her şeyi baştan anlatmasını ister. Bu istek üzerine Kaya, polise "*ne abi masal mı anlatayım, masal da bilmiyorum ki ben! Ne tekerleme mi söyleyeyim?*" der¹³. Polisin hakikate ulaşma temelli beklentisinin karşısına, Kaya'nın masal ve tekerleme türlerini çıkarması oldukça önemlidir. Çünkü bu sayede "hakikati" içerdiği savlanan tanıklık ile "hakikati" dışladıkları varsayılan masal ve tekerleme arasındaki fark ortadan kalkar. Yönetmen bu yaklaşımı ile "hakikat" ile kurgu arasındaki karar verilemezliği bizlere hatırlatır. Neyin "kurgu" neyin ise "hakikat" olduğu belirsizleşir. "Hakikati" içermesi beklenen tanıklık bir anda masal ve tekerleme türleri ile karşılaşılır. Bu durum yukarıda değindiğimiz yaşamın kendisi ile oyun arasındaki sınıra işaret eder. Yaşamın kendisi hiçbir surette ele geçirilemez. Yaşamı kuşatan bir anlatı mümkün değildir. Bu nedenle yaşama ancak bir söylem içinde yaklaşırız, fakat burada önem arz eden şey söylemin yaşamın kendisi olmadığına fark edilmesidir (Foucault, 1969: 275). Yaşama dair her anlatı, "gerçek" olmaktan uzak, masal ya da tekerlemenin gösterebildiği, bizlere her zaman oyunu hatırlatan biçimin kendisidir. 9, bu nedenle bir film ve bir kurgu olarak, bir söylem olarak, göstergelerin bir dizisi olarak film de kendi dışına çıkma ihtimali olmayan "yaşam"ın bizatihi kendisidir. Bu nedenden ötürü bir geçmiş olay olarak Kirpi'nin katli, "dört başı mamur bir anlatı" olarak, ancak masal ya da tekerlemenin verebileceği kadar anlatılabilir, kavranabilir. Şüphesiz yaşamın karşısına bir kurgu türü olarak masalın ve tekerlemenin çıkartılması, yaşam olarak geçmişi anlattığı, ona dair "hakikate" vakıf olduğu düşünülen tarih ile bu türler arasındaki farkı da belirsiz kılar. Tarihle masal ve tekerleme arasındaki farkı yaratan nedir sorusu anlamsızlaşır. Bu sorunun anlamını yitirmesiyle tarihin masal ya da tekerleme gibi "imkânsızın" kendisinde varlık kazanan bir kurgu olma ihtimali belirir. Bu ihtimalle birlikte yaşam olarak geçmiş karşısında tarihin varabileceği, sığınabileceği ve en sonunda kendini güvende hissedebileceği "hakikat" beklentisi yok olur.

Bir tür olarak masal ya da tekerlemenin deneyimlenen, içinde bulunulan yaşamın karşısına çıkması, onun yerine geçmesi, "hakikat" nosyonunun "altının oyulması" veya "altındaki temelin çekilip alınması" adına hayatidir. Film, yaşam ile kurgu arasında güvenle kurulan farkı silerek aslında oyun ile hakikat arasındaki farkı ortadan kaldırır veya en hafifinden belirsizleştirir. Artık, yaşam ve onun içinde deneyimlenen olay, sadece oyunun kendisinde ikamet eden masal veya tekerleme türlerinin verdiği kadarıyla ulaşılabilir. Oyun, film bağlamında yaşamı ikame eder, onun yerine geçer. Sadece elimizde yaşamı kucaklayan oyunun

¹³ Kaya hemen akabinde olayı anlatmak yerine, tekerlemeyi söyler; "*Küçük çapkın küçük çapkın sen yine mi unuttun iğneni? Dolapları açmışsın ortalığa saçmışsın hüpürdetmişsin kaymağı, fırlatmışsın boş tabağı. Anne ben yalan demem sana sormadan yemem. Baktım dolap açtı benimde karnım açtı. Elim tabağa değdi...*"

kendisi vardır. Fakat oyunun yaşamı kucaklaması asla ona tamamıyla sahip olacağı ve her daim yaşamın kendisiyle olacağı anlamına gelmez. Her yeni oyunla birlikte yaşam yenilenir. Yenilenen yaşamın kendisi ise yeni “hakikatlere” kapı aralar. Bu oyunun en iyi serimlendiği ve hiçbir kaçış yolunun olmadığı yer filmin sonudur. Daha önce vurguladığımız üzere, oyunun kendisi 6 ile 9 rakamları arasında gerçekleşir. 6 ile 9 rakamları birbirlerinin tersi olmaları nedeniyle şekil açısından benzerdirler. Aralarındaki farkı belirleyen tek şey, ona yönelik bakışın açısıdır. Bu nedenle onlara yönelik bakış açısının değişmesi, rakamların kendisinin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle rakamların ne olduğunun bir önemi yoktur. Zira 6 ile 9 rakamları birbirlerini kendilerinde taşırlar. Önemli olan rakamlara bakanın pozisyonudur. Rakamlar arasındaki bu yakınlık yönetmen adına oyunu kurmak için önemli bir fırsat sunar. Fırsatlardan ilki, filmin 6 “ana” tanıkla birlikte, tanıklıklarına birer kez başvurulmuş ve “tali” tanık diyebileceğimiz manav ile Kaya’nın sözlüsü ve Kirpi olmak üzere toplamda 9 kişiden oluşmasıdır¹⁴. Ana tanık bakımından 6 sayısı elimizdedir. Fakat diğer tanıkları ve olayın kahramanı Kirpi’yi hesaba kattığımızda ulaşılan rakam 9 olmaktadır. Tanık sayısından hareketle filmi adlandırma bakımından da bir karar verilemezlik durumu söz konusudur. Eğer 9 filmi yaşamın kendisini ikame eden bir oyunu imliyorsa, filmin kahramanları, yani tanıklar da bu nedenle birer “oyuncu” olmaktadır. Hangi oyuncu kümesini (ana-tali) filme ad veren, onu temsil eden bir varlık olarak kabul edeceğimiz, bizzat bu karar verilemezliğin kendisine işaret eder. Film adlandırma bakımından 6 ile 9 rakamlarının farkı bu nedenle tıpkı tanık kümeleri arasındaki fark gibi tam bir keyfilik taşır. Ad vermenin ve filmi bu ad üzerinden var etmenin hiçbir aşkın “geçerliliği” yoktur. Filmin adı, ad vermenin kendisinin ad verileni var ettiği kadar, onu nasıl sildiğini, yok ettiğini de gözler önüne sermektedir. Bu nedenle filmin adı, onu adlandırandan neşet eden tam bir keyfiliğin ürünüdür.

İkinci fırsat olarak filmin sonunda yine 6 ile 9 rakamlarının oyunuyla karşılaşırız. Daha önce de vurguladığımız üzere filmin bu oyunla başlaması ve bizzat bu oyunla bitmesi anlatının, yaşamı ikame etmesi ve bu hayatın belirttiği

¹⁴ Bu yaklaşımın tarafımızca ilginç yönü, tanıklar konusunda hangi tanığın “ana”, hangi tanığın “ana” tanıklara karşı “tali” olması gerektiğidir. Burada hangi ölçüt tanığı “ana” veya “tali” tanık yapmaktadır? Tanıklar arasında böyle ayrımlar kurmak mümkün müdür? Bizce değişmez ve sabit bir ayrım kurmak mümkün değildir. Dolayısıyla tanıklara iliştilen her sıfatın tırnak içinde verilmesi zorunludur. Çünkü bizleri böyle bir tercihi yapmaya tamamıyla niceliksel veriler itmektedir. Bu itilişin bizleri götürdüğü yer, konu bağlamında niteliksel olandır. Yani niceliksel olandan hareketle kurulan bir nitelik belirleme durumu söz konusudur. Bu veriler uyarınca ekranda en çok görülen, tanıklığına en çok başvurulmuş tanıklar “ana” tanık olurken, daha az gösterilenler “tali” tanık olmaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz niceliğin ve ondan neşet eden niteliğin değişime açık bir bağlam olmasıdır. Dolayısıyla niceliksel olanı ekranda en çok görülme ve tanıklığına en çok başvurma değil de başka bir ölçüt olarak kabul ettiğimizde, tanıklar arasında kurulan bu hiyerarşik ilişkinin değişme ihtimali vardır. Hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın, tanığı “ana” veya “tali” olarak tanımlamak her açıdan bir keyfiliği barındırmaktadır. Bu keyfilik ise değişmeye, ortadan kalkmaya hazırdır. Yine bu keyfilik uyarınca, bir diğer konu da Kirpi’yle birlikte 9 filmi 9 kişiyle sınırlamak da mümkün değildir. Eğer daha okur odaklı bir perspektifle 9 filmine yaklaşırsak, söz konusu filmde hiç “görülme” ama filme her seferinde bakan, filmi okuyan izleyiciyi de hesaba katmak mümkündür. Çünkü okumak-izlemek bir yerde karşısındaki yeniden üretmek anlamına gelmektedir. Bu yeniden üretilen orada duran ve bize 9 filmi olarak geleni bile aşma ihtimalini taşımaktadır. Bu durum ister istemez sayılamayacak kadar çok olanı ifade eden sınırsız “10. özne”nin filme dâhil edilmesi anlamını taşımaktadır. Metin bağlamında okur odaklı bir yaklaşım için bkz. (Novick, 2006: 544).

“hakikat”in oyunun dışında olmadığını göstermesi açısından “hayati”dir. Burada söz konusu olan şey yine karar verilemezliğin kendisidir. Çünkü filmin sonunda komünist-kırtasiyecisi Salim, sorgu odasından dışarı çıkarken, odanın kapısına çarpar ve oda kapısının numarası 6’yken 9 olur. Fakat 6 numarası 9’a dönerken kapının üzerinde kendi izini bırakır. Böylece 6 ile 9 rakamları arasındaki ayrım belirsiz kalır. Hem 6’nın izi hem de 6’nın değişmiş hali olarak 9’u izleyici görebilir. 6 ile 9 rakamları arasındaki oyun, kendi başına iradi ve bilinçli bir özneye tabi herhangi bir nedene bağlı değildir. Yönetmen, bu hamlesiyle nedenselliğin sadece rasyonel olamayacağını, bunun dışında herhangi bir nedenin rastlantısal olabileceğini bizlere gösterir. Gerçekten de düşünen, bilen ve anlam veren özneler olarak olayların kökenine sürekli olarak akıl ve mantığa uygun nedenler atfederiz. Bu nedenleri hem şimdide cereyan eden olaylara hem de geçmişte cereyan etmiş olaylara dayatırız. 9 rakamı, filmi var eden, ona tüm var oluşunu kazandıran, filmin temsil ettiği her şeyi kapsayan, tüm filmin bir anlatı olarak varoluşunu garanti eden bir addır, bir göstergedir. Bu göstergenin kökeninde akla ya da bilince dayalı bir neden değil, rastlantısallığın kendisi vardır. Oyunu mümkün kılan bir kurucu unsur olarak rastlantı, 6’nın 9’a dönüşünde oynadığı rolle yaşamın tüm kaosunu, tutarsızlığını ve temsil dışılığını imler. Herhangi bir tutarlı, rasyonel ve anlaşılır bir neden aramak beyhudedir. Filmde serimlenen bu oyun, ihtimal dâhilinde olmayan, hiçbir zaman da anlaşılamayacak, umulmayacak olanın bir şekilde var olabileceğini bizlere hissettirmektedir. Dolayısıyla oyunun dışında bir yaşam ya da yaşam olarak geçmiş mümkün değildir. Oyun, hiçbir öznenin sultanı altın girmeksizin tüm rastlantısallığıyla bu andan itibaren hem yaşamın hem de yaşam olarak geçmişin kendisi yerine geçer.

Sonuç Yerine

9 filmi, tüm hareketi içerisinde sanatını gerçekleştirerek, yaşam olarak geçmiş ile ona yönelen, bir dille kurulan ve göstergelerden örülü bir anlatı olarak tarih arasında kapanmaz bir fark olduğunu gösterir. Akıp giden, durmadan ilerleyen, geçmiş, şimdi ve gelecek olarak imlenen yaşam asla bir metnin ya da bir anlatının kucaklayacağı tamlık ve bütünlükte verilemez. Şüphesiz “hakikat” bu sürekli akıp giden yaşamın kendisinde mevcuttur. Fakat bu akıp giden ve ele avuca sığmaz yaşamın içinde yer alan hakikat, onu anlatanın ya da kurgulayanın dışında değildir. Zira dilin dışında bir “hakikat” mevcut değildir. Bu açıdan ne kadar çok “hakikate” yönelik deyiş varsa, o nispette “hakikat” olduğu, “hakikatin” tekil değil, tamamıyla çoğul olduğu söylenebilir.

Tarihin ve onu icra eden tarihçinin epistemolojik bir belirsizlik, hatta yetersizlik içinde olduğu açıktır. Tarihçi, geçmişte olanın hakkıyla bilinmesini sağlayacak epistemolojik araçların yoksunluğunu bir kenara bırakarak veya sümen altı ederek, ancak “ontolojik realizm” temelinde tarihi gerçekleştirebilir. Tarihçinin “hakikate” ulaşmak adına elinde tuttuğu yegâne şey, kendileri de birer tanık olan vesikalar ya da belgelerdir. Filmin de gösterdiği gibi hiçbir tanıklık hakikati

hakkıyla dillendiremez. Sürekli olarak kendinden hareket eder. Hem bir benlik sorunu olarak hem de bir dillendirme meselesi olarak hakikat tanık karşısında eğilip bükülür. Tek ve değişmez olması beklenen “hakikat”, tanıklığın kendisiyle birlikte çoğul ve değişen bir şey haline gelir. Geçmiş karşısında tarihin yeterli epistemolojik aygıtlardan yoksun bulunması bizim tarihin “imkânsızlığı” olarak dillendirdiğimiz “imkâna” tekabül eder. Bir imkân olarak “imkânsızlık” tarihin durmaksızın yeniden yazılmasının, bu sayede yeniden “saçılmasının” biricik “imkânı”dır. Çünkü tarihin yaşam olarak geçmişin neresine gönderileceği, yaşam olarak geçmişin hangi yönünü temsil edeceği bitimsiz ve her daim sorulması gereken bir sorudur. Her “saçılma”, yeni ve bir öncekinden farklı bir anlama tekabül edeceği için tarihin totaliter olması, bir tek anlamı dikte edip, diğer anlamları dışarıda bırakması da imkânsızdır. Kendi varoluşunda taşıdığı bu “saçılma” potansiyeliyle tarihin tıpkı yöneldiği yaşam olarak geçmiş gibi çoğul, değişime açık kalması bizce her zaman ihtimal dâhilindedir.

Önce bilimselleştirilen, sonra bir yöntem olarak varlık kazanan tarihin durmaksızın akıp giden bir yaşam olarak geçmişi yakalaması ve onun içinde yer alan yaşamsallığı bertaraf etmesi mümkün değildir. Tersine yaşam olarak geçmiş, taşıdığı yaşamsallıkla birlikte asla geçmiş olarak “geçmişte” kalmaz, şimdi ve geleceği kuşatır ve sonunda tarihin kendisini de bulur. Böylece kendi imkânsızlığında bir imkân olarak tarihi bizatihi taşıdığı yaşamsallığa konumlandırır. Bu itibarla tarih, yaşam olarak geçmişe yönel(e)mez, aslında yaşam olarak geçmiş taşıdığı yaşamsallıkla tarihe yönelir, onu bulur, kendinden bir şeye, yani yaşayan, canlı bir şeye dönüştürür. Tarih uzamında söyleyen veya yazan, yaşam olarak geçmişin yaşamsallığında artık söylenen ve yazılan hale gelir. Böylece tarih uzamında kendini tarihçi, yazar, okur ya da özne olarak konumlayan, yaşam olarak geçmişin sahip olduğu yaşamsallık tarafından bir şekilde bulunarak tüm pozisyonunu yitirir. Dolayısıyla tarihçi ya da tarihe yönelen herhangi bir kişi, tüm “hakikat” arayışında karşısına aldığı, ortaya çıkarmaya çalıştığı “nesne” tarafından-yaşam olarak geçmişin yaşamsallığı tarafından-karşıya alınır, üzerine bir şeylerin söylenilebildiği, yazılabildiği bir “şey”e dönüşür. Kuşkusuz böylesi bir okuma biçiminde özne ve nesne arasında kurulan ayrımın ne ölçüde keyfilik taşıdığı, sabit olmaktan ne derece uzak olduğu ve her an farklılaşabileceği netlik kazanır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Adorno T. W.- Horkheimer M. (2010) *Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar*, Çev. Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Akutagava, R. (2016) *Rashomon ve Diğer Öyküler*, Der. ve Çev. Oğuz Baykara, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ankersmit, F. R. (1990) “[Historiography and Postmodernism: Reconsiderations]: Reply to Professor Zagorin”, *History and Theory*, vol. 29, no. 3, s. 275-296.
- Ankersmit, F. R. (1994) *History and Tropology: The Rise and Fall of Metaphor*, University of California Press, Berkeley.
- Aumont, J. (2011) “L’histoire du cinéma n’existe pas”, *Cinémas*, Vol. 21-2,3, s. 154-168.
- Aymes, M. (2004) “L’archive dans ses œuvres (Rancière, Derrida)”, *Labyrinthe*, Vol. 17, s. 69-77.
- Bali, R. (2015) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beiser, F. C. (2011) *The German Historicist Tradition*, Oxford University Press, Oxford.
- Berkhofer Jr., R. F. (1995) *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Harvard University Press, Cambridge.
- Bora, T. (2015) *Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Boyd, D. (1987) “Rashomon: From Akutagava to Kurosawa”, *Literature/Film Quarterly*, Vol. 15-3, s. 155-158.
- Cemsu, F. (2002) “Ümit Ünal’ın 9’u”, *Evrensel Kültür*, S. 132, s. 46-47.
- Clark, M. (2002) *Nietzsche on Truth and Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- De Gournay C. (1993) “Le deuil de l’image: De la photographie à l’image virtuelle”, *Réseaux: Vers une nouvelle pensée visuelle*, vol. 11, n°61, s. 125-132.
- Deleuze, G. (2004) *Proust ve Göstergeler*, Çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Demir, G. Y. (2018) *Dilin Belirsizliği*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Demirtaş, M. (2015) *Postyapısalcı Edebiyat Kuramı Sevim Burak, Edebiyatta Bir Tekillik Düşünürü*, Otonom Yayıncılık, İstanbul.

- Dening, G. (2013) "Writing, Rewriting the Beach: An Essay", *Authoring the Past: Writing and Re-thinking of History*, Ed. Alun Munslow, Routledge Taylor and Francis Group, London, s. 7-25.
- Derrida, J. (1972) *Marges de la philosophie*, Les Éditions de Minuit, Paris.
- Derrida, J. (1978) *Writing and Difference*, Trns. Alan Bass, Routledge, London and New York.
- Derrida, J. (2011) "Mahmuzlar: Nietzsche'nin Üslupları", *Nietzscherin Şöleni*, Der. ve Çev. Ali Utku-Mukadder Erkan, Otonam Yayıncılık, İstanbul.
- Di-Capua, Y. (2009) *Gatekeepers of the Arab Past: Historians and History Writing in Twentieth-Century Egypt*, University of California Press, California.
- Donath, O. (2015) "Regretting Motherhood: A Socipolitical Analysis", *Sings Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 40-2, s. 343-367.
- Edgü, F. (2017) *Yazmak Eylemi: Bir Toplumsal/Siyasal Olay Üzerine 101 Çeşitleme*, Sel Yayınları, İstanbul.
- Eğilmez, D. B. (2017) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hoşgörü Söylemi (1545-1566)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Elmas, E. (2021) Tarih ve Olay: Tarihsel Bir Olay Olarak Osmanlı Sanayileşmesi Üzerine Tarihyazımsal Bir Soruşturma (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Edirne.
- Ferro, M. (1991) "1975-19.., le cinéma au service de l'histoire" *Histoire des théories du cinéma*, Ed. Joël Magny, Cinemaction, s.170-174.
- Ferro, M. (1995) *Sinema ve Tarih*, Çev. Hülya Tufan-Turhan Ilgaz, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- Foucault, M. (1969) *L'archéologie du savoir*, Éditions Gallimard, Paris.
- Heidegger, M. (2011) *Sanat Eserinin Kökeni*, Çev. Fatih Tepebaşı, De Ki Basım Yayın, Ankara.
- Heidegger, M. (2013) *Olmaya Bırakılmışlık*, Çev. Mesut Keskin, Avesta Basın Yayın, İstanbul.
- Hess, A. (1968) "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Vol. 74-1, s. 1-25.
- Hill, C. (2017) *Marksizm ve Tarih*, Haz. Aynur Toraman, Çev. Aynur Toraman-Elifcan Karacan, Kor Kitap, İstanbul.
- Sartre, J. P. (2017) *Bulantı*, Çev. Selâhattin Hilav, Can Yayınları, İstanbul.
- Jenkins, K. (1995) *On 'What is History?' From Carr and Elton to Rorty and White*, Routledge, London.
- Kleinberg, E. (2017) *Haunting History: For a Deconstructive Approach to the Past*, Stanford University Press, Stanford-California.

- Köksal, Ö. (2020) “Makine ve Kırpı”, *Bir Kapıdan Gireceksin: Türkiye Sineması Üzerine Denemeler*, Haz. Umut Tümay Arslan, Metis Yayınları İstanbul, 233-241.
- Kracauer, S. (2014) *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kurosawa, A. (1983) *Something Like an Autobiography*, Trans: Audie E. Bock, Vintage Books, New York.
- Kurosawa, A. (1994) *Kurbağa Yağı Satıcısı*, Çev. Deniz Egemen, Afa Yayınları İstanbul.
- Lanzmann, C. (1985) *Shoah préface de Simon de Beauvoir*, Editions Fayard, Paris.
- Linden, G. W. (1973) “Five Views of Rashomon” *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, Vol. 56-4, s. 393-411.
- Mason, M. (2007) “Exploring ‘the Impossible’: Jacques Derrida, John Caputo and the Philosophy of History”, *Rethinking History*, Vol. 10-4, s. 501-522.
- Munslow, A. (2012) *A History of History*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York.
- Munslow, A. (2000-a) *Tarihin Yapısökümü*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Munslow, A. (2000-b) *The Routledge Companion to Historical Studies*, Routledge, London.
- Munslow, A. (2003) *The New History*, Pearson Longman Press, London.
- Murray, S. O. (2000) *Homosexualities*, University of Chicago Press, Chicago.
- Nichanian, M. (2011) *Edebiyat ve Felaket*, Çev. Ayşegül Sönmezay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nietzsche, F. (1989) *On the Genealogy of Morals&Ecce Homo*, Çev. Walter Kaufmann-RJ Hollingdale, Vintage Books, New York.
- Novick, P. (2006) *That Noble Dream: The “Objectivity Question” and the American Historical Profession*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Palmer, E. D. (1998) “Heidegger and the Ontological Significance of the Work of Art”, *British Journal of Aesthetics*, Vol. 38-4, s. 394-411.
- Pomian, K. (1984) *L’ordre et temps*, Éditions Gallimard, Paris.
- Queneau, R. (2019) *Biçem Alıştırmaları*, Çev. Armağan Ekici, İstanbul.
- Ricoeur, P. (2012) *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Rosenstone A. R. (1995) *Visions of the Past: The challenge of Film to Our Idea of History*, Harvard University Press, Cambridge, s. 22-23.

- Rosenstone, A. R. (2013) "Confessions of a Postmodern (?) Historian", *Authoring the Past: Writing and Re-thinking of History*, Ed. Alun Munslow, Routledge Taylor and Francis Group, London, s. 127-141.
- Sarup, M. (1993) *An Introduction Guide to Post-Structualism and Postmodernism*, Harvester Wheatsheaf, New York.
- Schmitt, A.-Sofer, J. (1995) *Müslüman Toplumlarda Erkekler Arası Cinsellik ve Erotizm*, Çev. Dilek Canat, Kavram Yayınları, İstanbul.
- Simiand, F. (1960) "Méthode historique et science sociale", *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 15e année No: 1, s. 83-119.
- Sözer, Ö. (1981) *Anlayan Tarih: Dil-Tarih İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, Yazko, İstanbul.
- Spivak, G. C. (2016) *Madun Konuşabilir Mi?*, Çev. Dilek Hattatoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yayınları Ankara.
- Şirin, İ. (2021) "Tarih Yazımında Dilbilimsel Arayışlar", *Tarih ve Diğer Disiplinler: Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Kılavuz*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, s. 153-181.
- Trouillot, M. R. (2015) *Geçmiş Susturmak: Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, Çev. Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Vidal-Naquet, P. (1992) "Le couple histoire-mémoire face à la Shoah", *Hommes et Migrations*, No: 1158, s. 15-16.
- White, H. (1985) *Tropics of Discourse Essays in Cultural Criticism*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- White, H. (1987) *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- White, H. (1996) "The Modernist Event", *The Persistence of History: Cinema, Television and the Modern Event*, ed. Vivian Sobchack, Routledge, New York, s. 17-38.
- White, H. (2013) "Tarihsel Olay", Çev. Sanem Peker, *Cogito 73:Tarihyazımı*, İstanbul, s. 61-87.
- Yıldız, E. (2017) *Sanattan Hakikate: Heidegger, Van Gough, Schapiro, Derrida*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Filmler

- Godard, J. L. (1967) *Week-end*.
- Kurosawa, A. (1950) *Rashomon*.
- Kurosawa, A. (1985) *Ran*.
- Ünal, Ü. (2002) 9.
- Von Trier, L. (1987) *Epidemic*.

ABD Dış Politikasını Meşrulaştırma Aracı Olarak Hollywood Sineması: Tarihsel Bir Özdeyiş

Emel Akbaş*

orcid/ 0000-0001-6667-2588

Öz: Devletler dış politika inşa süreçlerinde diplomasi, savaş, ekonomi, dış yardım ve propaganda gibi araçları ya tek başına ya da beraberce kullanırlar. Yirminci yüzyılın büyük güçlerinden olan ABD, uluslararası kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirebilmek için medyadan, özellikle sinemadan yardım almaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hollywood Sineması, ABD'nin egemen ideolojisi ve yaşam tarzını (kapitalizm) ihraç etme aracına dönüşmü; hem bölgesel hem de küresel ölçekte kitleleri etki altına almıştır. Sinema filmlerinin büyük salonlarda topluca ve televizyon kanallarında seyredilebilmesi ve algı inşasında görselliğin doğrudan (propaganda) veya gömülü (subliminal) mesajlar üzerinden bilinçaltına hitap etmesi, böyle olmasında önemli bir rol oynamıştır. ABD Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB ve müttefiklerine; sonrasında ise, Afganistan ve Ortadoğu'nun "terörist" saydığı gruplarına karşı kendisi ve müttefiklerinin izlediği politikalara meşruiyet kazandırmak için, beyaz perdeden sonuna kadar yararlanmıştır. Aykırı örnekler bulunsa da dikkatle bakıldığında Hollywood sineması daha ziyade, kendilerini özenle güdüleyen ABD karar alıcılarının istediği türden filmler yapmış ve yapmaya da devam etmektedir. Bu makale, ABD'nin dış politikada, bir iletişim aracı olarak sinemayı ulusal çıkarlarına uydurmak için izlediği yöntem ve "yedinci sanat" diye tanımlanan sinemanın nasıl siyasallaştırıldığına odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Sinema, Hollywood, İletişim, Dış Politika, Tarih

Hollywood Cinema as a Tool to Legitimate US Foreign Policy: A Historical Maxim

Abstract: States use tools such as diplomacy, war, economy, foreign aid and propaganda either alone or together in their foreign policy-making processes. The USA, one of the great powers of the twentieth century, gets help from the media, especially the cinema, in order to shape the international public opinion in line with its own interests. After the Second World War, Hollywood Cinema turned into a tool for exporting the dominant ideology and lifestyle (capitalism) of the

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, akbasemell@gmail.com

USA; influenced the masses both on a regional and global scale. The fact that movies can be watched collectively in big halls and on television channels, and the visual appeal to the subconscious through direct (propaganda) or embedded (subliminal) messages played an important role in this. USA to the USSR and its allies during the Cold War; Afterwards, he used the white screen to the fullest in order to legitimize the policies he and his allies pursued against the "terrorist" groups in Afghanistan and the Middle East. Although there are contradictory examples, Hollywood cinema has produced and continues to make films that are desired by the US decision makers, who carefully motivate them. This article focuses on the method followed by the USA in foreign policy to adapt cinema as a communication tool to its national interests and how cinema, which is defined as the "seventh art", has been politicized.

Keywords: USA, Cinema, Hollywood, Communication, Foreign Policy, History

Extended Summary

Purpose

In this study, the claim that Hollywood cinema has been transformed into an ideological tool and used effectively in providing the public support that the USA needs is discussed. This claim is supported by the discussion on the films mentioned in the study. The aim of the study is to adopt the US foreign policy and examine the Hollywood cinema as a promotional tool and to reveal the use of Hollywood as a tool in accordance with the US foreign policy strategies and to explain the subject by concretizing with appropriate examples. In the study, in order to create a conceptual framework, the foreign policy and publicity phenomenon of the states, the history of Hollywood cinema and the importance of Hollywood for the USA were examined. In addition, the policies of US Governments to control Hollywood have been researched.

Methods

In the study, in order to create a conceptual framework, the foreign policy and publicity phenomenon of the states, the history of Hollywood cinema and the importance of Hollywood for the USA were examined. In addition, the policies of US Governments to control Hollywood have been researched. With the development of technology and globalization, new tools such as media, cinema, public opinion, pressure groups, non-governmental organizations, which are considered as modern foreign policy tools, have started to be mentioned besides classical foreign policy tools.

Results and Discussion

In the modern world, states are actively using these policy tools. Cinema has been one of the most used tools by states in explaining foreign policy strategies and actions along with political, economic and social policies to the world and their own public opinion. As it can be understood from the study, the USA is one of the countries that uses it most effectively. When the film industry is mentioned in today's world, the first thing that comes to mind is Hollywood cinema. The final result of the study has given the first systematic examples of Hollywood as a legitimizing outlet for the promotion and actions of US policies, primarily with the practices in the Cold War period. In this process, the anti-communist spirit, which was effective in the USA during the Cold War, realized the importance of the cinema industry long ago and used Hollywood movies as a tool to provide the support of the people living in different parts of the world and to shape their thought patterns. As a result of the study, it can be said that Hollywood has always been the fourth largest power in the US arsenal, apart from the military, economic and political power elements of the US, for American decision makers.

The democratic political system of the United States lifestyle, mass culture, competitive free trade, human its progressive attitude towards human rights, technology and mass media its innovative nature surrounds the world, television programs and feature films occupy a large part of the international market. Encompasses popular music in a global dominant position. There are other societies, eating and drinking habits and clothing style. It is being imitated more and more every day by scientific discoveries. Has brought a significant part of it to humanity and continues to do so. It is the first place among the places that young people who want to get education want to go. Ranks and receives more brain drain than any other state, source a large part of global computer chat networks and manages these networks, the most talked about and it has the most preferred language in international correspondence. All these soft power possibilities are within the international system of the USA. has a much greater gravitational pull than other states operating in to have, to arouse much more admiration than them, great morality than any other country in the world. Authority and the hegemony of this country to other states. The creation of a suitable foreign policy environment for the implementation of makes a great contribution. However, the soft power opportunities in question, the foreign policy of the USA. That it has solved all the problems it has faced in the field and that this country has on the exercise of its political supremacy over other states. It cannot be said that it created an exceptionally favorable international political environment. Especially the unpopular political activities of the USA, this country's soft eliminates the advantages brought by power sources and harms its image in the international arena. If the US is soft to continue the gains that power facilities provide and if it wants to restore its damaged international image, on the one hand, international should put an end to his political actions that are not liked by the society, on the

other hand, by developing soft power possibilities as much as possible, should be used effectively. The seventh branch of art in literature, which is a visual and auditory mass media tool. In the globalization process we are in, cinema can reach people very quickly and affect them easily it is an important source of soft power. aware of this situation states, governments, individuals or groups, their thoughts, ideas, spreading their beliefs, social, political and cultural values to other societies intensely use cinema to make an impact on them uses. Dominating the international cinema industry after the first World War one of the strongest in the international film industry in today's world. Hollywood films that are representative of seen as an important source of soft power and effectively is used. As a matter of fact, the USA, through Hollywood movies, spreading the thoughts, ideas, beliefs, social, political and cultural values of the society to other societies and controlling their ideas legitimizes its economic and political projects. One of the endless communicative links the US has when the Hollywood movies, which are clothing, music, architectural structures, social norms and traditions, eating, drinking and entertainment habits, individuals' world opinions, beliefs, ways of thinking about life, lifestyles, expressions, discourses, etc. reflects the moral and national cultural values of this country and is in the national interest of this country. The mind of the world that accepts its foreign policy actions as legitimate. It is clearly seen that he is marketing the ideas that will lead to the formation of. The psychological trauma experienced by the soldiers who participated in the Iraq war on the screen. In the movie, In the Valley of Elah, the characters are that his soldiers used disproportionate force against the Iraqi people, torture them.

Giriş

Tarih boyunca iletişim, insanlarca örgütlenmiş üstyapı kurumlarından olan devlet tarafından etkin olarak kullanılmıştır. İletişimin en etkili, şüphesiz görsel olanı ve türevleridir. Zira görsellik, insanoğlunun kendisini anlatmada, konuşma ve yazmadan önce kullandığı iletişim aracıdır. İnsanlar tarihin erken çağlarında mağara duvarları ve papirüs kâğıdı üzerine resimler çizmişlerdir. Mısırlıların kullandığı hiyeroglif yazısının, çivi yazısı ile eş zamanda ve görsel temelli olduğu da unutulmamalıdır.

Aradan milenyumlar geçmiş olmasına rağmen görsel iletişim, insanoğlunu bugün de etkilemeye devam etmektedir. ABD, görsel iletişimin nispeten yeni sayılabilecek bir türü olan sinemayı, etkili bir propaganda aracı olarak kullanan ilk modern devlettir. "Yedinci Sanat" olarak adlandırılan sinema hem göze hem de kulağa hitap etmesiyle insanların duygu, düşünce, dolayısıyla algıları üzerinde etkili bir kitle iletişim aracıdır (Kırık, 2013: 71 - 72). Bu sebeple Amerikan sinema

endüstrisinin merkezi olan Hollywood (Teksoy, 2012: 116)¹, dünyada sinema sektörünün de zirvesindedir. Bütçesi çok dolgun olan Amerikan sinema endüstrisi sadece eğlence amaçlı değil, ABD Hükümeti'nin değerlerini, rıza yoluyla küresel ölçekte geçerli kılmaya çalışan, politik amaçlı bir sektördür.

Sinema tarihyazımına geleneksel ve çizgisel bir bakışla değil, tam tersine bütünsel ve kapsayıcı bir bakış açısıyla bakmak gerektiği kabulünden hareketle yöntem olarak bütünsel sinema tarihyazımı ile de paralellik taşıyan nitel araştırma yöntemine başvurularak hazırlanan bu çalışmada inceleme konusu olarak belirlenen probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içine girilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kavramsal bir çerçeve oluşturmak adına devletlerin dış politika ve tanıtım olgusu, Hollywood sinemasının tarihi ve Hollywood'un ABD için önemi incelenmiştir. Ayrıca ABD Hükümetlerinin Hollywood'u kontrol etmeye yönelik politikaları araştırılmıştır. Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme ile birlikte klasik dış politika araçlarının yanında modern dış politika araçları olarak kabul edilen medya, sinema, kamuoyu, baskı grupları, sivil toplum kuruluşları gibi yeni araçlardan da söz edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmada Hollywood sinemasının ideolojik bir araca dönüştürüldüğü ve ABD'nin ihtiyaç duyduğu halk desteğini sağlamada etkin bir şekilde kullanıldığı iddiası ele alınmaktadır. Bu iddia, çalışmada bahsedilen filmlerle ilgili tartışma ile desteklenmektedir. Çalışmanın amacı, ABD dış politikasını benimseyerek bir tanıtım aracı olarak Hollywood sinemasını incelemek ve Hollywood'un bir araç olarak kullanımını ABD dış politika stratejileri doğrultusunda ortaya koymak ve uygun örneklerle konuyu somutlaştırarak açıklamaktır. Çalışmada kavramsal bir çerçeve oluşturmak adına devletlerin dış politika ve tanıtım olgusu, Hollywood sinemasının tarihi ve Hollywood'un ABD için önemi incelenmiştir. Ayrıca ABD Hükümetlerinin Hollywood'u kontrol etmeye yönelik politikaları araştırılmıştır.

Dış Politika Araçlarına Kısa Bir Bakış

Tarih boyunca, devletlerin dış politika faaliyetlerini yürütürken kullandığı değişik araçlar olmuştur. Orta Çağ'da, devletlerarası ilişkilerde kullanılan temel yöntem savaştı. Bir devlet; ganimet elde etmek, toprak kazanmak veya algıladığı tehdidi ortadan kaldırmak için savaşa başvuruyordu (Aydın, 2004: 43). Devletlerarası ilişkilerde bu dönemde iş birliği, tanıtım ve diplomasi gibi unsurlara rastlamak mümkün değildir. 1648 tarihli Westphalia Antlaşması'ndan (Gross, 1948: 20 – 41)² sonraki iki yüzyılda dış politika; protokol kuralları, aktörleri ve

¹ Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinde bulunan Los Angeles kentinin bir bölgesidir. Kent merkezinin kuzeybatısında yer alır. Sinema stüdyoları ve film yıldızlarının oturduğu evlerin bu bölgede yoğunlaşmasından dolayı Amerikan sinema endüstrisiyle özdeşleşmiştir. Rekin Teksoy, *Rekin Teksoy'un Ansiklopedik Sinema Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: 2012, Oğlak.

² İspanya ile Felemenk Devleti arasındaki Seksen Yıl Savaşı (1568-1648) ile Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) ardından imzalanan Westphalia Antlaşması modern devletlerin doğuş tarihi olarak kabul

kurumlarıyla ortaya çıkacaktı (Arı, 2003: 43). Dış politikaya özgü “güvenlik”, “devletlerarası siyasi ilişki” ve “güç dengesi” gibi kavramları da bu gelişimden ayrı görmemek gerekir. XVIII. ve XIX. yüzyılda dış politika için oldukça kapsayıcı olan bu kavramlar, günümüz koşulları ve imkânları düşünüldüğünde yeterli değildir (Sönmezoglu, 1992: 105). Geçen yüzyıldan beri, teknolojik gelişmenin siyaset, ekonomi ve toplum üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Diplomasi, antlaşmalar, elçilikler ve benzeri geleneksel unsurlar dış politikada varlığını ve önemini sürdürse de günümüz doğasına uygun yeni kavramlar ve araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu tarz dış politika araçlarının başında “tanıtım” gelmektedir. Devletler son yüzyılda, uluslararası sistem (Evans & Newnham, 2007: 634)³ ve uluslararası kamuoyu (Evans & Jeffrey, 2007: 336)⁴ karşısında, dış politika karar ve eylemlerine meşruiyet kazandırmak için, tanıtımdan etkin bir şekilde yararlanma yarışına girmiştir. Bu yarış kızıştıran, ulusal sınırların önemini etkisizleştirip mal ve hizmet alımını hızlandıran küreselleşme olgusudur. Tanıtım ve tanıtım yöntemleri, devletlerin dış politikalarının etkilediği alanın büyütülmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum, uluslararası sistem ve kamuoyuna verilecek mesajlarla tanıtım imgelerinin kısa, orta ve uzun vadeli getiriler üretmesi için doğru seçilmelerini gerektirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, özellikle Soğuk Savaş’ın (Oran, 2001: 536)⁵ başlamasıyla birlikte ABD, bir denge unsuru olarak SSCB karşısına dikilince, tanıtım işini sistematik bir etkinlik haline getirmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle (1991) birlikte, uluslararası sistemde tek güç olarak kalan ABD, küresel gücünü korumak için sistemi kendi kurallarına göre şekillendirmek ve bunu yaparken uluslararası toplumun gözünde eylemlerine meşruiyet kazandırmak istemiştir.

Modern devletlerin dış politika inşa ve eylem süreçlerinde bir diğer önemli araç, “propaganda” kavramıdır. Propaganda kabaca, bireyler ve gruplar aracılığıyla diğer grupların kanılar ve davranışlarını iletişim araçları üzerinden etkileme, değiştirme veya denetlemeye yönelik bilinçli bir davranıştır (1962, akt. Arı, 2013: 369). Propagandanın hedef kitlesi devlet görevlilerinden ziyade, ülkelerin halklarıdır (Arı, 2013: 369). Kültürel bakımdan sinema, son derece etkili bir propaganda aracı olup dış politikasına etki edilmek istenilen devletlerin halkları

edilmektedir. Antlaşma ile İspanya, Felemenk Devleti’nin bağımsızlığını tanımıştır. L. Gross, “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *The American Journal of International Law*, 42, 1, (1948), p. 20-41.

³ Uluslararası sistem; siyasal, toplumsal ve ekonomik bir sistemdir. Uluslararası sistem teorisi, devletler arasındaki güç dağılımını, devletlerin birbiriyle ve çevreleri ile olan ilişkilerini, ulus devletlerin oluşturduğu yapıyı inceler. G. Evans & L. Newnham, *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul: 2007, Gökkuşbe.

⁴ Birden fazla toplumun önemli bir kesimi tarafından belirli bir konu üzerine ifade edilen bireysel görüş, tutum ve inançların toplamıdır. G. Evans & L. Newnham, *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul: 2007, Gökkuşbe.

⁵ Soğuk Savaş kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında temelde ABD ile SSCB arasında gelişen düşmanca ilişkileri ve ideolojik çatışmaları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu çatışma kendini açık askeri eylemlerle değil, ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarışıyla göstermiştir. Bu dönem için çoğunlukla Churchill’in 1946’daki “demir perde” konuşması başlangıç kabul edilmektedir. B. Oran, *Türk Dış Politikası*, I, İstanbul: 2001, İletişim.

ve/veya uluslararası kamuoyuna verilmek istenilen mesajın alınmasını kolaylaştırır. İster Soğuk Savaş dönemi ister sonrasında yapılıns psikolojik savaşın amacı, hedef ülke (ve devlet) halkının, hükümetine olan bağlılığını bozmak veya kendi değerlerinden uzaklaştırmaktır (Arı, 2013: 377).

Hollywood Sineması ve Küresel Etkisi

İktisadi ve teknolojik üstünlüğü sayesinde ABD, Hollywood sinemasına tanıtım için önemli yatırımlar yapmıştır.⁶ ABD’nde toplumun sinemaya verdiği önem ve kullanılan yenilikçi teknolojiler, Hollywood sinemasını bir endüstri haline dönüştürmüştü. Küresel ölçekte izlenen ve dünya sinemasının bazı kısa dönemler hariç rekabet edemediği Hollywood sineması, ABD imajını güçlendiren bir araç niteliğindedir (Robb, 2002: 23 – 25).

Şekil 1: Los Angeles, Kalforniya’da bulunan Amerikan kültür simgesi

Beyaz Saray-Hollywood birlikteliğinin başlangıcı 1942 yılına dayanmaktadır. ABD Başkanı Franklin Roosevelt, aralarında John Ford ve Frank Capra gibi yönetmenlerin de bulunduğu birçok önemli sinemacıyı Beyaz Saray’a davet ederek, psikolojik seferberlik perspektifiyle onlarca film yapmalarını istemiştir. Bu amaçla Hollywood’da kurulmuş bir irtibat bürosuna (Ryne & Kellner, 1997: 32 – 36) verilen görev, ABD dış politikası ve eylemlerini film yaparak desteklemektir. Soğuk Savaş’ın başlaması ile büro kalıcı hale gelip kurumsallaşınca, Hollywood ile ABD yönetimi arasındaki ilişki de resmi bir hal alır.

⁶ “Hollywood Sinemasından Kültürel Emperyalizme”, <http://www.acikmedeniyet.com>, 27.03.2019.

ABD'nin özellikle müzik, edebiyat ve teknoloji kullanımı konusunda kendi yaşam tarzını, filmlerde gömülü olarak da dayattığı bilinmektedir. Sahne gerisinde asılı durumda görünürken 50 yıldızlı bayrak, ABD'nin girişimci orta sınıfının yaşam tarzı olan bahçe içindeki iki katlı ve havuzlu ev, kısacası "Amerikan rüyası" Hollywood sinemasının klasikleridir. New York Times eski muhabirlerinden Stephen Kenzer'e göre, ABD'nin uluslararası şirketleri de Amerikan rüyasının diğer devletlere, dolayısıyla diğer halklara ulaşmasında önemli rol oynarlar. ABD dış politikasının önemli hedeflerinden biri olan, uluslararası kamuoyunun oluşturulmasında etkili olan bu şirketlerin bir bölümü doğrudan Hollywood ile bir bölümü de Wall Street⁷ üzerinden dolaylı olarak Hollywood ile bağlantılıdır (Kurtoğlu, 2013: 13). ABD sinema endüstrisi çektiği aksiyon filmleri, romantik komediler, korku sineması örnekleri ve benzeri ürünleriyle dünya çapında bir iktisadi pazara sahiptir. ABD'nin muhalif olduğu ülkeleri konu alan filmlerde (İran, Rusya, K. Kore, Afganistan ve Irak) işlenen konular ve verilen mesajlar üzerinden aynı zamanda kültürel bir alıcı kitlesine ulaştığı da bir gerçektir. Soğuk Savaş sonrasında halkların apolitik bir zemine çekilmesi, kapitalizmin şekere bulanmış hali olan piyasa ekonomisinin bir değermiş gibi takdim edilmesi ve küreselleşmenin alternatifsizliğini dayatan söylemlerin sıklığında, Hollywood sinemasının payı büyüktür.

ABD sineması 1946-1949 yılları arasında, Avrupa'ya çok sayıda film pazarlamıştı. Bunların 2600'den fazlası İtalya, 1300'den fazla film de Hollanda'ya gönderilmişti.⁸ Harabeye dönmüş Avrupa'yı ayağa kaldırmaya aday Marshall Planı ile Avrupalı devletlerden sinema sektörünün geliştirilmesi de istenmişti (Bayramoğlu, 1999: 22). Fransa ile yapılan 1946 tarihli Blum-Byrness Anlaşması ile Amerika, Fransa'nın kendisine olan borçlarını silmek karşılığında, Fransa'da bazı sanayi kollarında ticari ayrıcalık istemiştir ki bunlar arasında sinema endüstrisi de bulunmaktadır. Söz konusu anlaşmadan önce Fransa'da 38 Amerikan filmi gösterime girmiş iken, anlaşma sonrasında bu sayı 338'e çıkmıştı (Ulusoy, 2006: 24).

Sinema üzerinden ABD'nin kazancını, gişe hasılatından ibaret saymak fevkalade yanıltıcıdır. Örneğin bir filmde bir aktörün giydiği pantolon, bir aktristin yaptırdığı saç modeli, kullanılan bir araba, içilen bir içecek ve benzeri unsurlar çok sayıda doğrudan ve gömülü mesajla birlikte, ABD mallarına olan talebi arttırmakta, hatta patlatmaktadır. Bu filmlerde kullanılan objeler ve hatta cümleler, özellikle gelişmekte olan ülkelerin eğitimi yetersiz gençleri arasında sorgulanmadan kabul edilmekte, ulusal kültürün yozlaşmasına kapı aralamaktadır (Kazgan, 2004: 35 – 42).

⁷ Wall Street, ABD New York'ta, Manhattan'ın güneyinde, ülkenin önde gelen bazı finans kuruluşlarının toplandığı sokaktır. Toplam piyasa değerlerine göre dünyanın en büyük iki borsasına (NYSE ve NASDAQ) ev sahipliği yapmaktadır. Refah dönemlerinde kısa sürede zengin olmanın yolunu simgeler hale gelmiştir. 1929'da ABD menkul kıymetler piyasasının çökmesinden sonra da ekonomiyi altüst edecek kadar güçlenmiş olan vurguncuların kalesi olarak görülmeye başlanmıştır. <https://www.wsj.com/>, 24.11.2022.

⁸ "ABD Film Endüstrisi", www.sinemadusun.com/sinyaz/htm, 07.02. 2021.

Hollywood filmleri, Amerikan halkının yaşam tarzının diğer uluslarinkinden üstünlüğünü, zenginliğini, değerlerinin yüceliğini, göreceli olarak özgürlükçülüğünü, askeri gücünün ihtişamını vurgulayarak ön plana çıkarmaktadır. Rıza yoluyla sistematik olarak belletilen mükemmellik yanılsaması, insanların tüketime olan taleplerinin artmasında, yeni tüketim alışkanlıkları ve davranış kalıpları geliştirdiğinden, büyük bir ekonomik sektör oluşturmada da aracı bir rol üstlenmektedir (Rotha, 2000: 91 – 94).

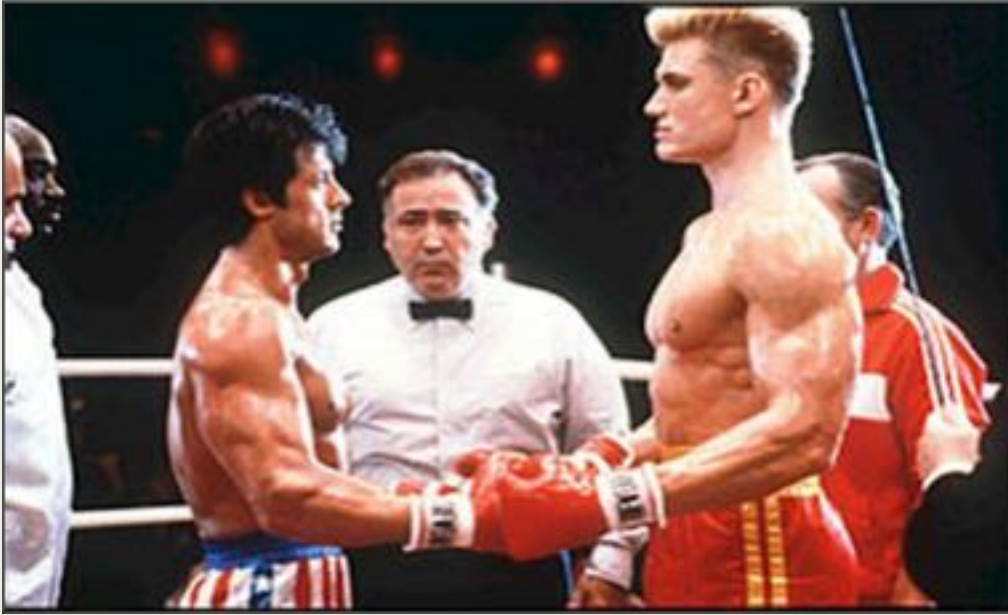
Hollywood sineması genelde, Amerikan dış politikasıyla uyumlu senaryoları çekip toplumla buluşturmaktadır. Ara sıra, örneğin Michael Moore'un "Fahrenheit 9/11" gibi eleştirel bakan film çalışmaları da olabilmektedir. Belgesel film, Oscar ödül töreninde yaptığı Bush karşıtı konuşmasıyla gündeme gelen Moore'un Bush ailesi ile Suudi kraliyet ailesi ve bin Laden ailesi arasındaki çıkar ilişkisine yönelir. ABD'de belgesel filmi izlemek birçok insan için muhalif olduğunu ifade etmenin bir aracı haline gelmiştir. Bu nedenle sinema salonları önünde büyük kalabalıklar oluşmuştur (Serttaş Ertike, 2012: 77-99). Belgesel filmin yapımcılığını Michael Moore, Jim Czarnecki ve Kathleen Glynn üstlenmiştir. Aslen İrlandalı olan Michael Moore Hollywood sinema yönetmenlerinin profili dışında kalan nadir yönetmenlerinden biri olma özelliğini taşır.

Soğuk Savaş döneminde SSCB, Vietnam Savaşı döneminde Asyalılar, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Ortadoğulu teröristler, ABD ve Amerikan yurttaşlarının ötekileri yapılmışlardır (Rotha, 2000: 94 – 96). Bu, iyi-kötü ayrımı gibi, insan beynine kolayca yerleşebilecek kültürel kodlar kullanımıyla mümkün olabilmektedir. İyi ile kötünün savaşında, iyiler hep olağanüstü özelliklerle donatılmış Amerikalı kahramanlar; kötüler ise, Amerikan halkından olmayanlardır. Ötekilerin ulusal kimliği, döneme göre değişiklik göstermekte; kimi zaman bir Rus, kimi zaman bir Asyalı, kimi zaman da Ortadoğulu bir Müslüman olmaktadır (Ryne & Kellner, 1997: 18 – 22).

Bu bağlamda, Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB ile yaşanan rekabet, Hollywood sinemasının önemli aksiyon filmlerinden Rocky'de göze çarpmaktadır. İtalyan asıllı bir ABD yurttaşı olan Rocky Balboa, Rus boksör ile kıyasıya bir rekabete girişmektedir. Müsabaka öncesinde Rocky karakterinin aile yapısı, arkadaşlarıyla dayanışma halinde olması, çalışma azmi ve sportmenlik vurgulanırken; Rus boksör ve ekibinin saldırganlığı, hileye başvurusu, Sovyet yetkililerin müsabakayı kazanması için Rus sporcuya baskı yapmaları, elbette sadece film senaryosu olarak değerlendirilmemelidir (Robb, 2002: 51). Esasen ABD, sinema üzerinden komünist rejimi ötekileştirmektedir. Rocky filminin tüm dünyada izlenip önemli bir gişe hasılatı elde ettiği unutulmamalıdır. Hollywood sinemasının ürettiği bir diğer karakter olan Rambo ise, SSCB'nin işgalinden sonra Afganistan'ı kurtarma işine girişmiş ABD'li bir kahraman olarak beyazperdeye yansımıştır.

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde doğrudan dahil olduğu Vietnam Savaşı, Hollywood sinemasında önemli bir yer edinmiştir. Amerikan halkı, bu savaş ve Uzak Doğu'daki ormanlarda ölme gereğinin sebebini bir türlü anlayamadığı için, Amerikan kamuoyu için savaş anlamsız hale gelmiştir. Bu noktada Hollywood'un

görevi, imajı zedelenmiş Amerikan askerleri ve siyasetine makyaj yaparak düzeltmek olmuştur. Eve Dönüş, Avcı (Hunter), Kıyamet (Apocalypse Now) gibi

Şekil 2: Rocky IV Filminden Bir Kare (1986)

filmler, bu çabanın ürünüdürler. Bu filmlerin ortak yanı, Vietnam'daki savaşı sorgulamadan ülkesi ve değerleri için çatışmaya katılan kahraman askerlerin yaşadığı sıkıntılardır.

Soğuk Savaş bitip Doğu Bloğu dağıldığında ABD ve destekçisi ülkeler, kapitalizmin nihai bir zafer kazandığı ve bundan böyle ABD'nin başında olduğu tek kutuplu bir dünyanın var olacağını düşünmüşlerdir. 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yapılan uçaklı intihar saldırılarından sonra George W. Bush başkanlığındaki ABD yönetiminin dış politikasında Ortadoğu ve Afganistan nüfuz alanı olarak ortaya çıkmıştır. Başdanışman Karl Rove ile yapılan görüşmelerden sonra, Hollywood'da vatansever filmler çekilmesi ve filmlerde terörizm ve teröristlerle ilgili konuların işlenmesi kararlaştırılmıştır (Robb, 2002: 26). Afganistan ve Irak'ın işgali, Kuzey Kore ve İran'a yönelik baskıların arttığı 11 Eylül sonrasında, 1970'lerde Rus casuslarla savaşan James Bond, 1990'lı yıllarda uluslararası teröristler ve diktatör rejimlerin nükleer silah tehdidiyle boğuşur hale gelmiştir (Rotha, 2000: 86 - 89). Bu dönemde çekilen Hollywood filmlerinde dünyanın başına gelebilecek tüm felaketler önce Amerika'da ortaya çıkmakta, yıkım tüm dünyaya yayılmadan Amerika tarafından önlenmekte, deyim yerindeyse kendini dünya ve insanlık için feda eden bir Amerika seyirci karşısına çıkartılmaktadır. ABD, Yarından Sonra (The Day After Tomorrow) adlı filmde dünyayı küresel ısınmadan korurken, emisyon gazlarını azaltarak küresel ısınmaya karşı ciddi önlemleri getiren "Kyoto Protokolü" ne imza atmamıştır. Böylece ABD sinema aracılığı ile gerçeği gizlemekte ve hatta çarpıtmaktadır. Ayrıca ABD, kendine tehlike olarak gördüğü ülkelere yönelik baskı oluşturabilecek alternatif kanallara başvurmaktadır. Örneğin Almanya karşısında Hollywood

sineması, hemen her yıl en az bir tane, Nazilerin soykırımını konu edinen bir filmi piyasaya sürmektedir. Aynı şekilde Oscar Ödülleri'nin hiç değişmeyen teması, Yahudi soykırımı olmaktadır. ABD'nin Japonya konusunda izlediği stratejiler de, Almanya ile benzerlik taşımaktadır. Japonya'ya yönelik baskı sinemada, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında Japon askerlerinin işgal ettiği topraklarda yerli halka yaptıkları işkencelerin belgelenmesi şeklindedir. İnce Kırmızı Hat (The Red Line) ve Pearl Harbour, bu yöndeki sayısız filmlerden yalnızca öne çıkan ikisidir.

Konunun bir başka boyutu ise, ABD'nin süper güç olma yolunda sinemadan aldığı destektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, sadece ekonomik, siyasi ve askeri gücünü değil, Hollywood sinemasını da kullanmıştır. Sinema, ABD'nin ihraç etmek istediği ideoloji ve satacağı şekerli içecekler, araba, fastfood, teknolojik aletler ve silahın da tanıtım ve reklamını yapmıştır. Ekonomik büyüme ile dünya hegemonyası kurmak, süper güç olmak arasındaki bağ herkesçe bilinen bir gerçekliktir.

Sonuç

ABD'nin dış politikasında tehdit algılaması, zamana göre değişiklik göstermiştir. Soğuk Savaş başladığında Sovyetler Birliği, 1960'lardan itibaren ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti, 1990'larda Irak ve Saddam, 2001'den sonra El Kaide, terörizm, radikal İslâm ve Kuzey Kore. Bunlara karşı mücadelesini ve bu mücadelede müttefik arayışını meşrulaştırmak için ABD, Hollywood sinemasını etkili bir propaganda amacı olarak kullanmıştır. Hollywood filmleri sadece eğlence, hoş zaman geçirme ve sanat için çekilmeyip Amerikan halkının üstünlüğü, zenginliği, göreceli özgürlükçülüğü ve en önemlisi askeri gücünün ihtişamını vurgulayarak algı oluşturmaktadır. ABD'nin askeri ve ekonomik bakımdan süper güç olarak algılanmasını kolaylaştıran tam olarak budur.

Kaynakça

- Arı, T. (2003). Uluslararası ilişkiler teorileri: çatışma, hegemonya, işbirliği, İstanbul: Alfa.
- Aydın, M. (2004). "Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi", Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1/4, 33-60.
- Bayramoğlu, M. (1999). "Marshall Planı'ndan Bahar Devrimine Hollywood Sinema Endüstrisi", Evrensel Kültür Dergisi, 93, ss. 1-24.
- Evans, G. & Newnham, J. (2007). Uluslararası ilişkiler sözlüğü, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul: Gökkuşbu.
- Gross, L. (1948). "The Peace of Westphalia, 1648-1948", The American Journal of International Law, 42, 1, 20-41.

- Kazgan, G. (2004). Küreselleşme ve Ulus Devlet, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Oran, B. (2001), Türk dış Politikası, I, İstanbul: İletişim.
- Robb, D. L. (2002). Operation Hollywood, New York: Prometheus.
- Rotha, P. (2000). Sinemanın öyküsü, çev. İbrahim Şener, İstanbul: İzdüşüm.
- Ryne, M., Kellner, D. (1997). Politik kamera, çev. Elif Özsayar, İstanbul: Ayrıntı.
- Serttaş Ertike, A. (2012). "Fahrenheit 9/11 Belgeselinin İletişimsel Eylem Kuramı ve 5 Basamaklı Etik Çözümleme Modeline Göre Analizi", İletişim Çalışmaları Dergisi, 2, 77-99.
- Sönmezoğlu, F. (1992). Uluslararası ilişkiler sözlüğü, İstanbul: Beta.
- Teksoy, R. (2012). Rekin Teksoy'un ansiklopedik sinema terimleri sözlüğü, İstanbul: Oğlak.
- Türk dış politikası I, (2001). ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim.
- Ulusoy, N. (2006). Televizyon sinema dayanışması ve Fransa örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. "ABD Film Endüstrisi", www.sinemadusun.com/sinyaz/htm. <https://www.wsj.com/>

Yayın Kritiği

Kokand Hanlığının Kısa Tarihi

Vladimir Petroviç Nalivkin

Hatice SARICI HOCAYEV*

orcid/0000-0001-5724-3239

Giriş

Vladimir Petroviç Nalivkin Fergana yerli edebiyatının oldukça sağlam tarihi eserleri olmasına rağmen Rus ve Batı Avrupa'da Hokand Hanlığı ile ilgili bütüncül bir eser yazılmadığını belirtmiş, bu kaynakların varlığı ve hanlık tarihi ile ilgili bir çalışmanın eksikliği nedeniyle "Kratkaya İstoriya Kokandskago Khanstva" eserini yazmaya karar vermiştir. (Nalivkin, 1886: I) Nalivkin Farsça ve Özbekçeyi (Sartça) bu iki dilde Rusça sözlük yazacak kadar iyi bilmektedir. Onun sahip olduğu bu dil bilgileri Fergana yerli kaynaklarını okumasında ona yardımcı olmuştur. V. P. Nalivkin görev için Fergana bölgesine gönderildiği ve ailesi ile yaşamak için de Fergana'nın köylerini tercih ettiği zaman, yalnızca diller, günlük yaşam ve gelenekler üzerine çalışmalar yapmamıştır. O sahip olduğu bu bilgilerle dilbilim, tarih ve etnografya alanında çalışmalar da yapmıştır. Nalivkin makalelerinde ve kitaplarında kullanmak üzere bölgede el yazmaları toplamakla da meşgul olmuştur. Yıllar geçtikçe amatör ve çok yönlü bir bilim adamı olarak kendini yetiştiren Nalivkin, Orta Asya hakkında benzersiz bilgilere sahip bir kişi olarak hızla ün kazanmaya başlamıştır. (Abashin, S. 2010, Noyabr, 18). (V. P. Nalivkin: "Budet to, chto neizbezhno dolzhno byt'; i to chto neizbezhno dolzhno byt', uzhe ne mozhet ne byt'". <http://www.islamsng.com/uzb/faces/284>). Nalivkin'in yazdığı eserle ile şöhreti arttıkça ünlü oryantalistlerle yazışmaya başlamış, onların istekleri üzerine araştırmalar da yapmış ve yeni çalışmalar ortaya çıkarmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, hatice.hocayev@ogr.sakarya.edu.tr

Nalivkin'in "Kratkaya İstoriya Kokandskago Khanstva" adlı eseri yakın tarihte Hokand Hanlığı tarihi hakkında yazılan ilk modern eser olarak kabul edilebilir.

V. P. Nalivkin, "Kratkaya İstoriya Kokandskago Khanstva" eserinin ön sözünde Fergana'da kaldığı dokuz yıllık süre içinde topladığı bilgilerle eserini yazdığını belirtmiştir. Nalivkinin edindiği ve kullandığı kaynaklar içinde Hokand Hanlığı'nın son dönemlerinde yaşamış kişiler ve olayların görgü tanıklarının sözlü anlatımları, halk efsaneleri ve çeşitli birincil elden eserler vardır. Bu kaynaklar; 1- Attar Molla İvaz Mata'nın 1866 tarihli Caan-name (Kokand Hanlığının Tarihi) adlı eserdir. Eserin yazarı Madali, Şir-Ali ve Hudoyar Han'ın saltanatı döneminde birçok olayın görgü tanığıdır. 2- Ömer Han tarafından Şeyh-ül-İslam rütbesine yükseltilen ünlü Seyyid-Masum Han'ın (Hazret-i-Mahdum-Azam'ın soyundan geldiği belirtilmiştir) oğlu Hacı-Muhammed-Hâkim-Han-Töre'nin Muntahab-ut-Tavarih (bu eserin bazı nüshaları İntihab-i Tavarih olarak adlandırılmıştır) adlı eserdir. 3- Molla-Şauki takma adını kullanan şair Molla Şamsi'nin Şahname (Hudoyar Han'ın tahta çıkışına kadar dâhil olmak üzere Kokand Hanlığının tarihi) adlı eserdir. 4- Molla Şamsi'nin Can-name (Şir-Ali ve Hudoyar-han yönetimindeki Kıpçak ayaklanmalarının tarihi) adlı eserdir. 5- Abdulla-Şaştari'nin Meşhed'de 1584 tarihinde yazdığı Tarih-i-Guzida (Turan'ın eski ve orta dönem tarihi) adlı eserdir. 6- Derleme zamanı ve yazarının adı bilinmeyen Şahi-i-Carir (Fergana'nın kuzeybatı kesiminin Araplar tarafından fethi hakkında bilgiler) adlı eserdir. 7- Sultan Babür'ün Babürname (Nalivkin Avrupalı oryantalistler tarafından yüceltilen Babürname'nin Sartların neredeyse hiçbiri tarafından bilinmediğini eserinde söylemektedir) adlı eserdir. 8- Hem Fergana hükümdarları hem de Buhara emirleri tarafından Şeyhler Mazar Sultan-Seid adına farklı zamanlarda verilmiş resmi belgelerdir. (Bu belgeler toplam yüz kırk dört olup, Mazar Celal-Hoca-Işan adında mevcut Şeyh tarafından saklanmaktadır.) 9- Ayrıca Nalivkin, Vambery'nin 1873 tarihinde yayınlanan Buhara'nın Tarihi ve A. İ. Kuropatkin'inin, 1879 tarihinde yayınlanan Kaşgariya adlı eserleri de kaynak olarak kullanmıştır. (Nalivkin, 1886, s. I, II, III).

Eserin İçeriği Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

V. P. Nalivkin'in eseri bir ön söz, beş bölüm, eserin sonunda yer alan Ming Hokand Hanedanının Soy Ağacı (Nalivkin bu soy ağacını Türk kaynaklarına göre derlemiştir) ve 215 sayfadan meydana gelmektedir. Eser Kazan Tipografiya İmperatorskago Universiteta 1886 tarihinde basılmıştır. Nalivkin eserinin ön sözünde eserini yazma amacını, kullandığı kaynakları ve yöntemleri açıklamıştır. Nalivkin eserini üç temel konu üzerine inşa etmiştir. Bu üç temel konudan birincisi Fergana bölgesinin antik yerleşik yaşamı yani Fergana bölgesinin şehirlerinin kuruluş tarihleri, hikâyeleri ve efsaneleridir. İkincisi, Fergana bölgesinin etnografyası hakkında geniş bilgiler vermektir. Üçüncüsü, Fergana bölgesinin gelişiminin izlediği yoldur. V. P. Nalivkin Fergana bölgesinin coğrafyası hakkında geniş bilgiler vermektedir. Nalivkin'in verdiği bu bilgiler eşi Maria Nalivkina ile

birlikte yazdığı “Oçerk Bita Jenşını Osdlago Tuzemnago Naceleniya Ferganı” eserin coğrafya bilgileri ile aynıdır. Eserde bu kısımda genel olarak Fergana bölgesinin dağlarından, ovalarından, denizden yüksekliğinden, bitki örtüsünden, ikliminden, yetiştirilen tarım ürünlerinden ve bölgede yaşayan hayvanlardan bahsedilmektedir.

Nalivkin eserin birinci bölümünde eserinin yazımında izleyeceği yolu okuyucuya belirtmiş ve Fergana bölgesinin detaylı coğrafyasını anlatmıştır. Bölge üst, orta ve alt kuşak olarak ele alınmıştır. Hocent şehrinin her taraftan dağlarla çevrili ve vadinin alt kuşağının kuzeydoğudan güneybatıya çok hafif eğimli ve deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1200-1300 fit* olduğu anlatılır. Orta kuşak dalgalı ve vadinin merkezine doğru eğimlidir. Orta kuşağın üst kenarı deniz seviyesi üstünde 4000-5000 fit yüksektedir ve vadiye su sağlayan sıradağlardan oluşur. Alt kuşağın kuzey kenarı boyunca akan Sir-Derya ve Kara-Derya'nın bir kısmı dışında tüm diğer dağ nehirleri dağ sıralarından aşağı akmaktadır. Bu nehirler vadinin yarıçapı boyunca ilerler, vadi dibinin merkezine yönelir ve doğal kanalların kolları Sir-Derya ile birleşir. Bu akarsular dağların çıkış noktalarında barajlar yardımıyla sulama hendeklerine ve yapay su boru hatlarına çıkarılırlar. Burada farklı boyutlarda binlerce kola bölünür ve ekili bitki örtüsünün yapay olarak sulanması için kullanılır. Çünkü yerel iklim koşulları altında, sadece tahıl mahsullerinin yetiştirilmesi değil aynı zamanda çoğu ekili ağaç türlerinin bile verimli olması su kanalları olmaksızın mümkün değildir. (Nalivkin, 1886, s. 8, 9) Bu ayrıntılı bilgiler verilirken Nalivkin, Fergana coğrafyasının gelişim ve değişim süreci tarihlerini götürebildiği en eski yıllara kadar anlatmaktadır. O yaz aylarında Fergana'ya düz bir çizgide bakıldığı zaman iki alt kuşağın yüzeyi gri-sarı görüleceğini fakat şimdi neredeyse burasının bozkır bitki örtüsü ile kaplı olduğunu söyler. Vadi üzerinde küçük ve büyük yerel sulama sistemleri üzerinde kültürel vahalar bir leke gibi göze çarpmaktadır. Zararsız bitki örtüsü, bir zamanlar geniş göllerin ve bataklıkların kalıntılarında, özellikle her yıl incelen sazlık ve çalılık kalıntıları Sir-Derya'nın sol kıyısı boyunca bulunmaktadır. Bu bitki örtüsü tarak, yantak, çangal ve bazı yerlerde küçük bir turanga korusudur. Sadece 100- 120 yıl önce tüm ormanlar Sir-Derya kıyıları boyunca uzanmakta ve Derya'nın adaları yeşil görünmekteymiş. (Nalivkin, 1886, s. 2)

V. P. Nalivkin bölge hakkında coğrafi bilgiler verirken Hokand hanlığı içinde yaşayan milletlerin hanlığın hangi bölgelerinde yaşadığını da anlatmıştır. Kırgızların göçebe ve yarı göçebe Özbek boylarının yaşadığı dağlarda Kırgız, Vagish, Nayman, Moğol, Türk ve Kırklar da yaşamaktadırlar. Bu boyların yaşadığı meralarda ekilmeyen ağaç türlerinin koruları ve bazı zararsız otlar olan meralar bulunmaktaymış. Dağlarda 30-40 yıl önce olan huş, ardıç ve ladin ağaçları köklerinden sökülerek aullarda yakacak olarak kullanılmak üzere götürülmüştür. Bu sebeple bu ağaçların yerinde ya kenevir ya da çıplak toprak kalmıştır. (Nalivkin, 1886, s. 2, 3) Göçebe ve yarı göçebe halkın çoğu meralar ve dağlara doğru yerleşmiştir, vadinin yalnızca orta ve aşağı bölgelerinde yer alan şehir ve köylere yerleşik Sartlar-Özbekler ve Sartlar-Tacikler olarak dil ve kökenlerine göre yerleşmiştir. Bu nüfus içinde çok az olarak Hindular, Çingeneler ve Yahudiler de bulunmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 9)

Bu bilgiler anlatıldıktan sonra Arapların Fergana bölgesini miladi 8. Yüzyılın başlarında fetihlerinden, Fergana bölgesindeki şehirlerinin antik dönemde kurulma tarihlerinden, hikâyelerinden ve efsanelerinden bahsetmektedir. Arapların bölgeyi fetihleriyle Fergana dağlarının ormanlık alanları oluşturan ladin, ardıç, ceviz, akçağaç, huş ağacı, yabani elma ve yabani akçağaçların savaşlarda yanıp kül olduğu bilgisi verilmektedir. Namangan'da 80 ve 90 yaşındakilerin şehrin kuzeyini çevreleyen ve eserin yazıldığı dönemde çorak ve çıkıntılı tepelerde fıstık çalılarının büyüdüğü zamanı hatırladıklarını söylemişlerdir. (Nalivkin, 1886, s. 3, 4) Nalivkin'in yerli halktan dinlediği hikâye ve efsaneler dini bir içerik barındırmakla birlikte bu bölgedeki Türk kültürünün izlerini de taşımaktadır. Örneğin bölgedeki Kanibadam şehrinin 6000 yıl önce Nuh peygamber döneminde inşa edildiği, şehrin kuruluşu zamanında insanları ve cansız varlıkları bile yiyen, ağzından alev çıkaran bir yılan veya ejderhanın nehri yüzerek şehre geldiği anlatılır. Bu yaratıktan kurtulmayı başaran insanlar karşı kıyıya ulaşmış ve burada tarla ve bahçelerin toprağını yapay olarak oluşturmuşlardır. Zamanla buraya çok fazla badem ağacı dikilmesi sonucu şehre "Kent-Badam" yani "badem şehri" adı verilmiştir. Babür Sultan kendi döneminde bademin bu şehirden Hindistan'a bile ihraç edildiğini söylemiştir. (Nalivkin, 1886, s.5) Eserde ayrıca Oş şehrinin Süleyman peygamber, Andican şehrinin Selçuklular, Uzgent, Oş ve Mergilan şehirlerinin de yine Türkler tarafından kurulduğuna dair hikâye ve efsaneler anlatılmıştır. Birinci bölümde yine Fergana bölgesinde yaşayan milletlerden Muğların Namangan ve Çust şehrinde yaşadığını ve onların liderlerinin ise Ungar dağı eteklerinde, Namangan'ın bir köyü olan Mamay'da izleri hala görülebilen bir kalede yaşadığından bahsedilmiştir. Nalivkin bu bilgileri verirken Özbeklerin hicri 7. Yüzyılda Fergana'ya gelmeye başladıklarını ve onların göçlerinin uzun bir süre devam ettiği yazar. Selçukluların Özbeklerden daha erken bölgeye geldiklerini, diğer kavimlerin gelişlerinin ise Cengiz Han'dan sonra olduğunu söylemiştir. Kıpçakların Fergana'ya batı sınırından, Kırgız ve Bağışların doğu sınırından girdikleri kesin bilgi olarak verilmiştir. Kıpçak ve Karakalpaklar Amu Derya ve Sır Derya kıyıları boyunca vadi tabanına yerleşirken, Kırgız ve Bağışlar dağ yamaçlarına yerleşmişlerdir. (Nalivkin, 1886, s. 20, 21, 22)

Eserin ikinci bölümünde V. P. Nalivkin Babür'ün faaliyetlerini anlatmıştır. Babür'ün babasının ölümünden, Babür'ün küçük yaşta babasının yerine geçmesinden ve Babür'ün siyasi faaliyetlerinden bilgiler verilmektedir. (Babür ile ilgili bilgiler Babürname adlı eserden alınarak verilmiştir ve eserin Türkçesi mevcut olduğu için bu bilgileri burada tekrar etmemeyi tercih ettik.) Bu bölümde Babür ile ilgili anlatımdan sonra Buhara hanları hakkında bilgiler verilmeye başlanmıştır. Buhara Hanı Abdullah Han'ın (Ö. 1598) imar faaliyetleri hakkında bilgiler verilir ve onun sadece Buhara şehrinde sayısı 1001 adet olan camiler, medreseler ve kanallar yaptırdığını, bu yapıların bazılarının hanın yakınları tarafından yaptırıldığı anlatılır. (Nalivkin, 1886, s. 42) Yazar Abdullah Han hakkında bilgiler verirken Buhara'dan Fergana'ya gelen ziyaretçilerden duyduğu Abdullah Han hakkındaki bir efsaneyi de detayları ile anlatmaktadır. Bu bölümde Hokand Hanlığı için önemli bir bilgi olan Hokand Ming Hanedanının soy ağacına ilişkin bilgiler de verilmektedir. (Nalivkin,1886, s. 50-52). Ayrıca Altın Beşik

efsanesi de yerli kaynaklardan faydalanılarak ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Eserde özellikle Altın Beşik'e yeni üç isim verildiği ve bu isimlerden en yaygın olanın Hüdayar Sultan olduğu belirtilmektedir. (Diğer isimler Kutluk Han ve Tengri Yar'dır.) Bu bilgilerin devamında eserde Hokand Hanlığının kuruluşundan ve hanlığın ilk hanı Şahruh Bey'den (Ö.1721) bahsedilmektedir. Şahruh Bey'in çok kuvvetli olduğu ve "ayı" lakabı ile anıldığı yarı efsanevi bilgilerle anlatılmaktadır. Şahruh Bey'in ölümünden sonra yerine en büyük oğlu Abdurrahim Bey'in geçtiği, 1732 yılında Hokand şehrinin ilk temelini attığı bilgisi verilmektedir. Eserde Abdurrahim Bey'in ölüm tarihi 1739 veya 1740 olarak aktarılmıştır. Hanın öldürülmesi sonrası yerine kardeşi Abdulkerim Bey geçmiştir. Yazar burada Abdulkerim Bey'in Kıpçaklarla mücadelelerinden bahsettikten sonra onun öldüğünü ve bir oğlu olduğunu yazmaktadır. Fakat oğlu Abdurrahman Bey'in dönemi anlatılmadan hemen İrdana Bey'in hanlığın başına geçmesinden bahsedilir. Onun han olmasıyla Abdurrahman Bey ile olan mücadelelerinden ve onun İrdana Bey tarafından öldürülmesi ele alınmıştır. İrdana Bey'in ölümü ise eserde 1778 yılı olarak geçmektedir. İrdana Bey'den sonra Süleyman Bey hükümdar olmuştur ve çok gaddar olduğu için bir komplo sonucu öldürülmüştür. Süleyman Bey'in öldürülmesinden sonra hanlık içinde etkili olan koşbegileri tarafından Narbuta Bey han ilan edilmiştir. Onun han oluş tarihi eserde belirtilmemiştir fakat siyasi faaliyetlerinden söz edilmektedir. Yazar Narbuta Bey'in ölüm tarihini 1807 ya da 1808 olarak yazmaktadır. Bu bölümde yazar ayrıca Çin'in Kaşgar şehrini işgalinden ve aynı tarihte Kalmıkların Fergana'yı işgallerinden de bahsetmektedir. Kalmıkların istilasıyla bölgede en çok zararı kuzeyde olan Kasan görmüştür. Bu istila sonucu hayatta kalan halkın bir kısmı batıya göçmek zorunda kalmıştır. (Nalivkin, 1886, s. 60) Nalivkin bu bölümde Kalmık istilası ile ilgili hanlıkta yaşayan halktan dinlediği bilgileri de aktarmıştır. Bu bilgilere göre Kasan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar Kalmıkların hayvanlarını çalmışlar ve Kalmıklar da hayvan hırsızlarının peşinden Kasan'a kadar gelmişler. Fakat buraya sığınan hırsızlar Müslüman oldukları için kâfirlere teslim edilmek istenmemiş ve bu olay yüzünden şehir Kalmıklar tarafından istila edilmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde Hokand Hanlığının en güçlü olduğu dönem hakkında bilgiler verilmektedir. (Nalivkin, 1886, s.76) Bu dönemde Hokand hanı Âlim Han, tek adam iktidarını güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuş, iç politikaya fazlasıyla müdahalede etmiş, yakın akrabalarına karşı güven duymamış ve onlardan kendisine bir tehlike gelme ihtimaline karşı onları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Hanlık içinde istediği şekilde başarılı olan han, hanlık sınırlarını genişletecek ve hazinesini dolduracak fetih hareketlerine başlamıştır. Bu fetih hareketlerinin ilki Taşkent, ikincisi ise Çust şehrine olmuş ve her iki seferde hanın başarısı ile sonuçlanmıştır. Sonraki sefer ise iç karışıkların çıktığı Hocent şehrine olmuş ve şehir beş günlük kuşatmadan sonra alınmış ve yağmalanmıştır. (Nalivkin, 1886, s. 78-82) Hanın sonraki seferi tahta çıkan her Hokand hanının Buhara hanlığı ile mutlaka savaş sebebi olan Ura-tepe olmuştur. Âlim han bu savaşı kazanmış ve ele geçirilen Buhara soylularının hepsinin öldürülmesini emretmiştir. Hive'de olan Buhara emiri Emir Haydar olanları öğrenince Ura-tepe'ye gelmiş ve Âlim han ile mücadeleye başlamıştır. Yerli eserlerde Âlim Han'ın Emir Haydar ile olan

mücadeleleri çok kısa ve belirsiz bir şekilde anlatılmıştır. Bunun sebebi hanın bu savaşlarda başarı gösterememesi ve Ura-tepe mücadelesini bırakarak başkente dönmesidir. Hokand kaynaklarında hanın bu bölgeye on iki, Buhara kaynaklarında ise on beş sefer düzenlediği yazmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 83-88) Âlim Han gücü arzulayan, sadece düşmanlarına değil yakın adamlarına karşı bile zulüm gösteren biri olduğu için hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda şir-garan (şiddetli kaplan) ve Âlim-zalim gibi isimlerle anılmıştır. Âlim Han hanlıktaki iç huzursuzluklar nedeniyle birkaç kez öldürülmeye çalışılmış, bunlardan ilki Ura-tepe'ye ilk saldırısında olmuş, han çadırından dışarı çıkarak ölmediğini askerlere göstermiştir. Bir diğer teşebbüs hanın bir üyesi olduğu cehri zikir sırasında yaşanmış, burada bir tarikat üyesi tarafından birkaç kez kılıçla yaralanmış ve iyileşmesi beş hafta sürmüştür. Hana karşı bir diğer suikast ise hanlıkta iç huzursuzların artmasıyla 1816 tarihinde Ömer'in tahta çıktığında olmuştur. Âlim Han, şehirden kaçarken hanlığın en iyi avcılarının kendisini pusuda beklediğini öğrenmiş ve maiyetinin onu yalnız bırakması sonucu bir kovalamaca içine girmiştir. Han birkaç gün onu takip edenlerden kaçtıktan sonra Ömer'in kayınpederi Rahman Kul Bey'in hizmetçileri ile birlikte olan Andican Kıpçakları tarafından 1816 yılında öldürülmüştür. (Nalivkin, 1886, s. 100, 1001)

Ömer Han Âlim Hanın öldürülmesinden sonra onun iki oğlunu kendine rakip olmasınlar diye öldürtmüştür. Ömer Han'ın hanlık dış siyaseti için ilk faaliyeti Buhara hanlığına kalabalık bir elçilik heyeti göndermek olmuştur. Çünkü o hanlığı Timur gibi kültürel faaliyetlerle geliştirmeyi arzu etmiş ve saray çevresine şiir yazan ve şiirlerinde onu yücelten kişileri almıştır. Hanın Ura-tepe'ye sefere ise Buhara hanlığının Âlim hanın hayatta olan oğullarını desteklemesi sonucu olmuştur. Bu seferlerde Ömer han fazla başarılı olmasa da bu bölge için birkaç sefere daha çıkmak zorunda kalmıştır. Bu seferler sarayda şairlerin şiirlerine konu olmuştur. Han Ura-tepe için daha sonraki dönemlerde yine sefere çıkmak zorunda kalmış, bu seferlerden birinde hastalanmıştır. Hanın aile hayatına dair verilen bilgilerde onun doğan çocuklarından, yaptığı yeni evliliklerden ve kız kardeşini ziyaretinden bahsedilmiştir. Han, Buhara emirliği yönetiminde olan Türkistan'ı fethetmiş, Emir-el Müslimin ismini almış ve yeni ünvanı hutbede okunmuş, adına bir madeni para basılmıştır. Han bundan sonra bir taç takmış ve yakın maiyeti İşan Töre; hoca, Sultan Han Töre; Hoca-Kelyan, Masum Han Hoca ise şeyh-ül-islam ünvanlarını almışlardır. Bu ünvanların verilmesinden başka o maiyetinde olanlara yeni rütbelere, görevler ve ünvanlar vermiştir. (Nalivkin, 1886, s. 112) Eserde Ömer Han'ın çıktığı avlar ve ikinci oğlunun sünnet merasimi uzun uzun anlatılmaktadır. Han döneminde Kaşgar ile ticaret yapan tüccarlar Kırgızları şikâyet etmişler ve her yıl Oş şehrinde tüccarların onlar tarafından soyulduğunu söylemişlerdir. Han Kırgızları cezalandırdıktan sonra Margelan ve Andican'da ava gitmek istemiş ve on yedi günlük bir hastalık sonucu 1821 tarihinde ölmüştür.

Ömer Han'dan sonra tahta çıkan Muhammed Ali Han (Madali Han) Nalivkin'in eserinde yazdığına göre 12 yaşında han olmuştur. Karakteri hakkında eserde diğer hanlardan daha fazla bilgi bulunmaktadır. Yeni han şımarık bir karaktere sahip, zevk ve eğlence hayatına düşkün biri olarak tasvir edilmiştir. Hokand hanlarından Âlim han için yakıştırılan " zalim" lakabının Madali Han için

daha uygun olduğu, Âlim Han'ın gerektiği zaman kullandığı gücü Madali Han'ın canı istediği zaman ve keyfi sebeplerde kullandığı anlatılmaktadır. Ayrıca bu olay yüzünden onun hanlık içindeki itibarını ve saygısını kaybettiği de belirtilmektedir. Madali Han'ın kişisel tutumlarından başka eserde onun hanlık içi yönetimde meydana getirdiği yeniliklerle amcası ve babasına hizmet Masum Han Hocayı ve onun oğlu olan Hâkim Han Töre'yi yakın çevresinden uzaklaştırmıştır. Madali Han'ın yönetimde yaptığı bu değişiklikler onun döneminde hoşnutsuzluklara yol açmış ve ona karşı siyasi bir grubun oluşmaya başlamasına neden olmuştur. (Nalivkin, 1886, s. 122, 123, 124) Madali Han'ın önemli kişileri hanlık yönetiminden ve çevresinden uzaklaştırması, ayrıca yakın maiyetine karşı merhametsiz oluşu bu siyasi oluşumun temel nedeni olarak anlatılır. Bu bölümde Madali Han'ın hanlık içindeki faaliyetlerine ek olarak hanlığın Çinlilere karşı savaş faaliyetleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Madali Han Çine karşı 1826 yılında "gaza" çağrısında bulunmuş ve zengin Müslümanlardan asker ve maddi yardım gelmiştir. Han Kaşgar'da Cihangir Töre (Kaşgar hâkimi) ile savaşmış, bu savaş 12 veya 15 gün sürmüştür ve han burada başarı gösteremeyerek geri çekilmiştir. Cihangir Töre ise burada dokuz ay dayanabilmiş, Çin'in saldırısına uğramış ve Pekin'e esir olarak götürülmüş ve orada ölmüştür. (Nalivkin, 1886, s. 126, 128, 129) Hanın içki, kumar ve kadınlara düşkünlüğünün artması, devlet işlerini de aksatması ve gereksiz yere verdiği idam kararlarıyla halkın öfkesini arttırmaya başlamıştır. Başkentte din adamları han hakkında "kâfir" diyor ve hanın Kur'an ve Şeriat tarafından yasaklanan her şeyi yaptığı açık açık söyleniyordu. Tam da bu çalkantıların olduğu dönemde Madali Han'ın üvey annesi ile evlenmesi (Nalivkin, 1886, s.134) onun yaptığı en büyük ahlaksızlık olarak nitelendirilmiştir. Bütün bu olaylardan sonra hanlıkta iç isyanlar başlamış ve han Buhara emirine (Nasrullah) şikâyet bile edilmiştir. Buhara hanlığı ile yaşanan mücadeleler sonrası han barış isteğini hediyeler ile Buhara emirine bildirmiştir. Buhara emiri bu barış isteğini Hokand hanlığının Buhara hanlığına vassal olmayı kabul etmesi koşuluyla kabul etmiştir. Fakat bu barış uzun sürmemiş ve Madali hanın faaliyetleri sonucu Buhara hanlığı 1842 yılında Hokand'ı işgal etmiştir. Madali han ise Buhara hanlığına teslim edilmiş ve kendi ordasında bıçaklanarak öldürülmüştür. (Nalivkin, 1886, s. 141, 142)

Eserin dördüncü bölümünde Madali Han'ın ve maiyetinin Buhara hanı tarafından öldürülmesinden sonraki olaylar anlatılmaktadır. Buhara hanı Hokand'ı ele geçirmesinden sonra hanlığın bütün vilayetlerine kendi adamlarını atamış ve yetersiz sayıda askeri de burada bırakmıştır. Hokand halkı Ming hanedanından birini han olarak kabul etmemekte ve Buharalıların yabancı Mangıt yönetimini de devirmek istemektedir. Halk özellikle Talas'ta yaşayan, Âlim ve Ömer hanın kuzeni olan Şir Ali'yi han olarak görmek isterler. Şir Ali Han otuz beş yaşına kadar Kırgızlar içinde zengin Kırgızlar gibi yaşamıştır. Şir Ali burada yaşarken Talas Kırgızlarını görmeye gelen Namangan ve Çust Kırgızları tarafından bilinmektedir. Sakin, uysal bir karakteri olduğu ve Kırgızlar tarafından desteklediği için han seçilmek istenmiştir. 1842 yılında hanlığın Buharalılar tarafından ele geçirilmesiyle Şir Ali Kırgızların desteği ile han ilan edilmiştir. (Nalivkin, 1886, s. 145, 146) Maiyeti ile başkenti ele geçiren hanın ilk işi buradaki Mangıtları

öldürtmek ve hapse attırmak olmuştur. Hokand hâkimiyetini ele geçirdikten sonra hanlığın ne kadar savunma yapacağını görmek ve kendini de halka göstermek için hanlık şehirlerini gezmeye başlamıştır. Şir Ali han başkenti bir kale ve bir duvarla çevreleyip savunmak için imar faaliyetlerine başlamıştır. Şehrin savunması için inşa edilen bu imar faaliyetleri esere göre 15 günde tamamlanmış ve şehir bu duvar ile dokuz saldırıyı engellemiştir. Buhara hanlığına karşı zafer kazanan yeni hanın bu başarısı ona Madali han döneminde kaybedilen Hocent şehrini savaşız kazanmayı sağlamıştır ve Taşkent ise savaşarak geri alınmıştır. Bu savaşta Madali hanın kayınpederi (Buhara ile ilk savaşta Buhara hanlığı tarafından esir alınmış ve orada gönüllü olarak hizmet eden esirlerden biri olmuştur) bu savaşta alınan esirler arasındadır. Han esirlerin sadece tutuklanmasını emredince saray halkı tarafından itirazlar olmuştur. Şir Ali, Madali Han'ın halk üzerinde bıraktığı "zalim han" etkisini taşımak istemediği için idamlardan kaçınmıştır. Fakat hem saraylılar hem de halkın baskısı sonucu bu kararından vazgeçmek zorunda kalan han esirlerin öldürülmesine izin vermiştir. Fakat kısa bir süre sonra hanın yine bir idam kararını geciktirmesi onun hakkında "Şir-Ali-atalya!" (eserde bu kelimenin manası verilmemiştir), "Şir-Ali - şavlya!" (gevşek adam), "Şir-Ali - pustak!" (tabaklanmış post) gibi hakaret edici sözler söylenmesine neden olmuştur. Özellikle son söylenen ile hanın Kırgızlar arasında yaşadığı dönem hatırlatılmıştır. Yeni han yeniden baskılar sonucu idam kararını onaylamış fakat onun hakkında söylenen sözler şiirlere konu olacak kadar yayılmıştır (Nalivkin, 1886, s. 152, 153, 154).

Şir Ali Han'ın sade yaşantısı, kibar oluşu, hanlık için kazandığı zaferler ve sağladığı faydalar unutulmuştur. Bu bölümde hanlıkta yaşayan Kıpçaklar için dikkate değer bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler içinde Kıpçakların Fergana'da bulunan güçlü boylarından (Kulan, Ulmas, İlyatat, Yaşık ve İti-Kaşka) ve bu boyların beylerinden (Müslüman-Kul, Hatami-Kuli, Utam-Bay, Mirzat ve Ma-Nazar-Gur-Oğlu veya Sancar), hanlık içindeki siyasi güçlerinden, Kırgızların hanlık içinde güçlerini kaybederken Kıpçakların güçlerini koruduklarından bahsedilmektedir. Bunun nedeniyse Kıpçaklar arasında soy bağları kuvvetli bir şekilde devam ederken Kırgızlar arasında soy bağlarının gittikçe zayıflaması olmuştur. Kıpçak boy beyleri hanlık içinde Sartların görev aldığı en üst düzey makamlara artık kendileri sahip olmak istemişlerdir. Kıpçakların bu isteklerine ulaşmak için faaliyete geçmeleri ile hanlıkta bir iç karışıklık yaşanmaya başlamıştır. Kıpçaklar mingbaşı olarak kendi adamını bu göreve getirdikten sonra hanlıktaki bütün önemli yerlere kendi adamlarını yerleştirmişlerdir ve han bu durum karşısında hiçbir şey yapamamıştır. 1844 yılının başında ise hanın fikirlerini değiştiren ve hanı istediği gibi yönlendirmeye başlayan Şadı – Şum (sinsi Şadı) görevlileri istifa ettirmeye başlamış ve boşalan yerlere Tacikleri getirtmiştir. (Nalivkin, 1886, s. 158) Han Şadı hakkında ona gelen şikâyetleri kabul etmediği gibi bu şikâyetleri takip de ettirmemiştir. Şadı'nın düşmanları ise Müslüman-kul (Kıpçakların göreve getirttiği mingbaşı) ve diğer kabileler tarafından desteklenen Kıpçaklardır. Han itirazların durulması için Kıpçak beylerinden Müslüman-kul'u Şarihan'a, Karım-kul'u ise Andican'a atamıştır. Şadı ise bu atamalardan sonra Müslüman-kul'u öldürtmeye hanı ikna etmiştir. Bu durumu öğrenen Kıpçaklar kaçmış ve Sartlı yöneticileri öldürmüşlerdir.

1845 yılında hanın orduları ve Kıpçak kuvvetleri Turya-Kurgan ve Çust arasında karşılaşmış, Kıpçaklar silahlarını ancak Şadı yönetimden uzaklaştırılırsa bırakacaklarını elçileriyle hana bildirmişlerdir. Bu haberi duyan Şadı ise süvarileri ile topçu ateşi desteğini almadan Kıpçaklara saldırıya geçmiş ve öldürülmüştür. Hanın ordusu bu olay sonucu dağılmış ve hanın küçük oğlu Hüdayar Bey ele geçirilmiştir. Kıpçaklar dalgalar halinde başkente girmiş ve bir konsey toplamışlardır. Kıpçakların toplandıkları kurulda Şir Ali Han'ı, Hokand hanı olarak bırakmaya karar vermiş ve ölen Şadı'nın yerine Müslüman-kul'u getirmeleri onların bu dönemde hanlık içinde ne kadar güçlü olduklarına dair bir fikir oluşturmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 160) Taşkent yönetiminde olan hanın büyük oğlu Sarımsak Bey ise Buhara'ya gittiği için, onun yerine de başka bir Kıpçak bey getirilmiştir. Yaşanan olaylar sonucu hanlık içinde hem hanı hem de Kıpçakları sevmeyen bir grup oluşmuştur. Bunlar halk adına geçici olarak Ura-Tepe'de yaşayan Murad-Bey'e (Âlim-Han'ın oğlu) davet mektubu göndermişlerdir. Murad Bey bir pazar günü Hokand şehrine girmiş ve han olduğu ilan edilmiştir. Şir Ali Han bu karışıklık ve şaşkınlık içinde bir iç isyanla 1845 tarihinde öldürülmüş ve kısa süreliğine han olan Murad Han da 1845 yılında (eserde sadece 11 gün saltanat sürdüğü yazılmaktadır) eski han gibi bıçaklanarak öldürülmüştür (Nalivkin, 1886, s. 161, 162).

Murad Han'ın öldürülmesinden sonra tahta çıkan Hüdayar Han döneminde tüm güç Müslüman-Kul (Naip) ve Kıpçakların elindedir. Kıpçakların özellikle hanlık içinde çıkardıkları iç huzursuzluklar çok fazladır. Bunlardan başlıcaları Kıpçakların medreselere gelip buradaki öğrencileri dağıtmaları ve kitapları yakmaları, Sartları ve mollaları küçük düşürmeye çalışmaları, Sartlı bir kızla evlendikleri zaman evlilik sırasında ödemeye söz verdikleri kalını ödememeleri, Sartları kendi evlerinden çıkartmaları ve arsalarını ellerinden almaları ile tarlasını sulamak için su kanallarını kullanan Sartların Kıpçaklara haraç ödemesi gibi birçok keyfi uygulama olarak sıralanabilir. Bütün bu haksızlıklar Sartların Kıpçaklara karşı öfke ve nefretinin artmasına neden olmuştur. Hanın büyük oğlu Sarımsak Bey ise Kıpçakların gücünü tanııyordu ve Kıpçaklar tarafından han olarak seçilmemişti çünkü yaşı küçük olan Hüdayar Han'a naip olmak ve onu yönetmek Kıpçaklar için daha avantajlı olmuştur. Müslüman Kul, Sarımsak Bey'e karşı savaşa da ona yenilmiş ve ona bir elçi gönderilmiştir. Sarımsak Bey ise hanı tanımaya ikna edilmiş ve Hokand'a geldiği zaman bıçaklanarak öldürülmüştür. (Nalivkin, 1886, s. 165) Bu ölümden her ne kadar han sorumlu tutulmuş olsa da onun elinde hiçbir güç yoktur ve onun rızası olmasa bile bu ölüm Kıpçaklar tarafından gerçekleştirilecektir. Hüdayar Han Kıpçakların bu uygulamalarına karşı bir yaptırımda bulunamamıştır çünkü onun çevresi Kıpçaklardan oluşmaktadır ve bu dönemde Fergana'da kolera salgını ortalığı kasıp kavurduğu için Sartların da bu gibi sorunlarla uğraşacak zamanları olmamıştır. Bu olaylardan kısa bir süre sonra başkentte mingbaşı görevine getirilen Molla Han Beyi istemeyen Kıpçaklar arasında anlaşmazlıklar başlamış ve Hüdayar hanın yerine Narbuta Beyin han olması, mingbaşı görevine ise Narbuta beyin karısının akrabası olan Padşa Hoca Tüenin getirilmesine karar vermişlerdir. Kıpçaklar arasında yaşanan iç çekişmeler sonucu Molla Han Bey yerine Müslüman Kul getirilir. Taşkent'te ise

yönetimin getirdiği yeni vergiler (tillya-puli; tillya-altın, mis-puli; mis-bakır, ulau-puli; ulau-yük hayvanı) halkın ayaklanmasına sebep olur. Başkent orduları bu isyana müdahale eder ve Taşkent yöneticisi öldürülür, yerine ise bir Kıpçak beyi olan Nor-Mat-Datha atanır. (Nalivkin, 1886, s. 167) 1847 yılında ise hocalardan bir grup gönüllü müfreze toplayıp Kaşgar'ı Çinlilerden alırlar fakat burada fazla direnemezler. Müslüman Kul bu harekete öncülük eden Katta-Töre (Hoca-Töre veya İşan-Han-Töre de denilmektedir), Âlim Bey ve Hıdır Bey'e ordularını dağıtmalarını isteyen mektuplar göndermiştir. Âlim Bey ve Hıdır Bey bu isteğe uyararak Kaşgar'dan çekilmişlerdir fakat Katta- Türe kışın başlamasıyla çekilmiş, onun halkından birçok insan soğuktan donmuş ve yiyecek olmadığı için de açlıktan ölmüşlerdir. Taşkent'te bu olaylar yaşanırken Fergana'da ise Kıpçaklar arasındaki anlaşmazlıklar devam etmektedir. 1848 yılında Müslüman Kul görevinden alınmış ve Hüdayar Han Ura-Tepe'ye başarılı bir sefer düzenlemiştir. Han bu sefer sonrasında muhalif Kıpçak beylerinin bir suikast girişimine uğramış ama bu girişim başarısız olmuştur.

1851 yılında ise Müslüman Kul ve Taşkent'te bulunan Kıpçaklar arasında bir çatışma çıkmıştır. Müslüman Kul bu çatışmaya Han ile birlikte katılmış, Taşkent Kıpçaklarına yenilmişler ve Han Taşkent Kıpçakları tarafından şehirde tutulmuştur. Han mingbaşı görevine yeni birini atar fakat Hüdayar Han başkent'ten uzaktayken onun uzak akrabalarından biri olan Abdullah Bey adamlarını toplayarak kendini han ilan eder. Yeni mingbaşı ve taraftarları başkente gelerek kendini han ilan eden Abdullah Bey'i öldürürler. Başkente dönen Hüdayar Han devlet işlerini bizzat kendi yönetimine almak istemiş ve hanlıkta huzursuzluklara neden olan Kıpçaklardan kurtulmak için Sart mangalarını başkente getirtmeye çalışmıştır. Bu amaçla adamlarına gönderdiği mektuplar Kıpçaklar tarafından ele geçirilmiş ve Hanın urdasında günlük selamlamasında Kıpçaklar tarafından kuşatılmasına sebep olmuştur. Kıpçaklar Hanın planlarından haberdar olduklarını sitemli bir şekilde belirtirken, iki taraf arasında çatışma başlamıştır. Başkentte bulunan Sartlar son yedi yılda Kıpçaklardan çektikleri sıkıntıların da etkisiyle ellerine geçen her şeyle Kıpçaklara gördükleri her yerde saldırırlar (Nalivkin, 1886, s. 173).

Başkent Kıpçaklardan temizlendikten sonra Han mingbaşı olarak Kasım'ı atamıştır. Han, Mergelan şehrinde bulunan yüksek rütbeli Kıpçakları da urdaya getirterek tek tek öldürmüştür. 1852 yılında Hüdayar Han taraftarlarıyla birlikte Kıpçaklara karşı bir sefere çıkmıştır. Hanın bu seferinde Kıpçakların başında Müslüman Kul bulunmaktadır ve Kıpçakların kesin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Yakalanan Müslüman Kul ve Kıpçaklar Hokand 'a getirilmiş ve öldürülmüştür. Kıpçakların başkentte öldürülmeleri tam üç gün sürmüştür. Sartların Kıpçaklara olan öfkesi bu ölümlerle bitse de Han Kıpçak yerleşimlerinin olduğu her yere birliklerini göndererek onları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu katliamlar o kadar şiddetli olmuştur ki bu olayların görgü tanığı olan Namanganlı biri Nalivkin'e dışarı çıkmaya korktuğunu ve geceleri şehirdeki cesetler yüzünden uyuyamadığını anlatmıştır. (Nalivkin, 1886, s. 174-178, 179) Hanın gazabından kaçan Kıpçaklar ise dağlara ve Kırgızlara sığınmışlardır. Fakat bu göç kışa denk gelmiş, birçok Kıpçak çocuğu açlıktan ve soğuktan ölmüştür. Hüdayar Han Kıpçaklara yaptığı

katliamla yetinmemiş ve Kıpçaklardan kalan mülkleri açık arttırma ile çok ucuz fiyatlarla satmaya başlamıştır fakat Sartlar bir gün Kıpçakların geri dönüp intikam alacaklarından korkarak bu malları satın almamışlardır. Han Kıpçak meselesini bitirdikten sonra kardeşlerinden Malla'yı Taşkent'e, Sultan Murad'ı Mergelan'a ve Sufi Beyi de Turgay Kurgan'a atamıştır. Hanlığın bütün makamlarına ise sadece Sartlar getirilmiştir. (Nalivkin, 1886, s. 179, 180)

Eserin beşinci bölümünde yazar hanlıkta meydana gelen iç karışıkları ayrıntılı ve Hanlığın Rus işgaline uğramasını kısa olarak anlatmıştır. 1853 yılında Ruslar Ak Mescit'e doğru hareket edince Taşkent'te hâkim güç olan Malla Beyin dikkatinin Ruslara çekileceğini tahmin eden Ura-Tepe hâkimi Abdu-Gafar yağma için birliklerini hazırlatmıştır. Hüdayar Han bu iki gücün bir komplo hazırladığına inanarak Mingbaşı Kasım ile ordularını hazırlatmış, Hanın orduları Malla Beyi yenmiş, Han Ura Tepeyi almış ve Ruslara karşı Şadman Hoca, Sarımsak ve Mat-Kerim-Şeyh gönderilmiştir. Bunlar Ruslara yenilmiş, Taşkent'e kaçmış ve hanın aşağılayıcı muamelesine maruz kalmışlardır. Han mingbaşısını Ruslara karşı görevlendirmiş fakat askerlerin çoğu bu sefere çıkmayı kış mevsiminde oldukları için istememişlerdir. (Nalivkin, 1886, s. 180, 182, 184) Sonuçta Ruslar için gönderilen ordu başarıya ulaşmadan başkente dönmüş ve han mingbaşısını kaybetmemek adına ona gereken her şeyi yaptığı için hediyeler vermiştir. Hüdayar Han 1856 yılında, Ömer Han tarafından 1815 yılında yaptırılan Medrese-i Cami'nin* onarımını üstlenmiş ve bu davranışı ile halk içinde itibarını arttırmıştır. Han Kıpçak meselesini çözdükten sonra hanlıkta hocalar ve törelerin de Kıpçaklar gibi faaliyetlerde bulunmak istediğini fark etmiş ve onlara karşı planlar yapmıştır. Hanın bu planlarından haberdar olan hocalar birliklerini toplamışlar fakat başarılı olamamışlardır. Bu hareketi başlatan ve han olmak isteyen Rüstem Han Hoca ise Buhara'ya kaçmış ve Malla Hanın tahta çıkmasıyla hanlığa geri dönmüştür (Nalivkin, 1886, s. 185, 186).

Hanlıkta Taşkent'e atanan Mirza Ahmet, hana yaranmak için Kırgızların vergi borçlarını toplamaya başlamış, onların küçük çocuklarını Sartlara köle olarak satmış ve Kırgızların 1857 yılında isyan etmelerine neden olmuştur. Kırgızların isyanlarında başarılı olmaları ve Rüstem Han Hocanın Ura-Tepe'de ortaya çıkması hanlığı bir müddet daha uğraştırmıştır. 1858 yılında ise Buhara emiri Hocent'i kuşatmış, bilinmeyen bir sebepten de bu kuşatmayı kaldırmıştır. Hüdayar Han emirin geri çekilmesiyle ona isyan eden gruplara karşı saldırıya geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Hanın durumu belirsiz bir hale gelmiş ve onun başkenti terk ettiği duyurulmuştur. Malla Han Kıpçakların desteği ile başkentte tahta geçmiştir. Yeni han destekçilerine teşekkür etmek için Hüdayar Han döneminde Kıpçakların topraklarını ele geçiren Sartların, bu toprakların yarısını eski sahiplerine bedelsiz olarak iade ettirmiştir. Bu emrin yarattığı sıkıntılar yaklaşık yirmi yıl sonra Ruslar Fergana'yı işgal ettiklerinde bile en karmaşık hukuk davalarına neden olmuştur. (Nalivkin, 1886, s. 189) Yeni han Hüdayar ve Sultan Murad'ın görüldüklerine dair bilgiler alınca bunlar üzerine askeri birlikler göndermiştir. 1859 yılında ise Çinlilere elçi olarak Abdu-Fatta-Magdum gönderilmiştir. Pekin'e gitmek isteyen elçi Çinliler tarafından öldürülmüş ve Yarkent'in Çin hükümdarı özür olarak hana hediyeler göndermiştir. 1860 yılında Rusların işgalleri ilerlemiş, onlar Almatı'yı

işgal etmiş, Tokmak'ı ele geçirmiş ve Pişkek'i yakıp yıkarak terk etmişlerdir. Kış hazırlıkları olmadan Pişkek'e giden han zor şartlar altında burada kışlamış fakat soğukların artmasıyla askerler kaçmaya başlamışlardır. 1800 yılında Emir Nasrullah'ın ölmesiyle Ura-Tepe kuşatılmış fakat başarılı olunamamıştır. 1861 yılında Han Ruslar üzerine sefere çıkmaya karar vermiş fakat seferin kış aylarına denk gelmesi orduda yine isteksizlikleri başlatmıştır. Hanın sefer için ısrarı askerlerin fikrini değiştirmemiş ve han seferden vazgeçmek zorunda kalmıştır. (Nalivkin, 1886, s. 190, 191) Hanlıkta hanın yeni sefer istekleri ve Ruslarla savaşmak arzusuna ona karşı bir tepki oluşmuştur ayrıca Kıpçaklardan kalan topraklar üzerine çekişmeler, şehirdeki görevlilerin artan şiddeti ve yeni düşmanların ortaya çıkması hanın 1862 yılında öldürülmesine sebep olmuştur. Eski hanın yerine Malla Hanın yeğeni ve Sarımsak Beyin oğlu Şah Murad han ilan edilmiştir. Aynı tarihte Taşkent'e gelen Hüdayar destekçileri tarafından han ilan edilmiştir. İki han arasında geçen mücadelede Hokand'a yaklaşan Hüdayar Hanın birliklerine halk şehrin kapısını açarak destek olmuştur (Nalivkin, 1886, s. 193, 194).

Şah Murad kaçarak Andican'a gitmiş ve Âlim Kul (Mergelan yöneticisi) ve Sarımsak Bey Andican'ı kuşatmış fakat başarısız olmuşlardır. Âlim Kul kendisine katılan Kıpçaklar ile gücünü arttırmış, Hüdayar Han'ı kuşatmıştır. Hüdayar Han' a destek için gelen Sultan Murad Bey Âlim Kul tarafından zor şartlar altında kuşatmada tutulmuşlardır. Âlim Kul Kırgız ve Kıpçakların desteğiyle kendini galip ilan etmiştir. Onun rehabetinden faydalanan Hüdayar Han Mergelan'a gelmiş ve onu destekleyen Sartlarla Kırgız ve Kıpçaklara saldırmıştır. Han böylece Sartların desteği ile Hokand'ı ele geçirmiştir. Olaylardan on altı gün sonra Âlim-Kul'un Andican çevresinde, Sarımsak-Bey'in ise Namangan ve Kasan arasında dolaştığını haber alan han bunlar üzerine kuvvetlerini göndermiş ve Sarımsak Bey yenilmiştir. Fakat isyancı Kırgız ve Kıpçaklar başkent'in yakın çevresini yağmalamaya başlamıştır. Çust yakınlarındaysa Madali Hanın oğlu olduğunu iddia eden biri Hive'de ortaya çıkmış ve Hokand hanlığında hak iddia etmeye başlamıştır. 1862 yılında bu kişi ona destek olanlar ile önce tutuklanmış daha sonra ise öldürülmüşlerdir. (Nalivkin, 1886, s. 197) Âlim Kulun ise isyan faaliyetleri devam etmiş, Hüdayar Han yardım için annesini Buhara emirine göndermiş ve olumsuz cevap almıştır. Emir yakın adamlarıyla yaptığı konseyde Hüdayar Hanın Taşkent hâkimi olarak atanmasına ve hanlığın emire bırakılmasına karar verilmiştir. Böylece Hokand Hanlığı Buhara Hanlığı ile birleştirilmiştir. Bu durum üzerine Malla Hanın Namangan'da yaşayan küçük oğlu Sultan Seyid Âlim Kul tarafından 1863 yılında han ilan edilmiştir. 1864 yılında Ruslar Aulie-Ata'yı ve Türkistan'ı, aynı tarihte Çimkent'i ele geçirmişlerdir. Âlim Kul Taşkent'e giderken Ruslar tarafından vurulmuş ve onu destekleyen Kırgızlar ile Kıpçaklar Sultan Seyid Hanı bırakarak evlerine dönmüşlerdir. Bu haber üzerine Âlim Kul sinir krizi geçirerek ölmüştür. Sultan Seyid, Hüdayar tarafından Fergana'ya yerleştirileceği sözü verilen bir emir tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. (Nalivkin, 1886, s. 201, 202) Bu olaydan sonra eserde Kırgızların Ming hanedanının uzak bir kolundan olan 16 yaşındaki Huday Kul Bey'i (Bel Bağcı Han adıyla tanındığı iddia edilerek) Kıpçak kampında han ilan edilmiştir. Yeni han Ruslarla savaşmak için hanlıktan vergi

toplanmasını emretmiş fakat istediği vergiyi asla toplayamamıştır. Hanlığının on dördüncü gününde Hüdayar yeni hana karşı mücadeleye girmiş, Hüdayar'dan korkan yeni han tüm haklarını ona devretmiş ve hanlık içindeki karışıklıkların devam ettiği bu dönemde han olarak yine Hüdayar Han başa geçmiştir. 1866 yılında Hüdayar Hanın kardeşi Sultan Murad Bey adına yeğenleri Mad-Eyyub Bey Hüdayar'ı tahtan indirmeyi planlayarak, onun öldürüldüğünü Sultan Murad Bey'e iletmiştir. Bu habere inanmış gibi görünen Sultan Murad yeğenin gözetim altında tutulmasını ve haberlerin de doğru olup olmadığını öğrenmek için başkente ulaklar göndermiştir. Hüdayar Han kardeşine dikkatli davrandığı için teşekkür etmiş ve yeğenlerinin öldürülmesini emretmiştir (Nalivkin, 1886, s. 204).

1866 yılında Hocent Buhara Hanlığının Ruslara yenilmesi sonrası Hokand Hanlığına geçmiş ve her iki hanlık arasında sürekli savaş nedeni olan Ura-Tepe ise Rusların olmuştur. Bu iç ve dış sıkıntılara ek olarak hanın kendi hazinesini arttırmak için açgözlü davranması, bu uğurda hanlık içinde yeni vergileri uygulamaya getirmesi ve bu vergilerin halk arasında meydana getirdiği hoşnutsuzluklar Hüdayar Hanın tutumunu değiştirmemiştir. Hüdayar Han halkın nefretini böylece üzerine çekerken 1873 yılında Namangan şehrinde kendini Âlim Han'ın en küçük oğlu olduğunu iddia eden Kırgızlar arasında Kutluk Seyid soyundan Pulat Han ortaya çıkmıştır. Kısa sürede silahlı Kırgızlar onun etrafında toplanmaya başlamıştır. Pulat Hana yakın çevrede bulunan köyler bağlılıklarını bildirmiş ve ona hediyeler vermişlerdir. Hüdayar Han ortaya çıkan yeni hanı yakalatmak için birliklerini göndermiştir fakat Pulat Han yakalanamamıştır. Ona destek olan bütün Kırgız yerleşimleri Hüdayar hanın askerleri tarafından yağmalanmıştır. Eserin beşinci bölümü bu iki han arasındaki mücadeleleri anlatarak biter ve Nalivkin bundan sonraki olayların Hokand Hanlığı tarihine değil Orta Asya'daki Rus fetihleri tarihine ait olduğunu söyleyerek eserine son verir.

Eserin Fergana Bölgesinin Tarihi Açısından Önemi

V. P. Nalivkin eseri Hokand Hanlığı hakkında yapılan ilk akademik çalışmadır. Eser Hokand Hanlığı'nın coğrafyasını, siyasi ve kültür tarihini anlatan önemli bir yere sahiptir ve bütün olarak incelendiğinde eksikleri olmasına rağmen bölgenin bu üç alanı hakkında geniş bilgiler verir. Özellikle ilk bölümde Nalivkin eseri yazdığı dönemdeki Fergana bölgesinin coğrafyasını (okuyucu bu bilgileri biliyormuş gibi) anlatması onun eserini belli bir bilgi birikimi olan kişiler için yazdığını ortaya koymaktadır. Nalivkin Fergana bölgesi coğrafyasının yer şekillerinden, bitki örtüsünden, ikliminden, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden bilgiler vermektedir. Verilen bu bilgiler günümüz verileriyle karşılaştırılarak bölge coğrafyasının yıllar içindeki değişiminin izlenmesine olanak sağlamaktadır. Nalivkin eserinde bu kıyaslamayı yaparak bazı bilgiler vermiştir. Örneğin 30- 40 yıl içinde bölgenin bitki örtüsündeki değişme nedeni halkın ağaçları aullarda yakacak olarak kullanması bu bilgilerden biridir. Arapların 8. Yüzyılda Fergana bölgesine fetihlere başladıkları dönemde bölgenin bitki örtüsünün yakılıp kül

olması da başka bir bilgidir. (Nalivkin, 1886, s.6). Nalivkin ayrıca Arapların Fergana'yı işgal ettikleri dönemdeki başlıca yerleşim yerleri de eserde anlatılmıştır, bunlar; Ahsı-kent (eserin yazıldığı dönemde Ahsı, Çust ilçesinin önemsiz bir köyü); Kasan veya Kaşan (ayrıca Çust ilçesinin köyü), Andigan (bugünkü Andican), Uzgent, Oş, Murşan (Margelan), Isfara, Varukh, Kanibadam ve Hocent.) (Nalivkin, 1886, s.6). Nalivkin eserinde hanlık şehirlerinin antik dönemden günümüze kuruluş hikâyelerini ve efsanelerini de anlatmıştır. Onun özellikle bu şekilde anlattığı şehirler Kanibadam ve Oş'tur. Bunlara ek olarak Fergana şehirlerinde yaşayan eski ve yeni halklar da eserde anlatılmaktadır. (Nalivkin, 1886, s.6) Yazar eserinde bu bilgileri verdiği bölümde Arapların Fergana bölgesinde etnografik olarak zayıf izler bırakarak kaybolduklarını ve Arapların yerini Selçuklu Türklerinin aldıklarını söylemektedir. Eserde verilen bu bilgilerle bölgenin şehir tarihi yüzyıllar boyunca takip edilebilmektedir.

Nalivkin göçebe ve yarı göçebe Türklerin yerleşik yaşama nasıl ve hangi sebeplerle geçtiklerini de anlatmaktadır. Nalivkin eserde Yörüklerin yerleşik ve tarım hayatına geçişlerini Fergana'nın orta kuşağının meralarının yoksullaşması sonucu insanların dağ yaylasının mümkün olan en geniş bölgelerine yöneldiklerini ve bununda o zamana kadar zaten önemli ölçüde inceltmiş olan dağ ormanlarının yok olmasına yol açtığını yazar. Fergana yolları ve İsfara, Margelan, Oş, Andican ve Kasan gibi yerleşim yerlerinde yem eksikliğine bağlı olarak giderek azalan, nispeten az sayıda hayvana sahip olan Yörükler arasında orta bölgedeki bu meraların fakirleşmesi sonucu onlar tarıma yönelmiştir. (Nalivkin, 1886, s.18). Yazarın diğer Türk boylarından olan Özbeklerin yerleşik hayata geçmeleri ile ilgili ise Ming klanının önemli bir kısmı, Tacik'in tarım ve el sanatları kültürünü tamamen benimseyip, göçebe ve yarı göçebe yaşam biçiminden vazgeçerek yerleşik hayata geçtiği ve köyler oluşturduğu bilgileri verilmiştir. (Nalivkin, 1886, s.18). Nalivkin eserinde Kıpçaklar ve Karakalpakların tarlalar kurduklarını, hiçbir şekilde herhangi bir zanaatı kabul etmediklerini, göçebe yaşam tarzlarını yarı göçebe bir yaşama değiştirdiklerini söyler. Onlar birbirlerinden ayrı, nadiren dağınık çiftliklere yerleşmiş, toprağın işlenmesini genellikle ya işçilere ya da ailenin genç üyelerine (oğullar ve küçük kardeşler) vermiş ve aile başkanları, yılın büyük yarısını otlaklarda hayvancılıkla geçiren sığır yetiştiricileri olmaya devam etmişlerdir. (Nalivkin, 1886, s.18).

Nalivkin 13. Yüzyılın başlarında bölgenin Moğollar tarafından istila edildiğini, Moğolların Özbeklerin 92 boyundan biri olduğunu yazmıştır. O Türk boylarının ırksal özelliklerinden, onların hangi dönemlerde Fergana 'ya geldiklerinden ve gelirken hangi güzergâhları kullandıklarını da söyler. (Nalivkin, 1886, s.13-19). Yazar özellikle Türklerin aynı boylarından bazı kabilelerin farklı zamanlarda farklı yerlere yerleşmiş olduklarını anlatmaktadır. Bu anlatısını Namangan dağlarında ve Çust ilçesinin bir kısmında yaşayan Bağış ve Kırgız boylarının kabileleri hakkında bilgiler vererek devam ettirir. Nalivkin, Akademisyen A. fon Middendorff'un, "Fergana Vadisi'nin Denemeleri" adlı yazısında, Sibiry'a'da uzun bir yolculuk sonrası Padsha-atu Nehri üzerindeki Namangan ilçesi dağlarına geldiğinde, Türk (Özbek) dilinin aynı lehçesini konuşan yerel Kırgızları (Bağış boyu) bir zorluk çekmeden anladığını aktarmaktadır. Adı

geçen Kırgızların dilinde "Türk-Tatar lehçelerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü" ne (Budagov) uygun olarak, Sibiry'a'nın Tobolsk, Altay ve diğer Türk (Özbek) lehçelerine ait olan içinde şu gibi sözlerle: narın - ince kıyılmış et çorbası; mung - dağ buzulları; beles - düz dağ mahmuzu vb. karşılaştıldığını da belirtmektedir. Nalivkin yine Middendorf'un bu iki topluluğun kış için samanı tel gibi bükülmüş ağaçların büyük dalları arasında aynı yöntemle kurduklarını görünce şaşırıldığını da aktarımına eklemektedir. Bu iki Türk halkının şimdiye kadar, çeşitli kişilerin mezarları üzerine inşa edilen mezarların çoğunun yakınında, herhangi bir nedenle halk tarafından saygı duyulduğunu, paçavra ve parça ile asılmış çalılar ve ağaçlarla karşılaştıldığını, bu tür ağaçların tümünün korunmuş kabul edildiğini ve kesilmediğini de aktarmaktadır. (Nalivkin, 1886, s.15, 16).

Nalivkin özellikle Fergana bölgesinde yaşayan göçebe Özbekler ve Kırgızlar, yarı göçebe Özbekler, yerleşik Özbekler, Sartlar, Kıpçaklar, Kalmıklar ve Araplar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Fergana bölgesindeki üç yerel Özbek türünün oluşumunu, yaşam tarzlarını değiştirme sebeplerini, yerleştikleri bölgeleri ve geçim kaynaklarını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Aynı anlatımı eserde geçen bütün halklar için yapan yazar etnik bilgilerini değerlendirme becerisini gözler önüne sermektedir. Yazar eserinde yerleşik hayata geçen Türklere "Sart" dendiğini bilgisini okuyucuyla paylaşmaktadır. Örneğin göçebe bir Kırgız yerleşik hayata geçerse artık onun için "Sart oldu" denilmiştir. Nalivkin bu bilgilere Türklerin yerleşik Taciklerden tarım ve el sanatlarını, birçok Farsça kelimeyi de öğrenerek yerleşik hayata geçtiklerini de eklemektedir. Farsça Özbekler tarafından öğrenilerek okuryazarlık ve edebiyat gelişip popüler hale gelmiştir. Göçebe yaşamaya devam eden Özbeklerin ise yaşam tarzlarıyla gurur duyduklarını, atalarının geleneklerini terk ederek yerleşik hayata geçenleri küçümsediklerini bu sebeple yerleşik hayata geçen Özbeklere hatta diğer Türk boylarına da "Sart oldu" diyerek onları küçümsemişlerdir. Nalivkin eserinde Fergana bölgesindeki sulama kanalları ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir ve bu sulama kanallarının eski zamanlardan beri var olduğunu, göçebe Özbeklerin bu bölgeye gelişleriyle sulama kanallarının yenilenmesi ve yenilerinin inşa edilmeleriyle ilgilenmelerinin insanlara garip gelmesini anlamadığını söyler. O eserinde Özbeklerin yerleşik hayata geçerken bölgenin yerli halkı olan Taciklerden tarım ve zanaatı öğrendiklerini, kendi dillerine yeni kelimeler eklediklerini ve bu gelişmeleri sağlayarak sulama kanallarıyla ilgili bilgileri de edinebileceklerini belirtmiştir. Ayrıca yazar Özbeklerin su kanallarını bu bölgeye gelmelerinden önce bir dereceye kadar bildiklerini de belirtir. Nalivkin bize sulama kanalları hakkında bilgiler verirken Moğolların da 13. Yüzyıl başlarında tarlaları suladıklarını ve çayırılarını gübrelediklerini aktarmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 26)

Nalivkin'in eserinde hakkında en fazla bilgi verdiği boylardan biri şüphesiz Kıpçaklardır. Kıpçakların sayılarının bu bölgede fazla oluşları elbette onların faaliyet alanlarının büyümesine neden olmuştur. Kıpçakların ve Karakalpakların göçebe hayattan yarı göçebe hayata sürüleri yoksullaştığı için değil ekonomik nedenlerle geçtikleri yazmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 35) Bu iki boyun Fergana vadisinin orta ve alt kısmına yerleşerek, uzun zaman boyunca sulanan yapay tarlalar kurduklarını, tarım yaptıklarını, sığır yetiştirdiklerini ve bu topraklarda

geniş höyükler inşa ederek maddi refah seviyelerini yükselttikleri yazmaktadır. Kıpçaklar diğer Özbek ve Kırgız boylarının aksine aşiret ilkelerinin sonuna kadar bağlı kalarak ve atalarının geleneklerini unutmuyarak bölgede en güçlü siyasi unsur haline gelmişlerdir. (Nalivkin, 1886, s. 36) Kıpçakların bölgedeki siyasi güçlerini korumak için bazen Sartlarla bazen de Kırgızlarla geçici ittifak kurmuşlar, aşiretlerini diğer milletlerden izole tutmayı başardıkları için de kendi içlerinde bir çekişmeye girmemişlerdir. Bütün bu etmenler sonucunda Kıpçaklar hanlık içinde Şir Ali ve Hüdayar Han dönemlerinde en önemli siyasi güç olmuşlardır. Kıpçaklar bu yükseliş dönemlerini yaşarken hanlık politik ve maddi refah yönünden ise bir düşüşe girmiştir. Kıpçakların hanlık içindeki siyasi faaliyetleri hakkında eserde genişçe bilgi verilmektedir. (Nalivkin, 1886, s. 37, 38). Nalivkin eserinde Hokand hanlığının kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede hanlık içindeki Kıpçakların iç çekişmelere oldukça fazla yer vermiştir. Özellikle göçebe ve yarı göçebe yaşayan Kıpçakların yerleşik halkları taciz edişleri, Sartların topraklarını ellerinden almaya çalışmaları, evlendikleri Sart kızların başlık paralarını vermedikleri gibi birçok bilgiyi anlatılmaktadır. O göçebe hayatı bırakmayan Kırgızların yerleşik hayata geçen Sartları sürekli rahatsız ettiklerini, Sartları soyduğunu ve fırsat bulduğu zaman Sartların topraklarını ele geçirdikleri de anlatılmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 38, 163) Bu durumun Sartların ateşli silahları kullanmaya başlayınca kadar rahatsız edici bir şekilde devam ettiğini de yazar bilgilerine eklemektedir. Nalivkin Kırgızların yerleşik hayata geçmeyerek, eski yaşam tarzı alışkanlıklarını sürdürmekte ısrar etmeleriyle gittikçe yoksullaştıklarını da belirtmektedir. Bunun nedenini ise bölgenin coğrafi yapısının değişmesiyle göçebelerin yaşam alanlarının eski verimliliğini kaybetmesi ve sürülerini kaybetmeleri olarak açıklamaktadır.

Nalivkin Fergana bölgesindeki halklar hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra hanlığın siyasi hayatı hakkında bilgilendirmeler yapmıştır. Eserde bütünsel kopukluklar vardır, Hokand hanlarından bahsederken araya Buhara emirleri ile ilgili bilgiler girmektedir, kronolojik sıra bazı bölümlerde takip edilmemiştir, Narbuta Bey ve Âlim Han'ın ölüm tarihleri yanlış verilmiştir. Onun verdiği siyasi bilgiler kronolojisi Hokand hanlığı ile yapılan diğer çalışmalardaki kronolojiden farklılık göstermektedir. Özellikle yazarın hanların hâkimiyet dönemleri ile ilgili verdiği tarihler diğer çalışmalarla oldukça farklıdır. Nalivkin Hokand hanlığının kurulmasından, (Nalivkin, 1886, s. 57-60) hanlık kurulurken meydana gelen siyasi çekişmelerden, hanlar hakkında hikâyelerden ve efsanelerden, hanların sosyal faaliyetlerinden de bahsetmektedir. Yazar yerli kaynaklara başvururken yaşayan görgü tanıklarından ve nesiller boyu anlatılan hikâyelerden ve efsanelerden de faydalanmıştır. Nalivkin eserinde Altın Beşik efsanesi hakkında geniş bir anlatıma yer vermiştir. (Nalivkin, 1886, s. 49-51, 74, 77). Nalivkin hanlığın dış siyasi ile ilgili Buhara Hanlığı ile Ura-Tepe savaşları ve Çin ile Kaşgar'a hâkim olma hakkında ayrıntılı bilgiler verirken Rus işgali hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir. Hanlığın Rus işgali karşısında tutumu yeterince ciddiye alınmamış, şehir hâkimiyetleri ve yönetimini ele geçirmek için Rus saldırılarıyla zayıflayan bölgelere hanlık içinden destek gitmemiş aksine saldırılar meydana gelmiştir. Hanlık içinde Ruslara karşı bir mukavemet oluşmadığı için hanlığın işgali bizzat hanlık tarafından kolaylaştırılmıştır. (Nalivkin, 1886, s. 182-202, 205) Rus işgaline karşı savaş

yapmaya hazırlanan han ve yöneticilerin halk ve askerler tarafından itiraza uğradığını belirttiğimiz için burada sadece bunun nedenlerine değineceğiz. Hanlık dış sefere karar verdiği zaman halktan vergi almaktadır, buna en son Ruslara karşı bir savaş kararı alındığında tüm hanlıktan yüz bin tilla yani 380.000 gümüş ruble vergi toplanmasına karar verilmiştir. (Nalivkin, 1886, s. 203) Nalivkin hanlığın son döneminde devlet yapısı hakkında bilgiler de vermiştir. Hanlık hâkimler tarafından yönetilen vilayetlere bölünmüştür ve her vilayette beyler (görevliler) tarafından yönetilen beyliklere bölünmüştür. Bu beylikler ise büyük bir köyün bir bölümünü, bir orta köyü veya birkaç küçük köyü içeren emin ya da aksakaldan (eminlikler – aksakallıklar da denilebilir) oluşur. Hanlıkta haslık adında saray görevlilerine verilen köyler vardır ve hanın özel emriyle vergilerini hâkime değil hana verirler. Hanlık askeri kuvvetleri sipah (süvari), serbaz (piyade) ve topçı (topçu) olarak bölümlere ayrılmıştır. Sipah, atlı arazi gönüllü milis kuvvetleridir, doğrudan hâkime bağlıdır. Serbaz ve topçu hizmeti için istekli kişi az olduğundan hırsızlar, ayyaşlar ve diğer suçlulardan kişiler bu görevlere alınır ve bunlar barış zamanlarında hâkime bağlı olurlar. Bunlar savaş zamanlarında ise Naib-Dadhah memurunun sürekli emri altında olur ve geçici olarak Emir-Leşker (başkomutan) emri altına verilirler (Nalivkin, 1886,s. 208, 209, 210).

Nalivkin hanlığın vergi sistemi ile ilgili de genel bir bilgi vermiştir. Vilayetin vergilerinin hemen hepsi kendi geçimini sağlayan hâkimin, vilayetin tüm yönetiminin, sipahiler ve onun eyaletleri sınırları içinde olan sarbazların kullanımına açıktır. Vergilerin bir kısmı tahıl ekmeği olarak alınmakta bu yüzden rütbelerin çoğuna tahıl ekmeği, giysi ve para olarak ödeme yapılmaktadır. Sadece üst düzey yetkililere hanın veya hâkimin takdirine bağlı olarak başka bir köyden veya kurumdan vergi toplama izni verilmiştir. Vilayetlerde genel olarak bütün çalışanlar yılda bir veya iki kez tartuk (hediye) alırlar ve bu genellikle pahalı bir gömlektir. Vilayetin büyüklüğüne ve gelirine göre at, birkaç bin ruble para da hana sunulmak için hâkime garanti edilmektedir. Bu hediyeler hanın vilayeti her ziyaretinde ona verilmesi zorunlu şeylerdir. Han birine ödül olarak kendi gömlek ya da çizmesini verdiği zaman, ona bu hediyeyi getiren saray görevlisine 300 ile 400 ruble ödemektedir. Hüdayar Han zamanla verdiği pahalı bir gömlek yerine ucuz iki gömlek veya aynı tutarda parayı hediye olarak vermeye başlamıştır. (Nalivkin, 1886,s. 206, 207, 208, 210) Hanın hem kendi hem de saray çalışanları için kişisel bütçesini zekât ve belirli mülklerden elde edilen has / haslık oluşturur. Zekât maldan, döner sermayeden ve hayvanlardan alınan 1/40 oranında vergidir. Haslık vergileri de hanın kendisine verilir veya haslık köyleri vergilerinden faydalanmak için saray görevlilerine teslim edilmektedir. Hanlıkta ayrıca tillyapuli, mis-puli, ulav-puli gibi ek vergiler de vardır. Bu vergiler altın ve bakır sikkeler olup, yük ve koşum hayvanları üzerinden alınmaktadır. Ayrıca han her sefere çıktığında yeni bir topçu silahı döktürmek zorunda kalırsa halktan mis-puli vergisini almaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 167, 209) Eserde özellikle hanlığın son hanı Hüdayar Han'ın aldığı vergiler hakkında ilginç bilgiler bulunmaktadır. Hüdayar Han yönetime geçtiği zaman ilk işi halktan yeni vergiler almak olmuştur. Bu yeni vergiler meyve olmayan, yapay olarak yetiştirilen ağaçlardan, halk tarafından çorak arazilerden biçilen ve yakıt olarak kullanılan yabancı otlardan

alınan vergilerdir. Ayrıca başkente getirilen samandan ve dağ ormanlarında yakılan kömürden de vergi alınmaktadır. Hatta han Namangan'ın Katagan köyünde Sir Derya'nın sapması sonucu oluşan toprak parçasına bile el koymuş ve köylülerin o toprağı kullanmasına izin vermemiştir. (Nalivkin, 1886, s. 206, 207) Hüdayar Han'ın açgözlülüğü yüzünden dolandırıcılık ve tefecilik yaptığı, parasını faizle elde edeceği kârı hanla paylaşmayı garantileyen tüccarlara verdiği, kendine develer aldığı ve bu hayvanlar ile Daruga- başının ilgilendiğı anlatılmıştır. Bu develerin bazıları hanın tuzunu Fergana çarşılarına taşıırken diğerleri hanın hissedarı olan tüccarlar tarafından kiralanmaktadır. (Nalivkin, 1886, s. 211)

Sonuç

V. P. Nalivkin "Kratkaya İstoriya Kokandskago Khanstva" adlı eserini 1886 tarihinde yazmıştır ve Hokand Hanlığı hakkında yazılan ilk müstakil eserdir. Yazarın eserinde de belirttiğı gibi bu kitabın yazılış amacı ne Rus ne de Batı Avrupa'da Fergana bölgesi tarihi üzerine yapılmış bütüncül bir eserin olmayışıdır. Yazar Fergana bölgesi tarihi ile ilgili bütüncül bir çalışma olmamasına rağmen bölgenin tarihini yazmaya yetecek kadar yerli tarihi eserin olduğunu da belirtmektedir. Yazarı eserini yazmaya cesaretlendiren olgu, yazarın eserinin Doğu araştırmaları ile ilgilenen kişilerin dikkatini çekeceğı düşüncesi olmuştur. Nalivkin Fergana'da kaldığı dokuz yıllık süre boyunca edindiğı sözlü bilgiler ve topladığı yazılı kaynaklarla eserini yazmaya hazırlanmıştır. Onun çok yönlü kişiliğı ve ilgilendiğı farklı bilim dalları elbette onun eser üzerindeki etkinliğini arttırmıştır. Yazar kendini hiçbir zaman bir tarihçi olarak görmemiştir ve bu görüşünü de eserinde belirtmiştir. Nalivkin eserini yazarken kullandığı kaynakları eserinde yazmıştır ve bu kaynaklardaki bilgileri konu bütünlüğünü sağlayacak şekilde birbirine bağlamıştır. Şüphesiz yazarın yaşadığı uzun yıllar boyunca Fergana bölgesindeki kişisel deneyimleri, insanlarla arasında kurduğı ilişkiler ve burada resmi bir Rus çalışanı olması onun ulaşmak istediğı bilgileri ve temel eserleri edinmesini kolaylaştırmıştır. O Hokand Hanlığının son döneminde yaşayan kişilerle yani olayların görgü tanıkları ile edindiğı sözlü bilgiler, yerli halktan dinlediğı hikâyeler ve efsaneler eserin içeriğini zenginleştirmektedir ve yazılı kaynaklardaki bilgilere farklı bir bakış açısı ile bakmamızı sağlamaktadır. Nalivkin ayrıca Fergana bölgesi tarihiyle yazılmış yerli eserleri ve hanlığa ait resmi belgeleri de temel kaynaklar olarak kullanarak eserinin içeriğini çeşitlendirmiştir.

Nalivkin eserinde okuyucusuna hanlık hakkında kronolojik siyasi bilgiler vermektedir fakat onun verdiği kronolojik sırada bazı hatalar bulunmaktadır. Nalivkin bu tarihleri verirken, bilgileri yerli kaynaklardan okuduğunu ve hanlara ait yazılı belgeleri incelediğini belirtmiştir. Onun bahsettiğı siyasi bilgilerde hanlığın kuruluşundan, hanların siyasi hayatlarından, hanların kişisel özellikleri ve karakterlerinden, onların devlet çalışanları ile halk tarafından sevilip sevilmediklerinden ve handan korkuluyorsa hangi sebeplerden dolayı ondan korkulduğundan bahsetmektedir. Ayrıca hanlık içinde meydana gelen iç

savaşlardan ve isyanlardan, hanlık vilayetleri arasındaki savaşlardan, Buhara Hanlığı ile mücadelelerden ve Çin ile Rusların hanlığı işgal faaliyetlerinden bilgiler verilmektedir. Eser hanlığın siyasi mücadelelerini anlatırken, hanlığın devlet ve yönetim yapısından, hanlığın vergi sistemlerinden de önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin yanı sıra hanlığın sosyal yapısı hakkında da önemli bilgiler verilmektedir. Hanlığın sosyal yapısı hakkında verilen bilgiler içinde hanlığı oluşturan yerli halk, göçebe ve yarı göçebe toplulukları hakkındaki bilgiler şüphesiz Türk boyları hakkında çok önemli bilgileri içermektedir. Nalivkin'in eserinin değerini arttıran onun eserinde Türk halklarına dair verdiği sosyal ve kültürel bilgiler olmuştur. Hokand Hanlığında yaşayan Türk boyları, bunların hangi bölge ve şehirlerden, hangi sebeplerle hanlığa gelip yerleştikleri anlatılan önemli bilgilerdendir. Hanlığa gelip yerleşen Türk boylarının yerleştiği bölge ve şehirler, Türk boylarının konuştukları diller ve lehçeler, yaşam tarzları, gelenekleri, geçim yolları, uğraştıkları her türlü faaliyet verilen bilgiler arasında yer almaktadır. Eserde ayrıca Türk boylarının her türlü faaliyeti ve bu faaliyetlerin zaman içinde değişime uğraması ve neden değiştiği de eserde ayrıntısıyla anlatılmaktadır. Yazar ayrıca bu Türk boylarının hanlık içinde siyasi hayatlarına dair bilgiler vermiştir. Hangi Türk boylarının hanlık içinde siyasi hayatta ne kadar etkili olduklarını ve hangi boyların etkili olmadıklarını da okuyucusuna sunmuştur.

Nalivkin hanlıkta yaşayan milletler hakkında bilgiler verirken şehir tarihine dair geniş bilgiler de vermektedir. Hanlıktaki şehirlerin kuruluş hikâyelerini ve efsanelerini, şehirlerin kuruluş dönemlerinden yazarın eseri yazdığı döneme kadar ki gelişimlerini ve değişimlerini de eserinde belirtmektedir. Nalivkin eserinde hanlığın coğrafyası hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler içinde hanlığın iklimi, bitki örtüsü, hanlıkta yaşayan ve beslenen hayvanlar, halkın yetiştirdiği tarım ürünleri, meyveler ve diğer ürünler, hanlıkta kendiliğinden yetişen meyve veren her türlü ağaç ve bitki hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler içinde hanlığın sahip olduğu bu bitki örtüsünün yıllar hatta yüzyıllar içinde uğradığı değişimden, bu değişimin hanlıkta yaşayan halkı nasıl etkilediğinden de bahsedilmektedir.

Kaynakça

- Abashin, S. (2010, Noyabr, 18). V. P. Nalivkin: " Budet to, chto neizbezhno dolzhno byt'; i to chto neizbezhno dolzhno byt', uzhe ne mozhet ne byt' ". <http://www.islamsng.com/uzb/faces/284>.
- Alpargu, M. (2007). Özbekler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 6, ss.119-121).
- Alan, H. & Kemaloğlu, İ. (2016). *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Arat, R. R. (1986). *Baburname – Babur'un Hatıratı- I, II, III*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Barthold, W. (2020). *Türkistan'ın Kültür Tarihi*, (Çev. Gülnisa Aynakulova). Ankara: Astana Yayınları.
- Kamalova, Z. (2019). *Hüdayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875)* (Tez No 544035) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Karimov, H. (2020). Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han devrinde Hokand Hanlığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9, (4), 97-113.
- Keserci, R. (2020). "Çarlık Rusyası'nın Türkistan Coğrafyası İşgal Süreci: Hokand Hanlığı Örneği". *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 199-208.
- Koç, D. (2015). *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Konukçu, E. (1988). "Hokand Hanlığı". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 18, s.215-216).
- Nalivkin, V. P. (1886). *Kratkaya İstoriya Kokandskago Khanstva*. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Nalivkin, V. P. (1900). *Rukovodstvo k Praktičeskomu İzuçeniyu Persidskago Yazıka*. Samarkand Tipografiya Tovarişestva.
- Nalivkin, V. P. & Nalivkina, M. (1884). *Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar*. Kazan: V Universitetskoy Tipografi.
- Nalivkin V. P. & Nalivkina M. (1886). *Oçerk Bıta Jenşını Osdlago Tuzemnago Naceleniya Ferganı*, Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Özkan, M. (2020). *Türkistan'ın İşgal Çağı*. (1. Baskı). (s.107-204). İstanbul: Kronik.
- Şen, H. (2020). Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822- 1842). (Tez No 649635) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Şen, H. (2020). "Ömer Han Dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822)". *Genel Türk Araştırmaları Dergisi*, 3 (5) , 115-132.
- Şen, H. (2021). "Kokand Khanate in Period of Shir Ali Khan (1842-1845)". *Genel Türk Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 319-330.
- Türkmen, İ. (2019). XIX. Yüzyılda Fergana Vadisi Ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi (Tez No 535768) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yoska, E. (2011). "Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri". *History Studies*, 3 (3), 395-408.

Çeviri

Ölçeksiz Tarih: Mikro-Mekansal Perspektif*

Christian Giuseppe de Vito**

Çeviri: İlker Külbilge***

orcid/0000-0002-3891-7477

I. “Mikro”, “Mekansal” ve Ölçek Problemi

Son yıllardaki konferans ve yayınlarda kullanılan “ölçek” kavramı, mikro/makro ve yerel/küresel gibi ayrımlarla başa çıkmak için kullanılan standart analitik araç haline geldi. Bunun örneklerinden biri, bir yandan Richard Drayton ile David Motadel diğer yandan ise David A. Bell ile Jeremy Adelman arasında son günlerde yapılan “global tarihin geleceği”ne ilişkin tartışmada bulunabilir. Mühim fikir ayrılıklarına ve karşılıklı suçlamalara rağmen, çok ölçekli ve ölçek-ötesi tarihler yazma ihtiyacının etrafında yine de dikkat çekici ve müşterek bir zemin oluşuyor. Yukarıda adı geçen akademisyenlerin görüşüne göre, *jeux d'échelles*'e****

* Christian Giuseppe de Vito, “History Without Scale: The Micro-Spatial Perspective”, *Past and Present*, vol. 242, Issue Supplement 14, November 2019, ss. 348-372.

** Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn Centre for Dependency and Slavery Studies. Bu makalenin taslak nüshaları hakkındaki aydınlatıcı yorumları için Marco Caligari, Andrea Caracausi, Alida Clemente, Lorenzo D'Angelo, Laura Di Fiore, Henrique Espada Lima, Dagmar Freist, Anne Gerritsen, John-Paul Ghobrial, Patrizia Guarnieri, Sallie A. Marston, Ozan Ozavcı, Annika Raapke, Franco Ramella ve Juliane Schiel'e teşekkür ediyorum. Makalenin başlığı, coğrafyacıların “ölçek” tartışmasına yaptıkları önemli bir katkıyı kasten tekrarlıyor: Sallie A. Marston, Jean-Paul Jones III, Keith Woodward, “Human Geography Without Scale”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, xxx, (2005), ss. 416-432. Bu makale “Avrupa Birliğinin Ufku 2020” programı (ve 638578 numaralı hibe sözleşmesi) kapsamında olmak üzere, Avrupa Araştırma Konseyi'nden temin edilen finansman desteği ile açık erişime dahil edilmiştir.

*** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'nde Okutman. Makalenin tercümesine yardım eden Üstadım Dr. Mustafa Özbaş'a ve Türkan Dadoğlu'na, tercümeyle baştan sonra kontrol edip hatalarımı düzeltme inceliğini ve sabrını gösteren Arş. Gör. Özge Aslanmirza hanımefendiye ve tercümeyle okuyup Türkçesini tashih eden Dr. Öğr. Üyesi Gürol Pehlivan'a hassaten teşekkür ederim.

**** Merdivenler Oyunu (bu oyun İngilizcede, içeriğine çok daha uygun bir adlandırma olan *Snakes and Ladders* ismiyle bilinir). Bu, bir'den yüze kadar numaralanmış 10x10 kareli bir karton, bir zar ve bir piyon ile oynanan bir oyundur. Kartonun üzerinde, her biri birkaç kareyi içine alacak şekilde resmedilmiş yılan ve merdiven resimleri bulunur. Oyundaki her oyuncu, attığı zarın geldiği sayı kadar, karton üzerindeki birinci

dayanan bir yaklaşım, global tarihin büyük ölçek, bağlantılar ve yapılar üzerindeki odağını, küçük alanlara ve aktörlere uygun olan mikro tarihsel hassasiyet ile bütünleştirmenin somut imkanını sunuyor.¹

Mezkur temayülden ayrılan bu makale, mikro tarih ile global tarihi birleştirmenin bir yolu olarak, “mikro-mekansal” perspektif olarak adlandırdığım şeyi öneriyor. Bu yaklaşım, tarihi analiz etmek için ölçek kavramını kullanmak yerine, onu sosyal bir yapı ve tarihsel araştırmanın bir nesnesi olarak kabul eder. Gerçekten de bu makalede, ölçeğe dayalı bir yaklaşımın, mikro tarih ile global tarih arasındaki ittifakın üstesinden gelmeyi amaçlaması gereken bölünmeleri kesinlikle özelleştirdiğini ve tarihsel süreçlerin oluşumunu düşünmeye yönelik daha verimli tefekkür yollarını engellediğini ileri sürüyorum. Mikro-mekansal perspektif, tarihsel süreçleri, belli bir zamanda ve münferit şekilde vuku bulan fakat birbirleriyle irtibatlarını koruyan çok yönlü sosyal pratiklerin sonucu olarak kavramsallaştırır. Bundan dolayı bu makale global tarihçiler tarafından başvuru olan “mikro” ve “makro” ya da yerel/küresel ve faillik/yapı gibi mutad ikili terimlere alternatifler önerirken, aynı zamanda uzun dönemli analizler ile kısa dönemli analizler arasındaki karşıtlığın üstesinden de gelmeye çalışıyor. Bu teorik ve metodik kavrayışların kesiştiği noktada ise, mikro-mekansal tarihin hem “kullanışlı geçmişler” inşa etme hem tarihçilerin sosyal rolleri hakkında eleştirel düşünceler üretme imkanına kavuştuğunu savunuyorum.

Mikro-mekansal perspektifi sunmayı hedefleyen bu makale, *Past and Present*'in bu sayısına katkıda bulunan diğer akademisyenlere yapılmış kısa atıflar içeriyor. Mikro-mekansal tarihin, bu makaleye takaddüm eden makaleleri sentezlediğini öne sürmek gibi bir niyetim yok. Aslında bu makale temel konular hakkında, diğer yazarlar tarafından bu mesele ile ilgili ortaya konan argümanlara mukabil olmak üzere karşıt bir fikir öneriyor ve bunu temkinli bir şekilde yapıyor. Daha genel olarak konuşursak, aslında diğer akademisyenlerin çalışmaları üzerinde düşünmek, yaklaşımımın mikro tarih, global tarih ve bunların bileşimleri ile uyumlu olan diğer perspektiflerle paylaştığı benzerlikleri ve farklılıkları vurgulamak için benim burada kullandığım yöntemlerden birini teşkil ediyor.

Söze “mikro-mekansal tarih” ile tam olarak ne demek istediğimi söyleyerek ve onun mikro tarih ile global tarih içindeki belirli akımların kesişme noktasındaki soykütüğünü ortaya koyarak başlamama izin verin. Mikro-mekansal tarih, mikro tarihin epistemolojik perspektifi ile global tarihin mekana duyarlı olan metodolojisini bir araya getiriyor. Burada mikro tarihi, akademisyenlerin, araştırmalarındaki “kategorileri”, “mekan birimlerini” ve “dönemselleştirmeleri” elde ettikleri analitik yaklaşım olarak tanımlıyorum. Akademisyenler bu unsurları ise “kaynakların ortaya koyduğu sosyal pratikler”, “araştırmacının hipotez ve

kareden bir sonraki kareye doğru hareket eder. Atılan zarın sayısı, oyuncuyu yılanlardan birinin bulunduğu bir kareye getirirse, oyuncu, yılanın kuyruğunun bulunduğu kareye kadar geri gider. Atılan zarın sayısı, oyuncuyu merdiven resimlerinden birinin bulunduğu bir kareye getirirse, oyuncu bu kez, merdivenin uzandığı kareye kadar ilerler. Oyun, oyunculardan biri 100. kareye ulaşıncaya kadar bu şekilde, yani bazen birkaç kare geriye düşerek ve bazen de birkaç kare ilerleyerek devam eder (çev. notu).

¹ Richard Drayton, David Motadel, “Discussion: The Futures of Global History”, *Journal of Global History*, xiii, (2018), ss. 1-20.

metodolojileri” ve “mevcut akademik birikimden temin edilen malumat” şeklinde tanımladığım üç düzey arasındaki sabit ve belirgin etkileşimden hareketle teşkil ederler. Bu yaklaşım, örneğin arşiv bilgisini değişmeyen sınıflandırmaların içine yerleştirerek veya analiz birimi olarak daha araştırmanın başında bir ülke veya bölgeyi seçerek “kategorileri”, “mekan birimlerini” ve “dönemselleştirmeleri” önceden saptayan makro-analitik tarihin karşıtı olarak duruyor. Dolayısıyla global tarihi hem Avrupamerkezciliği ve metodolojik milliyetçiliği sorgulayan hem mekana duyarlı bir tarih yazım metodunu vurgulayan bir düşünce yapısı olarak tanımlıyorum.

Mikro tarih ve global tarih farklı yolları takip ederler. Mikro tarih analitik düzeyde hareket ederken, mekan ve zamandaki süreksizlikler ile tarihsel aktörlerin merkezietini, pratiklerini ve stratejilerini ön plana alan bir tarih vizyonu önerir. Global tarih ise öncelikle, siyasi ve kültürel sınırları aşan bağlantılara odaklanmakla nitelendirilen metodolojik bir yaklaşımdır. Mikro tarih ile global tarihin etkinlik sahalarının birbirlerine uzaklığını kabul eden mikro-mekansal tarih, (mesela mikro/makro gibi) bir analiz türünün, aynı analizin (mesela yerel/küresel gibi) mekansal kapsamıyla herhangi bir şekilde birleşimini reddeder. Bu girişim, mikro tarih ile global tarihi bir araya getirmek için “mikro ile yerelin” ve “makro ile küreselin” arasında bulunduğu varsayılan işbirliğine müstenit halihazırdaki çabalardan farklıdır ve bunlara, bu makalenin başında isimleri zikredilen akademisyenlerin çabaları ile Sebastian Conrad tarafından teklif edilen perspektif de dahildir.²

Açıkça fark edildiği üzere “mikro tarih tek bir şey değildi” ve son yıllarda global tarihçiler arasında da aynı şeyin, yani global tarihin de tek bir şey olmadığı tespitinin, kendi çalışma alanları için geçerli olduğuna dair giderek artan bir farkındalık ortaya çıktı.³ Gerçekten de bu iki alt-disiplinin her birinde birden fazla akım bulunmakla kalmaz, aynı zamanda, iddia etmek isterim ki, *Past and Present*'in bu sayısında yer alan Giovanni Levi ile Jan de Vries arasındaki söyleşinin de sarıh bir şekilde gösterdiği üzere, mezkur akımlar genellikle birbirlerine mütenakızdırlar ve bazı durumlarda da birbirlerini dışlarlar. Dolayısıyla mikro-mekansal bir perspektif, aslında global tarih ile mikro tarihin içinde mezcedilebilecek belirli akımların seçilip bir araya getirilmesiyle ortaya çıkar.

² Sebastian Conrad, *What is Global History?*, Princeton, Oxford, 2016, özellikle ss. 129-132 [*Küresel Tarih Nedir?*, çev. Deniz Saldıran, Küre Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2021].

³ Şuradaki alıntı: John Walton, James F. Brooks, Christopher R. N. DeCorse, “Introduction”, James F. Brooks, Christopher R. N. DeCorse, John Walton (eds.), *Small Worlds: Method, Meaning and Narrative in Microhistory*, Santa Fe, 2008, s.12. Global tarihin eleştirel analizi için bkz., Lynn Hunt, *Writing History in the Global Era*, New York, London, 2014, özellikle ss. 59-68 [*Küresel Çağda Tarih Yazmak*, çev. Erdem Kayserilioğlu, Küre Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2021]; Angelika Epple, “Globale Mikroggeschichte: Auf dem Weg zu einer Geschichte der Relationen”, Ewald Hiebl, Ernst Langthaler (eds.), *Im Kleinen das Große suchen: Mikroggeschichte in Theorie und Praxis*, Innsbruck, 2012, ss. 37-47; Sebastian Conrad, *What is Global History?*; Sven Beckert, Dominique Sachsenmaier (eds.), *Global History, Globally: Research and Practice Around the World*, London, 2018. Ayrıca, derginin bu sayısının John-Paul Ghobrial tarafından kaleme alınan giriş yazısına da bkz., “Seeing the World like a Microhistorian”, ss. 1-22; ve Jeroen Duindam'ın bu sayıya yaptığı katkıya, “A Plea for Global Comparison: Redefining Dynasty”, ss. 318-347.

Global tarihçiler “global” terimi hakkında çelişkili anlayışlara sahiptirler.⁴ Mesela global tarihe yönelik makro-analitik bir yaklaşım, hem standartlaştırılmış sınıflandırmalara dayalı çalışmaların hem “dünyayı ihata etmek” amacıyla, yüzyıllara yayılmış ve önceden tanımlanmış faktörlerin veya sabit (ve genellikle de anakronik) mekan birimlerinin mukayesesi üzerine kurulan araştırmaların arka planında açık bir şekilde yer alır.⁵ Çok belirgin olmayan makro-analitik perspektifler, global olana, geniş mekan birimlerini ve *medeniyetleri* mukayese ederek ulaşmaya çalışan tarihsel çalışmaların ayırt edici özelliğini oluştururlar.⁶ Ancak mezkur perspektiflerin geniş bölgelere münhasır ve önceden tanımlanmış olan odaklanmaları, tarihsel failliklere dayalı çalışmaları kösteklemek; mekan, sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnisite çevresindeki farklılaşmaları önemsiz gibi göstermek ve birincil kaynaklara dayalı derinlemesine çalışmalardan uzaklaşmak da dahil olmak üzere, metodoloji ve yorum düzeylerinde esasa müteallik tahriflere yol açarlar.

Burada savunduğum mikro-mekansal perspektif ile örtüşen akımlar daha ziyade, global tarihin muhtelif akımlarıdır; bunlar global olana, kültürel sınırların ötesine uzanan mekan ve bağlantılara vurgu yaparak bakarlar. Bu “mekansal tarih” anlayışı “sınır çalışmaları”, “yeni imparatorluk çalışmaları” ve “temas bölgelerindeki” melezleşme ve şiddet benzeri konularla ilgilenen “bağlantılı tarihler” gibi farklı yaklaşımları içerir.⁷ Bu yaklaşımlar birlikte ele alındıklarında,

⁴ Global Tarih’te cari olan perspektifler hakkında daha detaylı eleştirel analizler için bkz., Christian Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen, “Micro-Spatial Histories of Labour: Towards a New Global History”, Christian Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, London, 2018, ss. 1-28.

⁵ Elise van Nederveen Meerkerk, “Covering the World: Textile Workers and Globalization, 1650-2000: Experiences and Results of a Collective Research Project”, Marcel van der Linden, Eva Himmelstoss (eds.), *Labour History Beyond Borders: Concepts and Explorations*, Linz, 2009, ss. 1-9; Patrick Manning, *Big Data in History: A World-Historical Archive*, London, 2013. Ayrıca bkz., *the Global Collaboratory on the History of Labour Relations 1500-2000*, (<https://collab.iisg.nl/web/labourrelations/about>) (erişim tarihi 29 Haziran 2019).

⁶ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York, London, 1974 [*Modern Dünya Sistemi*, 4 cilt, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 2010]; André Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley, Los Angeles, London, 1998 [*Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi*, çev. Kamil Kurtul, İmge Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2010]; Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*, Princeton, 2014 [*Dönüşen Dünya, Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2022].

⁷ Mekansal tarih hakkında bkz., Felix Driver, Raphael Samuel, “Spatial History: Re-thinking the Idea of Place”, *History Workshop Journal*, xxxix (1995), ss. v-vii; Richard White, “What is Spatial History?”, *Stanford University Spatial History Lab working paper*, 1 February 2010, ss. 1-6. Sınır çalışmaları hakkında bkz., Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford, New York, 1999 [*Sınırlar, Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, çev. Zeki Yaş, Ütopya Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara 2022]; Raymond B. Craib, *Cartographic Mexico: A History of State Fixations and Fugitive Landscapes*, Durham, London, 2004; Paul Readman, Cynthia Radding, Chad Bryant (eds.), *Borderlands in World History, 1700-1914*, Houndmills, New York, 2014. İmparatorluk ile ilgili yeni çalışmalar için bkz., Alan Lester, “Imperial Circuits and Networks: Geographies of the British Empire”, *History Compass*, iv, 1 (2006), ss. 124-141; Stephen Howe (ed.), *The New Imperial Histories Reader*, London, 2009. Avrupa’nın genişlemesine ilişkin “bağlantılı tarihler” için bkz., Serge Gruzinski, *Les quatre parties du monde: Histoire d’une mondialisation*, Paris, 2004; Sanjay Subrahmanyam, *From the Tagus to the Ganges*, Oxford, 2005; Romain Bertrand, *L’histoire à parts égales: Récits d’une rencontre Orient- Occident (XVIe-XVIIe siècle)*, Paris, 2011; Christian J. Koot, *Empire at the Periphery: British Colonists, Anglo- Dutch Trade and the Development of the British Atlantic, 1621-1713*, New York, London, 2011; Rainer F. Buschmann, *Iberian Visions of the Pacific Ocean, 1507-1899*, New York, 2014.

Angelika Epple tarafından bir “ilişkiler tarihi” olarak adlandırılan ve analizine “somut bir yer ve somut bir aktör” (ve somut bir nesne) ile başlayıp tarihin inşasında mekansal boyutun rolüne dikkat çeken global tarih görüşü ile örtüşmektedirler.⁸ *Past and Present*’in bu sayısı, bu prensibe göre çerçevelenmiş ampirik çalışmaların mükemmel örneklerini içeriyor (diğer akademisyenlerin yanısıra, Maxine Berg, Sarah Easterby-Smith ve Giorgio Riello’nun katkılarına dikkat çekmek isterim).

Mikro tarihin içinde de birden fazla ve birbiriyle çelişen yorumlar mevcuttur ve bunların hepsi, mekansal tarih ile karşılaşma fikrine açık değillerdir.⁹ Mikro tarihin bazı tipleri “mikro” ile “yerel” arasındaki münhasır ilişkiye münnettir.¹⁰ Burada “ölçek küçültme” ifadesi, özel alanların “evrensel” süreçlerin gözlemlenebildiği “parçalar” oldukları fikrini ifade etmek için kullanılır; tıpkı sosyal bilimlerin, vaka çalışmalarını önceden tanımlanmış teorilerin sadece numuneleri olarak ele alması gibi.¹¹ Bu perspektifin radikalleştirilmiş bir şekli, Magnusson’un mikro tarihin postmodern yorumuna ilişkin önerisinde gözlenebilir, fakat bu perspektif, değişimlere ve bağlantılara ilişkin herhangi bir tarihsel anlatının kesinlikle mümkün olduğunu reddettiği nispette her bir mekanın benzersizliğini de özelleştirmektedir.¹² Jacques Revel’in mikro ile makro

⁸ Epple, “Globale Mikrogeschichte”, s. 42.

⁹ Bu noktaya şurada değindim, “Verso una microstoria translocale (*micro-spatial history*)”, *Quaderni Storici*, cl, 3 (2015), ss. 815-833. İtalyan mikro tarihi içindeki farklı akımlar hakkında bkz., Henrique Espada Lima, *A micro-história italiana. Escalas, indícios e singularidades*, Rio de Janeiro, 2006.

¹⁰ István M. Sziartó, “Puzzle, Fractal, Mosaic: Thoughts on Microhistory” (2008), http://www.academia.edu/389075/Puzzle_fractal_mosaic.Thoughts_on_microhistory (erişim tarihi 30 Haziran 2019); Sigurður Gylfi Magnússon, István M. Sziartó, *What is Microhistory? Theory and Practice*, Abington, 2013, ikinci bölüm; Bu yaklaşım ile kısmen örtüşen bir görüş için, bkz. Bernhard Struck, Kate Ferris, Jacques Revel, “Introduction: Space and Scale in Transnational History”, *International History Review*, xxxiii, 4 (2011), ss. 573-584; Anne Gerritsen, “Scales of a Local: The Place of Locality in a Globalizing World”, Douglas Northrop (ed.), *A Companion to World History*, 2012; Sebouh David Aslanion, Joyce E. Chaplin, Ann McGrath, Kristin Mann, “AHR Conversation: How Size Matters. The Question of Scale in History”, *American Historical Review*, cxviii, 3 (2013), ss. 1431-1472. Ölçek problemi bağlamında mikro tarihçilerin tartışması için bkz., Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell’esperienza*, Roma, 2006. Çoğunlukla bu varsayım dayanan imparatorluk çalışmaları için bkz., James Brooks, Christopher R. DeCorse, John Walton (eds.), *Small Worlds; Method, Meaning, and Narrative Craft in Microhistory*, Santa Fe, 2008; Ewald Hiebl, Ernst Langthaler (eds.), *Im Kleinen das Große suchen, Microgeschichte in Theorie und Praxis*, Innsbruck, Wien, Bozen, 2012.

¹¹ John-Paul Ghobrial’in derginin bu sayısındaki giriş yazısına bakınız, “Seeing the World like a Microhistorian”. Sosyal bilimlerdeki “vaka çalışması”na dair standart fikrin eleştirisi için bkz., Terence M. S. Evens, Don Handelman (eds.), *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*, New York, Oxford, 2006; Michael Burawoy vd., *Global Ethnography*, Berkeley, 2000; Michael Burawoy, *The Extended Case Method: Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations and One Theoretical Tradition*, Berkeley, Los Angeles, London, 2009. Manchester Okulu’nun, mikro tarih ile açık şekilde bağlantılı olan “genişletilmiş vaka çalışması” metodunun bir yorumu için bkz., Don Handelman, “Microhistorical Anthropology: Toward a Prospective Perspective”, Don Kalb, Herman Tak (eds.), *Critical Junctions: Anthropology and History Beyond the Cultural Turn*, New York, Oxford, 2005, ss. 29-52. Don Handelman, “The Extended Case: Interactional Foundations and Prospective Dimensions”, Terence M. S. Evens, Don Handelman (eds.), *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*, özellikle ss. 107-110.

¹² Sigurður Gylfi Magnússon, “‘The Singularization of History’: Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge”, *Journal of Social History*, xxxvi, 3 (2003), ss. 701-735; Sigurður Gylfi Magnússon, “‘Social History as ‘Sites of Memory’? The Institutionalization of History: Microhistory and the

arasındaki *jeux d'échelles*'i veya "ölçek oyunları"nın ön plana çıkarma önerisi de, benzer şekilde, mikro ile yerelin işbirliğine müstenittir.¹³ Buradaki ana fikir, "yaklaşmak" ve "uzaklaşmak" gibi alternatifleri kullanarak araştırma nesnesinin farklı veçhelerini görünür kılmaktır; dolayısıyla bu yaklaşım, mikro-mekansal perspektifin aksine, (mikro/makro) analiz türleri ile onların (yerel/küresel) mekansal ölçeğini birbirine karıştırmakta, mikro ve makroya farklı sezgisel potansiyeller tahsis ederek "vüsat boyunca uzanan mekanlar arası" ilişkilere odaklı araştırmaların yapılmasını da engellemektedir.

Mikro-mekansal bir perspektif ise bunun yerine, mikro tarihin iki standart metninde sunulmuş çok daha sofistike olan bir kavramsallaştırmadan yararlanır. Bu metinler Carlo Ginzburg'un *The Cheese and the Worms* ve Giovanni Levi'nin *Inheriting Power* isimli eserleridir.¹⁴ Burada "ölçeğin küçültülmesi"ne atıfta bulunmaktadır. Bu kavram, geniş bir tarihsel sürece ait olan ve makro tarihin homojen kategorileri kullanıldığında bu kategorilerin altında görünmez olarak kalacağı düşünülen veçhelerin bir "mikroskop" kullanılarak gözlemlenebileceği fikrini ifade eder. Levi'nin altını defaatla çizdiği üzere, "ölçeğin küçültülmesi"ne ilişkin bu spesifik görüşün, ne araştırma nesnesinin "küçük" boyutu ile ne de mekansal oluşumun kısıtlamaları ile bir ilgisi vardır.¹⁵ Aslında Levi ve Ginzburg'un öncü monografileri belirli köyleri ele almış olsalar da, son zamanlarda yapılan çalışmalar, mikro-analitik gözlemin bu türünün mekansal olarak mutlaka tahdit edilmesinin gerekli olmadığı fikrini tahkim etmektedir.¹⁶ *Past and Present*'in bu sayısında bulunan Guillaume Calafat'ın "*Pietro v. Franchi*'nin seyahat ihtilafı"na dair anlatımı, John-Paul Ghobrial'ın "Joseph Georgirenes'in yolculuğu"na ilişkin analizi ve Filippo de Vivo'nun "uzun-menzilli bilgiye dair mikro tarihleri", mezkur

Grand Narrative", *Journal of Social History*, xxxix (2006), ss. 891-913; Szijártó Magnússon, *What is Microhistory?*, ikinci bölüm; Sigurður Gylfi Magnússon, "Far-reaching Microhistory: The Use of Microhistorical Perspective in a Globalized World", *Rethinking History* (2016), ss. 1-30.

¹³ Jacques Revel, "Microanalisi e costruzione sociale", Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala*, ss.19-44. Benzer bir yaklaşım için bkz., Juliane Schiel, "Zwischen Panoramablick und Nahaufnahme: Wie viel Mikroanalyse braucht die Globalgeschichte?", Lohse Tillmann, Benjamin Scheeler (eds.), *Europa in der Welt des Mittelalters: Ein Kolloquium für und mit Michael Borgolte*, Berlin, 2014, ss. 119-140. Eleştirel bir yorum için bkz., Maurizio Gribaudi, "Scala, pertinenza, configurazione", Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala*, özellikle ss. 121-122; Angelo Torre, "I luoghi dell'azione", Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala*, ss. 301-318.

¹⁴ Giovanni Levi, *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, Chicago 1988; Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Baltimore, 1992 [*Peynir ve Kurtlar (Bir 16. Yüzyıl Peynircisinin Evreni)*, çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1996]. Bu yaklaşımdan esinlenmiş mikro tarih hakkındaki teorik anlayışlar için bkz., Giovanni Levi, "Un problema di scala", Sergio Bologna et al. (eds.), *Dieci interventi sulla storia orale*, Torino, 1981, ss. 75-82; Giovanni Levi, "Il piccolo, il grande e il piccolo: Intervista a Giovanni Levi", *Meridiana*, x (1990), özellikle ss. 223-227; Giovanni Levi, "On Microhistory", Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, University Park, Pa., 1992, ss. 93-113 [*Tarihyazıcılığında Yeni Bakış Açıları*, çev. Kolektif, Işık Yayınları, Birinci Baskı, İzmir 2020]; Carlo Ginzburg, "Microhistory: Two or Three Things That I Know about It", *Critical Inquiry*, x, 1 (1993), ss. 10-35 [Bu makalenin çevirisi, *Tarihyazımı Dergisi*'nin Haziran 2023 sayısında yayımlanacaktır, çev. notu].

¹⁵ Özellikle bkz., Giovanni Levi, "Il piccolo, il grande et il piccolo"; aynı yazar, "On Microhistory".

¹⁶ Carlo Ginzburg, "Latitude, Slaves, and Bible: An Experiment in Microhistory", *Critical Inquiry*, xxxi (2005), ss. 665-683; Carlo Ginzburg, "Microhistory and World History", *The Cambridge World History*, vi, part 2, Cambridge, 2017, ss. 446-473. Benzer argümanlar için bkz., Filippo de Vivo, "Prospect or Refuge? Microhistory, History on the Large Scale. A Response", *Cultural and Social History*, vii, 3 (2010), ss. 387-397; Lara Putnam, "To Study the Fragments/Whole: Microhistory and the Atlantic World", *Journal of Social History*, xxxix, 3 (2006), ss. 615-630.

düşünce ile ilgili tatminkar ilave kanıtları özellikle temin etmektedir. Dahası mikro tarihin bu şekilde mekansallaşması, mekanların aslında sosyolojik ve tarihsel olarak biçimlendirilmiş mahiyetini vurgulayıp mekanlar arasındaki ilişkileri araştırma gereğinin altını çizen İtalyan mikro tarihçilerin yaklaşımına dayandırılabilir.¹⁷ Bu yaklaşım, kompleks ve sürekli değişen çevrelerdeki her bir mekanın konumunun izafiliğini vurgulayan “merkeziyet” ve “ademi merkeziyet” kavramları ile eşleşmiş durumdaki “merkez”/“perifeferi” ikilisinin ikamesiyle daha da pekiştirilmektedir.¹⁸

Burada savunulan mikro-mekansal perspektif, küresel mikro tarihe ilişkin cari yaklaşımların aksine, ölçek kavramını kullanmaz. Temel seviyede düşünecek olursak, ölçek kavramına atıfta bulunulması, bu kavramın birden çok anlam taşıma ve dolayısıyla da sürekli yanlış anlamaya yol açma potansiyeli yüzünden problem yaratmaktadır. Gerçekten de akademisyenler “ölçek” kavramını, inceleme aşamasındaki tarihsel süreçlerin varsayılan coğrafi kapsamı, kendi araştırmalarının mekansal ölçeği ve gözlem mercekleri gibi ihtilafli meselelere değinmek için kullanmışlardır.¹⁹ Daha da önemlisi ölçek kavramının kullanılması yanıltıcı olmaktadır, çünkü “ölçek” kelimesi hem gündelik dildeki hem akademik dildeki kullanımlarının çoğunda, devamlı olarak tarihsel süreçlerin toplumsalın sadece belli “aşamalar”ında bulunduğu düşüncesini veya bağımsız gözlem “seviyeleri”nin farklı açıları ortaya çıkarabileceği fikrini aktarır.²⁰ Nitekim çok sayıda tarihçi “yapısal”, “soyut” ve “düzenlilik”e odaklanmış bir yaklaşımdan söz etmek için “makro”, “küresel” veya “geniş” ölçekten söz eder; halbuki “mikro”, “yerel” veya “küçük” ölçek gibi kavramlar “fail” temelli, “soyut”, “kompleks” veya “tesadüfi” bir perspektifi ima ederler.²¹ Ölçekler, yukarıdan aşağıya doğru sıralanan bir hiyerarşiye yerleştirilmediklerinde bile, ki “makro/küresel/geniş ölçeğin” “mikro/yerel/küçük ölçek”ten “daha yüksekte” olduğu düşünülür, mezkur kavramsal bakış açısı her bir tarihsel aşamaya ve her bir gözlem seviyesine sabit

¹⁷ Maurizio Gribaudi, “Des micro-mécanismes aux configurations globales: Causalité et temporalité historiques dans les formes d’évolution et de l’administration française au XIX siècle”, Jürgen Schlumbohm (ed.), *Mikrogeschichte Makrogeschichte: Complementär oder inkommensurabel?*, Göttingen, 1998, ss. 83-128; Angelo Torre (ed.), *Per vie di terra: Movimenti di uomini e di cose nelle società di antico regime*, Roma, 2007; Angelo Torre, *Luoghi: La produzione di località in età moderna e contemporanea*, Roma, 2011; Franco Ramella, “Reti sociali, famiglie e strategie migratorie”, Piero Bevilacqua, Andreina De Clementi, Emilio Franzina (eds.), *Storia dell’emigrazione italiana*, Roma, 2001, I, ss. 143-160; Antonella Romano, Sabina Brevaglieri, “Produzione di saperi, costruzione di spazi”, *Quaderni Storici*, I (2013), special issue, ss. 3-19.

¹⁸ Anne Radeff, “Centres et périphéries ou centralités et décentralités?”, Angelo Torre (ed.), *Per vie di terra: Movimenti di uomini e di cose nelle società di antico regime*, Roma, 2007, ss. 21-32.

¹⁹ İlginç bir genel değerlendirme ve konuyla ilgili makalelerin seçimi için bkz., Courtney J. Campbell, “Space, Place and Scale: Human Geography and Spatial History in Past and Present”, *Past and Present*, no. 239 (May 2018), ss. 23-45. Benzer bir eleştiri için bkz., Doreen Massey, “The Political Place of Locality Studies”, Doreen Massey, *Space, Place and Gender*, Minneapolis, 1994, özellikle ss. 129-134. Levi aynı zamanda, “ölçek küçültme” kavramını kullanmasının, mikro tarih tartışmasındaki çok sayıda kişinin meseleyi, özellikle de mikro tarihsel araştırma ile ilgili mekan birimi problemi hususunda yanlış anlamasına neden olduğunu itiraf etmiştir: Levi, “On Microhistory”, s.100.

²⁰ Benzer bir argüman için bkz., Putnam, “To Study the Fragments/Whole”, s. 616.

²¹ Marston, Jones III, Woodward, “Human Geography Without Scale”, s. 421. Ayrıca bkz., Zsuzsa Gille, “Global Ethnography 2.0: From Methodological Nationalism to Methodological Materialism”, Anna Amelina et al., (eds.), *Beyond Methodological Nationalism: Research Methodologies for Cross-Border Studies*, New York, London, 2012, ss. 98-101.

nitelikler ve bilgi ihtimali izafe eder. Bu suretle, hiyerarşiyi gözetken skaler bir perspektif, mikro tarih ve global tarihin eşzamanlı olarak nüfuz ettikleri bir yaklaşımın üstesinden gelmeye çalışması gereken “yerel ile küresel” ve “faillik ile yapı” arasındaki bölünmeleri kesinlikle artırır. Gerçekten de, ölçek açısından konuşmak, tarihsel süreçlerin nasıl meydana geldikleri hakkında daha üretken düşünme şekillerini akamete uğratmaktadır. Bu sebepten ötürü farklı disiplinlere mensup birkaç akademisyen, sosyal realiteye ilişkin daha kapsamlı anlayışlar geliştirmeye yönelik gerekli bir adım olarak, “ölçek”e herhangi bir ontolojik referansta bulunmaktan kaçınılması çağrısında bulunmuşlardır.²²

Mikro-mekansal tarih bu analitik görüşü benimser. Ölçek’in ontolojik kavramsallaştırmaları, tarihsel fenomeni katmanlı bir düzen boyunca konumlandırırken, mikro-mekansal tarih ise tarihsel fenomenleri tekil fakat birbiriyle irtibatlı olan sosyal pratiklerin içine yerleştirir. Bu yaklaşımı, müteakip bölümlerde biraz daha detaylı bir şekilde izah edeceğim. Söze lokal/küresel ayrımına alternatif olarak, mekanların ayırt ediciliği ile rabitalılığı arasındaki diyalektikleri ele alarak başlıyorum; ardından “faillik/yapı” ayrımını dekonstrüksiyon etmek amacıyla, sosyal pratiklerin incelenmesinin önemini ön plana çıkararak bu mekansal görüş hakkındaki sözlerimi tamamlıyorum; bunlara ek olarak “kısa dönem/uzun dönem” ayrımına bir alternatif olmak üzere mekanların, ilişkilerin ve sosyal pratiklerin oluşumunda zamanın rolüne dikkat çekiyorum. Sonuç bölümü, ölçeği hesaba katmamanın bize muasır meseleleri ve tarihçilerin toplumsal rolünü yeniden gözden geçirmek için sunduğu araçları ele alıyor.

II. Lokal/Küresel Ayrımının Ötesinde: Birbiriyle İrtibatlı Tekillikler

Mikro-mekansal tarih, tarihsel süreçleri yerel ve küresel düzlemlerde konumlandırmak yerine, onları mekansal olarak temellendirir. Bu nedenle, örneğin köleliğin kuşbakışı (yani küresel) bir görünümü ile (yerel) özelliklerinin ayrıntılı bir analizi arasında bir ayrım yapmaz. Bunun yerine kölelik kavramının arkasına bakar ve erkekleri, kadınları ve çocukları köleleştirmek için kullanılan çeşitli pratikleri ele alır, köleliğin özgül mekanlardaki farklı bireyler ve gruplar açısından ne anlama geldiğini sorar ve köleliğe ilişkin yasal statülerin ve öznel algıların zaman içinde nasıl ve niçin değiştiğini araştırır. Bu perspektiften baktığımızda mikro-mekansal tarihin evrensel kavramları dekonstrüksiyon

²² Gribaudi, “Scala, pertinenza, configurazione”, ss. 121-122; Marston, Jones III, Woodward, “Human Geography Without Scale”, s. 417; Theodore R. Schatzki, “Praxistheorie als flache Ontologie”, Hilmar Schäfer (ed.), *Praxistheorie: Ein soziologisches Forschungsprogramm*, Bielefeld, 2016, ss. 29-43; David Featherstone, *Resistance, Space and Political Identities: The Making of Counter-Global Networks*, Malden, Oxford, 2008, s. 43.

ettiğini ve bu kavramların içine gömülü olan tarihleri, anlamları ve temsilleri de yeniden inşa ettiğini söyleyebiliriz.²³

Evrensel tarihî süreçleri niteler gibi gözükten kavramları bile aslında tekil durumları inceleyen araştırmalar besler. On dokuzuncu yüzyılın Atlantik dünyasında, yani Batı Küba'nın şeker plantasyonlarında, Sao Paulo bölgesindeki bir kahve plantasyonunda veya New Orleans'daki bir hanede çalışan köleleştirilmiş işçilerle ilgili deneyimler birbirinden çok farklıydı ve aslında bu yerlerin her birinde diğerinden çok farklıydı; bu, "kölelik" in en anlaşılır haliyle "bağlama özgü sosyal bir ilişki" türü olarak görüldüğü anlamına gelmektedir.²⁴ Bununla birlikte yukarıda sözü geçen her bir yerin ayırt edici özelliği, mezkur özelliğin izole olmuşluğundan değil, aksine, bu ayırt edici özelliğe hayat veren bağlantıların özgüllüğünden kaynaklanır. Okurlar Maxine Berg'in *Past and Present*'in bu sayısına yaptığı katkıda, Nootka Sound'un* "küçük, ücra ve 'uzak konumunu'" bile küresel ticaret akışının geniş çerçevesi içinde yer alan tekil bir mahal olarak tasvir ettiğini hatırlayabilirler. Benzer şekilde 19. yüzyılda Batı Küba'daki iki şeker plantasyonu büyük ölçüde birbirlerinden farklıydı, çünkü birinci plantasyonun işgücü tamamıyla köleleştirilmiş Afrikalılar tarafından teşkil edilirken, ikincisinde ise Afrikalı kölelere ek olarak Havana'nın kenar mahallerinden gelen "coolies"* lakaplı Çinliler ve mahkumlar çalıştırılıyordu. Aslında bu plantasyonlardan her biri çeşitli sosyal ağların birbirleriyle kesişmeleri tarafından inşa edilir.²⁵ Dahası bu mekanlar aynı zamanda birer sosyal temas alanı da oldukları için, içtimai münasebetler muhtelif mekanları birleştirirler.²⁶ Bireylerin, grupların, nesnelere, fikirlerin ve temsillerin izleri, bu sebepten ötürü

²³ Bu metodoloji, Michel Foucault'un, "tarihi eleştirel bir metot olarak kullanarak tümellere değinmek yerine, aksine, tarihin mümkün olup olmadığını tümellerin yokluğu varsayımından başlayarak sormak" önerisiyle benzerlik gösterir; Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France. 1978-1979*, Paris, 2004, s. 5 [*Biyopolitikanın Doğuşu College De France Dersleri (1978-1979)*, çev. Alican Tayla, YKY, Birinci Baskı, İstanbul 2019]. Benzer bir yaklaşım için bkz., Joseph C. Miller, *The Problem of Slavery as History: A Global Approach*, New Haven, London, 2012; Juliane Schiel, Stefan Hanß, "Semantics, Practices and Transcultural Perspectives on Mediterranean Slavery", Juliane Schiel, Stefan Hanß (eds.), *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800): Neue Perspektiven auf Mediterrane Sklaverei (500-1800)*, Zürich, 2014, ss. 11-23. Ayrıca bkz., Christian Giuseppe De Vito, "Connected Singularities: Convict Labour in Late Colonial Spanish America (1760s-1800)", De Vito, Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*.

²⁴ Schiel, Hanß, "Semantics, Practices and Transcultural Perspectives", s. 15.

* Kanada'nın British Kolombiyası isimli eyaletindeki Vancouver Adası'nın, Pasifik Okyanusu kıyısında kain koylarından biri, (çev. notu).

* Coolies; Hint veya Çin kökenli olup ucuz ücrete çalışan ırgat, hamal, rençper veya işçilere verilen isim, (çev. notu).

²⁵ Özellikle bkz., Massey: *Space, Place, and Gender*; Doreen Massey, *For Space*, Los Angeles, London, New Delhi, 2005. Antropoloji sahasındaki benzer yansımalar için bkz., Akhil Gupta, James Ferguson, "Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era", Akhil Gupta, James Ferguson (eds), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Durham, London, 1997, ss. 1-29.

²⁶ Bu nokta, etnografyaya yönelik epeydir devam eden "çok mekanlı" yaklaşımları ve arkeolojiyi mekanlaştırmaya yönelik daha yeni tarihli teşebbüsleri hatırlatıyor: Gegorge E. Marcus, "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography", *Annual Review of Anthropology*, xxiv (1995), özellikle ss. 105; Krysta Ryzewski, "Multiply Situated Strategies? Multi-Sited Ethnography and Archeology", *Journal of Archaeological Method and Theory*, xix, 2 (June 2012), ss. 241-268; Mary C. Beaudry, Travis G. Parno (eds.), *Archaeologies of Mobility and Movement*, New York, 2013; Jim Leary (ed.), *Past Mobilities: Archaeological Approaches to Movement and Mobility*, London, 2016.

mekan üzerinde takip edilebilir. Buradan hareketle, köleleştirilmiş insanların, onların cebri ve gönüllü iş arkadaşlarının ve yine onların denetiminden sorumlu olanların küresel biyografilerine odaklanabiliriz, köleleştirilmiş işçilerin ürettiği meta zincirini ve onları giydirip beslemek için gereken giysileri ve besinleri ele alabiliriz, hem kölelik hakkındaki fikirlerin hem muhtelif yerlerde cari olan zorunlu emeğin idaresine ilişkin düşüncelerin kolonilerde ve metropollerdeki dolaşımı üzerinde çalışabiliriz. “Yer değiştirme” kavramı, birbirine bağlı tekillikler hakkındaki araştırmalarda her bir yerin ve her bir bağlantının özgüllüğüne dikkat çektiği ve siyasi, idari, dilbilimsel ve kültürel sınırların ötesindeki bağlantılara ilişkin karma çalışmaların gerekliliğini de ön plana çıkardığı için özellikle yararlıdır.²⁷

Yerel/küresel ayrımının ötesine geçmek ve birbirine bağlı tekillikleri araştırmak ise, mukayese meselesini yeniden düşünmemize yol açıyor. Makro-analitik mukayeseler genellikle, kendi içinde homojen ve karşılıklı şekilde tekil olduğu düşünülen ve mekan birimleri arasında uygulanan ön tanımlı parametrelere dayanmaktadır. Örneğin erken modern Atlantik Dünyası’ndaki, Akdeniz’deki ve Orta Asya’daki “kölelik sistemleri” köle toplama yollarına, hukuki usullere ve köle azat etme biçimlerine bakılarak mukayese edilmektedir.²⁸ Oysa mikro-mekansal bir perspektiften baktığımızda her bir mekanın sınırları çeşitli mübadelelerin etkisi altında geçirgen hale geldikçe, mukayese edilen birimler arasındaki doğrudan ve dolaylı giriftliklerin de dikkate alınması gerekir.²⁹ Bu yüzden hem Akdeniz’in muhtelif yerlerindeki esaret ve fidyeye ilişkin söylem ve pratiklerin Afrikalıların ve Amerika’daki Amerikan yerlilerinin köleleştirilme politikalarını etkilediğini hem Orta Asya’dan getirilen köleleştirilmiş erkek ve kadın akışının Akdeniz Dünyası’ndaki köleliğin muhtelif suretlerinin şekillenmesinde anahtar bir rol oynadığını kabul etmek zorundayız. Burada, mukayeseyi ve bağlantıları bir araya getirmek amacıyla son zamanlarda geliştirilen metodolojiler arasında da bir yakınlaşma olduğu görülüyor. Mezkur metodolojilerin bazıları özellikle mikro-mekansal perspektifle ilgilidir. Sanjay

²⁷ “Yer değiştirme” kavramı, Ulrike Freitag ve Achim von Oppen’in tarihsel çalışmalarında tatbik edildi, bkz. Ulrike Freitag, Achim von Oppen (eds.), *Translocality: The Study of Globalising Processes from a Southern Perspective*, Leiden, Boston, 2010. Mezkur kavramın diğer disiplinlerdeki kullanımı için bkz., Katherine Brickell, Ayona Datta (eds.), *Translocal Geographies: Spaces, Places, Connections*, Farnham, 2009; Mark-Anthony Falzon, *Multi-sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham, 2009; Simon Coleman, Pauline von Hellern (eds.), *Multi-Sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*, New York, 2011.

²⁸ Örneğin, Orlando Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Cambridge, London, 1982; Enrico Dal Lago, Constantina Katsari (eds.), *Slave Systems: Ancient and Modern*, Cambridge, 2008; Jean Allain (ed.), *The Legal Understanding of Slavery: From the Historical to the Contemporary*, Oxford, 2012.

²⁹ Mukayeseli tarih sahasındaki geniş çaplı değişimler için bkz., Jürgen Kocka, Heinz Gerhard Haupt, “Comparison and Beyond: Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History”, Jürgen Kocka, Heinz Gerhard Haupt (eds.), *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*, New York, Oxford 2009, ss. 1-32. Mukayeseye ilişkin alternatif yaklaşımlar üzerine açık şekilde düşünmeyi içeren imparatorluk çalışmaları için bkz., Dale Tomich, Michael Zeuske, “Introduction: The Second Slavery. Mass Slavery, World-Economy, and Comparative Microhistories”, *Review (Fernand Braudel Centre)*, xxxi, 2, Part I (2008), ss. 91-100; Isabelle Grangaud, Simona Cerutti, “Comparer par cas: Esquisse d’un projet comparatiste”, Antoine Lilti et al. (eds.), *L’expérience historiographique: Autour de Jacques Revel*, Paris, 2016, ss. 151-162.

Subrahmanyam'ın "bağlantılı tarihleri"* , tarihsel süreçlerin dünyanın muhtelif yerlerinde ortaya çıkan çok sayıda yerel ve bölgesel etkileşimin kavşak noktasında nasıl gelişme gösterdiğine dikkat çeker.³⁰ Sandra Curtis Comstock'ın birleştirici mukayeseleri ise bize, kategorilerin ve mekansal sınırların değişken ve tarihsel olarak tanımlanmış karakterleri üzerindeki düşünömsellikten teşekköl eden diğer seçeneği sunuyor.³¹ Son olarak, "mukayese siyaseti" kavramını kullanan özellikle Ann Laura Stoler ve Clare Anderson, tarihsel aktörlerin mekanlar ve süreçler arasında bizzat tesis ettikleri mukayeselerin önemi hususunda ısrar etmektedirler.³² Bütün olarak baktığımızda bu yaklaşımlar bizi, mukayeseleri hem her bir mekanın özgüllüğü ve bağlantısallığı arasındaki diyalektiklerin analizleri olarak hem farklı muhitlerdeki çok yönlü bağlantıların etkilerinin etnografik çalışması olarak yeniden düşünmeye zorluyor. Bu yaklaşımlar; fikirlerin, bireylerin ve tekniklerin yerel sınırları aşan sirkülasyonları tarafından üretilmiş olan, mesela köleliğe ilişkin söylem ve uygulamaları ve bunların, diğer muhitlerle iç içe olan bireylerin deneyimlerini nasıl farklı şekilde etkilediklerini çalışma imkanı vermektedir.

III. Faillik/Yapı Ayrımının Ötesinde: Sosyal Pratikler, İktidar ve Ölçek İnşası

Mikro-mekansal tarih yalnızca mikro/lokal ile makro/küreselin birleşiminden kaynaklanan problemleri savuşturmamakla kalmaz, bu perspektif bizi aynı zamanda failliğin ve yapının ayrı ayrı kain oldukları zeminlerin sinonimleri olarak kabul ettiğimiz mikro ve makroya yönelik geleneksel yaklaşımların ötesine de taşıyabilir.³³ Genellikle "faillik" ve "yapılar" olarak adlandırdığımız şeylerin aslında somut tarihsel pratiklerin içine gömölü oldukları kabul edilir. Bu faraziye, insan etkinliğini özgür iradenin saf bir tezahürü olarak algılamak yerine, onu bireysel tercihler ile hane ve grup stratejileri ve kurumsal tahditler arasında bölünmüş olarak ve dolayısıyla sosyal ilişkiler, iktidar yöntemleri ve maddi sınırlamalar tarafından kontrol edilen bir olgu olarak gören anlayışa dayanır. Bu

* 1990'larda ABD'de ortaya çıkan ve Global Tarih'ten türetilen bir tarih yazımı metodu. Bu metot, farklı analiz ölçekleri arasında gidip gelir. Çoklu etkileşimlere, toplumların birbirleriyle karşılaşmalarını nasıl deneyimlediklerine odaklanır ve olaylar ile gelişmelere ulus-ötesi bir ölçekten bakar. On bir dil bilen 1961 doğumlu Hintli tarihçi Sanjay Subrahmanyam, bu tarih yapma yönteminin önde gelen figürlerinden biridir. Subrahmanyam'ın Türçeye çevrilmiş tek eseri, Muzzaffar Alam ile birlikte kaleme aldığı şu kitaptır: *Keşifler Çağında Hint-İran Seyahatleri, 1400-1800*, çev. Nihan Aksoy, Albaraka Yayınları, 2021, (çev. notu).

³⁰ Sanjay Subrahmanyam, "Beyond Incommensurability: Understanding Inter-Imperial Dynamics", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, liv-iv bis, 5 (2007), ss. 34-53.

³¹ Sandra Curtis Comstock, "Incorporating Comparisons in the Rift: Making Use of Cross-Place Events and Histories in Moments of World Historical Change", Anna Amelina et al., (eds.), *Beyond Methodological Nationalism: Research Methodologies for Cross-Border Studies*, New York, London, 2012, ss. 176-197.

³² Ann Laura Stoler, "Tense and Tender Ties: The Politics of Comparison in North American History and (Post) Colonial Studies", *Journal of American History*, lxxxviii, 3 (Dec. 2001), ss. 829-865 ; Clare Anderson, "After Emancipation: Empires and Imperial Formations", Catherine Hall, Nicholas Draper, Keith McClelland (eds.), *Emancipation and the Remaking of the British Imperial World*, Manchester, 2014, ss. 113-128.

³³ Sosyologlar arasında bu önermelere dayanan kapsamlı bir tartışma için bkz., Jeffrey C. Alexander et al., (eds.), *The Micro-Macro Link*, Berkeley, Los Angeles, London, 1987.

anlayışa göre bireyler, istedikleri gibi hareket etmekte tamamen hür olmadıkları gibi, “zaruri” keyfiyetlerin pasif seyircileri de değildirler. Gerçekten de bireylerin kesinlikle “sınırlı bir rasyonaliteye” ve durumlarıyla ilgili veriler hakkında da sınırlı bir erişime sahip oldukları hususundaki farkındalıkları, pozisyonlarını iyileştirmeyi veya en azından tereddütlerini azaltmayı hedefleyen pratiklere ve stratejilere zemin hazırlar.³⁴ Bununla beraber “yapılar” soyut varlıklar değildir, daha ziyade, konuları belli ve birbirleriyle irtibatlı olan bireylerin ve grupların sosyal pratikleri tarafından inşa edilirler.³⁵ Ayrıca yapılar çok sayıda aktörün pratiklerine ve stratejilerine, muhtelif ve çelişkili çıkarları ve vizyonları dikkate alarak yön vermeye çalışan özgül sosyal kuralların, hukuk sistemlerinin, müesseselerin ve geleneklerin içine gömülüdür.

Bir yandan bireysel ve kolektif stratejiler arasındaki mütemadi karışıklıklar ve çatışmalar, diğer yandan yerleşik yapılar tarafından mezkur stratejilere dayatılan tahditler, toplum bünyesinde düzenli yapılar (ve tabii ki çarpıklıklar da) üretir. Bu düzenli yapılar, haliyle, ampirik verileri tertip edip analiz etmek amacıyla “üretken” modeller inşa edebilen tarihçiler tarafından çalışılabilir.³⁶ Bu maksatla ampirik verilerin, ikincil literatürün ve teorik kavrayışların birleştiği noktada inşa edilen kavramlar önerirken, akademisyenler de “bizzat kaynakların tanımladığı

³⁴ Levi, *Inheriting Power*, ss. 43-44. “Faillik” kavramının bilimsel araştırmalardaki standart kullanımı hakkındaki bir eleştiri için bkz., Walter Johnson, “On Agency”, *Journal of Social History*, xxxvii, 1 (Fall 2003), ss. 113-124. Ayrıca bkz., Juliane Schiel, Isabelle Schürch, Aline Steinbrecher, “Von Sklaven, Pferden und Hunden: Dialog über den Nutzen aktueller Agency-Debatten für die Sozialgeschichte”, Caroline Arni, Matthieu Leimgruber, Simon Teutscher (eds.), *Neue Beiträge zur Sozialgeschichte/Nouvelles contributions à l’histoire sociale*, Zürich, 2017, ss. 17-48; Alida Clemente, “Micro e macro tra narrativismo postmoderno e scelta razionale: il problema della agency e la storia economica come scienza sociale”, Daniele Andreozzi (ed.), *Quantità/qualità: La storia tra guardi micro e generalizzazioni*, Palermo, 2017, ss. 35-56.

³⁵ Mikro tarih, *Alltagsgeschichte* [gündelik hayatın tarihi] ve tarihsel praksiyolojiden elde edilen önemli bilgiler için bkz., Ginzburg, “Microhistory”; Levi, *Inheriting Power*; Gribaudi, “Scala, pertinenza, configurazione”; Hans Medick, “Missionaries in the Rowboat”? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History”, Alf Lüdtke (ed.), *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton, 1995, ss. 76-98; Dagmar Freist, “Historische Praxeologie als Micro-Historie”, Arndt Brendecke (ed.), *Praktiken der frühen Neuzeit. Akteure-Handlungen-Artefakte*, Köln, Weimar, Wien, 2015, ss. 62-77; Dagmar Freist, “A Global Microhistory of the Early Modern Period: Social Sites and the Interconnectedness of Human Lives”, *Quaderni Storici*, clv, lii, 2 (Aug. 2017), ss. 537-555; Eleonora Canepari, “Keeping in Touch: Migrant Workers’ Trans-Local Ties in Early Modern Italy”, De Vito, Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, ss. 203-228. Sosyal uygulama teorisindeki önemli katkılar için bkz., Pierre Bourdieu, *Le sens pratique*, Paris, 1980; Anthony Giddens, *The Constitution of Society*, Berkeley, Los Angeles, 1984; Theodore R. Schatzki, *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*, Cambridge, 1996; Theodore R. Schatzki, *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*, Pennsylvania, 2002. Tarihsel praksiyolojinin potansiyeli ve sınırları hakkındaki bir tartışma için bkz., Lucas Haasis, Constantin Rieske, “Was ist und was kann die historische Praxeologie? Ein runder Tisch”, Lucas Haasis, Constantin Rieske (eds.), *Historische Praxeologie: Dimensionen vergangenen Handels*, Paderborn, 2015, ss. 199-236.

³⁶ “Üretken model” kavramı hakkında, Fredrik Barth, *Process and Form in Social Life: Selected Essays of Fredrik Barth*, c.I, London, Boston, Henley, 1981, özellikle 2. ve 5. bölümler. Barth’ın mikro tarih hakkındaki yorumunun etkisi hakkında, Paul-André Rosental, “Costruire il “macro” attraverso il “micro”: Fredrik Barth e la microstoria”, Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell’esperienza*, Roma, 2006, ss. 147-169. Ayrıca bkz, Giovanni Levi, “Frail Fronteirs?”, *Past and Present*, Volume 242, Issue Supplement 14, November 2019, ss. 37-49.

pratikleri icra eden tarihsel kahramanların kullanmış oldukları kategorileri” işe koşabilirler.³⁷

Tarihsel aktörlerin pratiklerini ve stratejilerini irdelemek, geniş kapsamlı herhangi bir tarihsel sürecin “uygun bağlamları”nı tanımlamak için hayati önemi haizdir.³⁸ Örneğin *Past and Present*’in bu sayısının başında Romain Bertrand tarafından sunulan Diego de Ávila hadisesini hatırlayalım: mezkur hadisenin bağlamı Manila ya da Santísimo Nombre de Jesús değil, fakat başat karakterlerin “mütenakız ahlaki dünyaları”nın temellendiği çok yönlü sosyal pratiklerden müteşekkil bir bütündür. Bu görüş John-Paul Ghobrial’ın; Joseph Georgirenes, Babilli İlyas ve diğerlerinin muhtelif ve çok mekanlı hayatları üzerinden hareketle, “Doğu Hıristiyanlığı”nı uygun bir bağlama yerleştirme arayışı esnasında çoğulluk meselesinde ısrar etmesi ile de uyumludur. Burada önemli olan her bir mekanı bir “bağlam” olarak kabul etmek değil, bunun yerine, sosyal bir sürecin bağlamının çeşitli bölgelerde, bireylerde, nesnelere ve malumatta yattığını kabul etmektir. Araştırmacı açısından bakıldığında bu durum, analizin ilgili biriminin yalnızca tek bir mekan, bağlantı veya birey ile değil, fakat mezkur unsurların, gözlemlenen özgül tarihsel konularla girdikleri etkileşimlerin yarattığı ağların hepsiyle tetabuk ettiği anlamına gelmektedir. Bu sebepten ötürü bir araştırma nesnesinin ne mekansal ölçeği (mesela küresel, ulusal veya lokal şeklinde olmak üzere) önceden tayin edilebilir, ne de mezkur ölçeğin bütün bölgeleri veya dünyayı kapsamaması gerekir. Bu durumda elbette özgül olan süreçlerin, akışların, bireylerin, grupların ve mekanların seçilmesi gerekmektedir. “Mekansal genişleme” ile “seçilmiş açıların derinlemesine analiz edilmesi” arasındaki bu bir aradalık hali, mikro-mekansal tarihi iddialı fakat uygulanabilir kılar; sosyal pratikleri takip etmek, tarihçileri birden fazla mekana (ve arşive) başvurmaya icbar eder, fakat bu seçim tarihçilere eşzamanlı olarak, böyle bir araştırma için güvenilir bir rehber de temin eder.*

Tarihsel süreçlerin aşağıdan yukarıya doğru gelişen girift yapısını dikkate almak, bize genelleme yöntemleri temin eder. Gerçekten de Jan de Vries’in *Past and Present*’in bu sayısında öne sürdüğü iddianın aksine, mikro tarihlerin (Vries’in kelimeleriyle söylecek olursam) “makro-seviye ile global tarihleri bir araya getirebileceğini” ve bunu da, ne sosyal bilimlerin soyut modellerine

³⁷ Angelo Torre, “Introduzione”, Angelo Torre (ed.), *Per vie di terra: Movimenti di uomini e di cose nelle società di antico regime*, Roma, 2007, s. 13. Normlar ve pratikler arasındaki ilişki hakkında, Simona Cerutti, “Normes et pratiques, ou de la légitimité de leur opposition”, Bernard Lepetit (ed.), *Les formes de l’expérience: Une autre histoire sociale*, Paris, 2013, ss. 127-149. Aktörlerin rekabeti hakkında, Luc Boltanski, *L’amour et la justice comme compétences: Trois essais de sociologie de l’action*, Paris, 1990.

³⁸ “Uygun bağlam” hakkında örnek olarak bkz., Luciano Allegra, “Ancora a proposito di micro-macro”, Paola Lanaro (ed.), *Microstoria: A venticinque anni da L’eredità immateriale*, Milano, 2011, ss. 59-68. Rezonans kavramları için bkz., Barth, *Process and Form in Social Life*; Schatzki, *The Site of the Social*, ss. 60-65 ve s. 146.

* Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için belki de bu cümleyi şöyle kurmak gerekirdi: “Mekansal genişleme ile seçilmiş açılarının derinlemesine analiz edilmesi arasındaki bu bir aradalık hali, mikro-mekansal tarihi iddialı fakat uygulanabilir kılar; her ne kadar farklı mekanlarda icra edilen sosyal pratikleri takip etmek tarihçileri doğal olarak birden fazla mekana odaklanmaya ve bu farklı mekanlar hakkında bilgi edinebilmek için de birden fazla ve muhtemelen farklı ülkelerde bulunan arşivlerde çalışmaya icbar edecek olsa da, bu zorluklar eşzamanlı olarak, bir sosyal pratiğin birden fazla arşivde tespit ve teyit edilmesini temin edeceği için, araştırmanın iç tutarlılığını ve güvenilirliğini de artıracaktır.” (çev. notu).

başvurmamasına ne de ampirik vaka çalışmalarını mukayese amacıyla basitçe yan yana koymamasına rağmen yapabileceğini iddia ediyorum. Osvaldo Raggio ve Angelo Torre'nin gözlemlediği üzere, mikro tarihte "eylemin kendisinin eylemin gelişimine teslim olduğu" kurallar, tarihsel bilgiyi genellemek için kullanılan ana araçtır.³⁹ Bu durum ampirist bir iddia olmaktan ziyade, birçok mikro tarihçinin, bütün araştırma süreci boyunca ampirik çalışma ile kavramsal yorumlamayı birbirleriyle sistematik bir şekilde entegre etmenin gerekliliği konusundaki ısrarlarıyla bağlantılıdır. Aslında genellenenin mikro-analitik yöntemleri temel olarak, içerik bazlı olmaktan çok metodolojiktir; bu yöntemlerde "genellenebilir" olan unsur ise, belli bir yerde veya dönemde cereyan eden tarihsel bir süreçle ilgili özgün bulgular değil, daha ziyade hem bağlamın seçilme ve problemin ele alınma şeklidir hem araştırmanın belli bir tarihsel sürecin çetrefilliği hakkında ortaya çıkardığı şeydir. Makro-analitik tarihin sözde evrensel olan kavramları ve sınıflandırmaları, tarihsel süreçleri bariz şekilde (fazla) basite indirgerken, bu yaklaşım son derece bağlamsallaştırılmış çalışmalardaki geniş tarihsel sorunlara odaklanma imkanı da tanır. Bu sebepten ötürü "istisnai" belgeler mikro tarihsel araştırmada, sadece evrensel değere ilişkin durumları tasvir ettikleri için değil, ancak tam da tarihî dokunun "normal" süreksizliklerine, tenakuzlarına ve parçalanmasına dikkat çektikleri için önemli bir rol oynayabilirler. Bu sezgisel potansiyeli Grendi'nin "istisnai normal" şeklindeki oksimoronu gayet güzel ifade etmektedir.⁴⁰ Aynı zamanda, problem tabanlı olup aşağıdan yukarıya doğru inşa edilen genellemeler, Jeroen Duindam'ın *Past and Present*'in bu sayısına yaptığı katkıda önermiş olduğu "kültürler arası mukayeseler" türünü geliştirme imkanı sunmaktadır. Yani mikro-mekansal yaklaşım, bir önceki bölümde sözünü ettiğim "bağlantılı mukayeseler"i teşvik etmenin yanısıra, kronolojik veya mekansal olarak bağlantısız, fakat (önceden belirlenmiş modeller ve sınıflandırmalar yerine) ortak araştırma soruları tarafından birleştirilmiş olan (yukarıda belirtilen anlamdaki) "ilgili bağlamlar" arasında yapılacak mukayeseleri özendirebilir.

Makro-analitik kavramları dekonstrüksiyon etmek, tarihsel süreçleri temellendirmek ve sosyal pratikleri ön plana çıkarmak, ne her yerde rastlanan retoriği ne de global tarihin koridorlarına sık sık uğrayan belirsiz bağlantıları,

³⁹ Osvaldo Raggio, Angelo Torre, "Prefazione", Edoardo Grendi, *In altri termini: Etnografia e storia di una società di antico regime*, Milano, 2004, s. 33. Bu genelleme anlayışı için bkz., Levi, "On Microhistory", ss. 110-111; Edoardo Grendi, *Il Cervo e la Repubblica: Il modello ligure di antico regime*, Torino, 1993, s. 34, 72, 199-202; Angelo Torre, "Comunità e località", P. Lanaro (ed.), *Microstoria. A venticinque anni da L'eredità immateriale*, Milano, 2011, ss. 54-57. Konu hakkında daha kapsamlı bir tartışma için bkz., Espada Lima, *A micro-história italiana*, s. 219, 260-262.

⁴⁰ Edoardo Grendi, "Micro-analisi e storia sociale", *Quaderni Storici*, xxxv (1977), s. 512. Ayrıca bkz., Hans Medick, "Entlegene Geschichte? Sozialgeschichte und Mikro-Historie im Blickfeld der Kulturanthropologie", Joachim Matthes (ed.), *Zwischen den Kulturen? Die Sozialwissenschaften vor dem Problem des Kulturvergleichs*, Göttingen, 1992, özellikle s. 168; J. Clyde Mitchell, "Case and Situation Analysis", Handelman Evens (eds.), *The Manchester School*, s. 29, 36-37. Bu önermeye dayanan ampirik çalışmalar için bkz., Sumit Sarkar, "The Kalki-Avatar of Bikrampur: A Village Scandal in Early-Twentieth-Century Bengal", Sumit Sarkar, *Essays of a Lifetime: Reformers, Nationalists, Subalterns*, Bangalore, 2018, ss. 312-368. Bu arada, "istisnai normal" kavramına ilişkin bu anlayış, Jan de Vries tarafından önerilen anlayış ile farklılık göstermektedir, derginin bu sayısındaki şu yazıya bkz., "Playing with Scales: The Global and the Micro, the Macro and the Nano", ss. 23-36 [Bu makalenin çevirisi, *Tarihyazımı Dergisi*'nin Haziran 2023 sayısında yayımlanacaktır, çev. notu].

sirkülasyonları, mübadeleleri ve akımları kucaklamak anlamına gelir.⁴¹ “Birbirini tamamlayan” fikirlere ve pratiklere ilişkin sosyal ve tarihsel yapıların araştırılması, mikro-mekansal girişimin temel bir parçasıdır. Toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, etnisite ve milliyet ile ilgili kategoriler toplumsal olarak inşa edilir, fakat bu kategoriler grupların ve bireylerin yaşamları üzerinde ve kurumların meşrulaştırılması hususunda gerçek bir etkiye sahiptirler. Dolayısıyla “otoritenin belirli kategoriler etrafında kümelenme ve diğerlerine tatbik edilme biçimlerini” veya sınıflandırmalara ilişkin çok yönlü süreçlerin boyun eğdirme süreçleri ile nasıl bağlantılı olduklarını ele almamız gerekir.⁴² Mikro-analitik yaklaşım, süreksizliklere ve eşitsizliklere ve bunların, otoritenin mekan ve sosyal gruplar içindeki değişken dağılımı ile bağlantılarına özellikle duyarlıdır. Bu geleneğe dayanan mikro-mekansal tarih aslında otoritenin hem mekandaki hem sosyal pratikler ile sosyal ağların konfigürasyonundaki somut tezahürlerini analiz ederek, onu tarihsel anlatıların merkezine yeniden oturtmak istiyor. Bu, ölçek kavramının yararlı olabileceği muhtemelen tek yerdir, yoksa ölçek ne mevcut "boyutları" veya "seviyeleri" açık bir şekilde tanımlar ne de tarihsel süreçleri gözlemlemek için kullanılan bir araçtır. Elbette sosyal bir yapı olarak ölçek, tarihsel aktörlerin lokal/küresel, faillik/yapı ve periferi/merkez gibi “birbirini tamamlayan” kavram çiftlerini düşünme ve üretme tarzlarını anlamak için incelenebilir.⁴³ Bu kavramların -ve ölçek kavramının- sezgisel araçlar olarak kullanılmasına bir son verip, onları, tarihsel bir araştırmanın nesnelere dönüşecekleri bir şekilde kullanmayı öneriyorum. Bu amaçla, Andrew Herod ve Melissa W. Wright’ın gözlemlediği üzere, “dünyamızın nasıl ölçeklendirildiği, bu tür ölçeklendirme hakkında ne düşündüğümüz ve sosyal aktörlerin kendi aktivitelerini, güç kullanmalarına izin verecek veya diğerlerinin otoritesini yadsımayı kolaylaştıracak şekilde nasıl ölçeklendirmeye çalıştıkları” gibi soruların etrafında şekillenen yeni bir araştırma gündemi inşa edebiliriz.⁴⁴ Örneğin kendimize, Atlantik köle ticareti meselesinde olduğu üzere, bu tarihsel süreçlerin arkasında uzanan çok mekanlı ve çok aktörlü pratiklere rağmen, hangi söylemlerin, sunumların ve pratiklerin belirli yerlerin merkez olarak, diğerlerinin ise periferiler olarak inşa edilmesine katkıda bulunduğunu sorabiliriz. Bununla beraber belli yerlerde ortaya çıkan olayların başka yerlerde sahiplenilme, yaygın kavramlar ve ideolojiler ile ilişkilendirilme ve geniş çaplı çok mekanlı tartışmaları tetikleme

⁴¹ Bu riskin farkındalığına ilişkin bir örnek için bkz., Maxine Berg (ed.), *Writing the History of the Global: Challenges for the Twenty-First Century*, Oxford, 2013; özellikle Jan de Vries ve Peer Vries’in katkalarına; Stefanie Gänger, “Circulation: Reflections on Circularity, Entity, and Liquidity in the Language of Global History”, *Journal of Global History*, xii, 3 (2017), ss. 303-318.

⁴² Kimberle Crenshaw, “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color”, *Stanford Law Review*, xliii, 6 (July 1991), s. 1297; Stefan Hirschauer (ed.), *Un/doing Differences: Praktiken der Humandifferenzierung*, Weilerswist, 2017.

⁴³ Bir mütalaa için bkz., Sallie A. Marston, “The Social Construction of Scale”, *Progress in Human Geography*, xxiv, 2 (2000), ss. 219-242. Ölçeklendirme ve mekan-ötesi hakkında kapsamlı bir analiz için bkz. Luise Porst, Patrick Sakdapolrak, “How Scale Matters in Translocality: Uses and Potentials of Scale in Translocal Research”, *Erdkunde*, lxxi, 2 (2017), ss. 111-126. Ölçeğin oluşumunun incelenmesinin gerekliliğine dair tam olarak geliştirilmemiş bir önsezi Anna Lowenhaupt Tsing tarafından sunulmaktadır, bkz., *Friction: An Ethnography of Global Connection*, Princeton, Oxford, 2005, ss. 57-58, 76 ve 271.

⁴⁴ Andrew Herod, Melissa W. Wright, “Placing Scale: An Introduction”, Andrew Herod, Melissa W. Wright (eds.), *Geographies of Power: Placing Scale*, Oxford, 2002, s. 2.

şeklini ele alabiliriz.⁴⁵ Zoltán Biedermann, özgül sosyal aktörler tarafından inşa edilen ve kendi dahili iktidarlarını konsolide etmeye yönelik olan uzun menzilli (fakat kırılğan ve muğlak) diplomatik girişimlerin kapitalizasyonuna ilişkin *Past and Present*'in bu sayısında yer alan sofistike analizinde, bu yaklaşımın potansiyelini ortaya koyuyor. Son olarak, bu perspektifi ters yüz edebiliriz ve ölçeklendirme süreçlerinin mekanlarda ve maddi kültürde bıraktığı çeşitli izleri “eşitsizlik”in ve “süreksizlik”in şahitleri olarak inceleyebiliriz, uluslararası işbölümünün ya da toplumsal cinsiyete, etnisiteye veya ırka dayalı işbölümlerinin işaretlerini arayabiliriz, devlet otoritesinin değişen coğrafyalarını araştırabiliriz ve muhtelif kurumların etki alanlarının kesiştiği noktada bulunan özgül mekanların yapısını keşfedebiliriz.⁴⁶

IV. Zamansal Ölçeklerin Ötesinde: Mekanların, Bağlantıların ve Sosyal Pratiklerin Oluşumu ve Zaman

Akademisyenler yapıyı ve failliği farklı düzeylere ait olarak gördüklerinde, onları sırasıyla yalnızca makro ve mikro ölçeklere değil, aynı zamanda sık sık farklı zamansal ölçeklere de yerleştirirler. Fernand Braudel'in, insanlar ile çevre arasındaki ilişkinin “neredeyse fark edilemez” olan tarihi, medeniyetlerin, kurumların ve sosyal grupların “yavaş ancak fark edilebilir ritimleri”nin tarihi ve gündelik hayatın “kısa, hızlı ve asabi dalgalanmalarının” tarihi veya diğer ismiyle söyleyecek olursak *vakaların tarihi* arasında yaptığı ünlü üçlü ayrım bilinen *Akdeniz*'i, bu hususta vazih bir örnek sunuyor.⁴⁷ Zaman ile tarih arasındaki ilişkiye dair bu skaler yaklaşımın sürekliliği, Sebastian Conrad'ın zamansal *jeux d'échelles*'i savunmasında da belirgindir; onun görüşüne göre, “spesifik anlara ve kısa zaman dilimleri”ne zumlayarak “kişisel kararlar ve bireysel faillikler” hakkında fikir sahibi olmayı umabiliriz, genişletilmiş bir zaman dilimi ise, bunun tam tersine “daha anonim faktörler”i ön plana çıkaracaktır.⁴⁸ Jo Guldi ve Davied Armitage'n *The History Manifesto*'su, Conrad'ınki kadar incelikli olmasa da, benzer bir zihniyeti ortaya koyuyor. Guldi ile Armitage uzun dönemli tarih ile kısa dönemli tarih arasındaki standart ayrımı yeniden üretmekle kalmıyorlar, aynı zamanda uzun dönemli tarihi kısa dönemli tarihin “üstünde” konumlandırıyorlar. Dolayısıyla “büyük veri”nin makro-analitik inşasını uzun-dönemli tarihsel yorumlar inşa etmenin başlıca yolu olarak görmek ve mikro tarihi de “madunların konumunun

⁴⁵ Örneğin bkz., Nicola Pizzolato, ““On the Unwary and the Weak”: Fighting Peonage in Wartime United States. Connections, Categories, Scales”, Christian Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, London, 2018, ss. 291-312.

⁴⁶ Doreen Massey, *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, Houndsmills, London, 1995; Neil Brenner, *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford, 2004. Ayrıca bkz., Anna Lowenhaupt Tsing, “On Nonscalability: The Living World Is Not Amenable to Precision-Nested Scales”, *Common Knowledge*, xviii, 3 (2012), ss. 505-524.

⁴⁷ Fernand Braudel, “Preface to the First Edition”, Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, trans. Siân Reynolds, vol. I, London, 1995, ss. 20-21 [*II. Pelipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2 cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2021].

⁴⁸ Conrad, *What is Global History?*, s. 156.

tespit edilmesi” ve “arşivlerin sabırlı bir şekilde incelenmesi” alanıyla sınırlandırmak şeklindeki geleneksel yolu takip ediyorlar.⁴⁹ Bu sağlam yorumlara karşı bu bölümde, mikro tarihin senkronik anlatımlara bağlı olmadığını, mikro-mekansal bir perspektifin kısa ve uzun dönemli analizler arasındaki belirli ayrımları sorguladığını ve birden fazla ve kombine zamansallıkların da tarihteki daha parçalı yapıları ortaya çıkardığını iddia ediyorum.

Mikro tarihçiler bugüne kadar esas olarak nispeten kısa zaman dilimlerine odaklanmalarına rağmen, birkaç yüzyılı kapsayan zengin içerikli mikro tarihler de kaleme alınmıştır; bunların en etkileyici olanı, Hans Medick’in bir Alman kasabası olan Laichingen’in 1650-1900 yılları arasındaki tarihini muhtevi çalışmasıdır.⁵⁰ Dahası mikro tarihçiler, tek tek mekanları merkeze almanın yanısıra, bağlantıları ele alarak zamanın sınırlarını aşabilirler. Örnek olarak, 1565 ila 1815 yılları arasında Acapulco (Yeni İspanya) ile Manila’yı birbirine bağlayan ve özgür veya özgür olmayan göçmenler ile gümüş, meyve ve diğer Asya, Avrupa ve Amerikan ürünlerini ve muhtelif fikirleri taşıyan İspanyol donanmalarının, diğer ismiyle Manila Kalyonları’nın tarihini ele alalım.⁵¹ Makro tarihçilerin haritalarında müzmin ve homojen bir hat olarak yer alsa da, mesele uzun vadeli ve daha yakından incelendiğinde görüyoruz ki, geç 16. yüzyıl ile 1672 senesi arasında Manila piyasasında satılıp Yeni İspanya’ya gönderilen yani aslında zorla göç ettirilen Asyalı kölelerin akışlarının kesilmesi, mahkumların 17. yüzyıl ile erken 19. yüzyıl arasında yine Manila’dan Yeni İspanya’ya taşınması gibi süreklilikler tarafından dengelenmiştir.⁵² Daha da ötesi, aynı rota zaman içinde çok farklı ticaret ağları ile iç içe geçti. Böylece diğer pazarlar daha önemsiz hale gelirken veya tamamen ortadan kalkarken, Manila Kalyonları da devlet-aşırı bir pazar bağlamında ve artan bir oranda olmak üzere yüzyıllar boyunca hem Çin ve Japonya ile hem Atlantik ticaretiyle entegre oldular.⁵³

Mikro-mekansal perspektif, bu birkaç yüzyılı kapsayan çalışmalarını çetrefilliğe, süreksizliğe ve düzensizliğe vurgu yapan mikro-analitik epistemoloji ile kombine etme potansiyeline sahiptir. Gerçekten de nasıl ki bir mekanın tekilliği, o mekanın bir vüsatdaki eşzamanlı bağlantıları tarafından oluşturuluyorsa, aynı şekilde mezkur tekillik aynı mekanın geçmiş bağlantılarının sahip olduğu çeşitlik tarafından da inşa edilir. Dolayısıyla senkronik analiz ile diakronik analiz arasındaki geleneksel bölünmenin üstesinden gelinebilir. Örneğin Antropolog Lorenzo D’Angelo, günümüz Sierre Leone’sinin madenlerindeki işgücüne ilişkin çalışmasında, farklı dönemlerden ve yerlerden kaynaklanan

⁴⁹ Jo Guldi, David Armitage, *The History Manifesto*, Cambridge, 2014, alıntılar s. 1 ve ss. 119-120’den [*Tarih Manifestosu*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2016].

⁵⁰ Hans Medick, *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900: Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen, 1996.

⁵¹ Son zamanlarda yapılan akademik çalışmalar hakkındaki genel bir özet için bkz., Christian Giuseppe De Vito, “Towards the Global Spanish Pacific”, *International Review of Social History*, lx (2015), ss. 449-462.

⁵² D. Oropeza Keresey, “La esclavitud asiática en el virreinato de la Nueva España, 1565-1673”, *Historia Mexicana*, lxi (2011), ss. 5-57; Tatiana Seijas, *Asian Slaves in Colonial Mexico: From Chinos to Indians*, Cambridge, 2014; Birgit Tremml-Werner, *Spain, China, and Japan in Manila, 1571-1644*, Amsterdam, 2015.

⁵³ Christian Giuseppe De Vito, Clare Anderson, Ulbe Bosma, “Transportation, Deportation and Exile: Perspectives from the Colonies in the Nineteenth and Twentieth Centuries”, *International Review of Social History*, special issue 2018, ss. 1-24.

muhtelif işgücü deneyimleri ve pratikleri hakkındaki giriftlikleri ele almıştır.⁵⁴ Yazar, bu fazlasıyla iç içe geçmişliğin, “eski” işgücü “ilişkileri” için senkronik mekansal yapılarla etkileşime giren yeni anlamları ve rolleri nasıl temin ettiğini anlamamız gerektiğini savunmuştur. D’Angelo’ya bu perspektifi kavramsallaştırması için yardımcı olan şey ise “Wittgenstein’in iplik” metaforu oldu. Bu, değişken uzunluktaki liflerden müteşekkil bir ipliktir ve birlikte ele alındığında, her bir özel tarihsel bağlamı inşa eden çeşitli fenomenlere ilişkin muhtelif kronolojileri ifade eder*. Bu iplik yalnızca muasır olayların en yoğun olduğu anda değil, aynı zamanda diğer yoğun anlarda da parçalara ayrılarak incelenebildiğinden, bu yaklaşım tarihçilere zaman ve mekan üstü bağlantıları, geçmiş bağlamları içinde ele alma imkanı tanır. Dahası (siyasi, ekonomik, kültürel vb.) farklı alanlarda meydana gelen süreçlere ilişkin muhtelif zamansallıkları ve bunların özgül olayların içinde nasıl bir araya gelip de planlanmamış ve beklenmedik dinamikleri ürettiklerini vurgular.⁵⁵ Aslında vakalara, olay odaklı bir yüzeysellikten ziyade derinlik kazandıran da tam olarak, bu farklı ama birbirleriyle irtibatlı olan zamansallıkların çoğulluğudur.

Çoklu zamansallıklar arasındaki etkileşimleri kabul etmek, tarihsel değişimin bölgeler arasında ve bölgeler içinde hem değişken hem müşterek bir şekilde anlaşılmasına imkan tanır. Farklı topluluklar farklı tempolarda ve farklı istikametlerde hareket ederler ve zaman ile tarihi de farklı ve genellikle ihtilafli şekillerde kavramsallaştırırlar.⁵⁶ Giovanni Levi’nin *Past and Present*’in bu sayısındaki makalesinde de gözlemlediği üzere, mikro-analitik çalışmalar farklı sosyal aktörlere, pratiklere ve mekanlara ilişkin muhtelif zamansallıkların her toplumda beraber var olduğunu ortaya koymaktadırlar.⁵⁷ Zaman hem elitler, alt gruplar, erkekler ve kadınlar, çocuklar ve yetişkinler tarafından hem farklı etnik, dinî ve kültürel arkaplana sahip bireyler ve gruplar tarafından farklı şekilde tecrübe edilmiştir.* Sosyal pratikler, bundan ötürü yalnızca birden fazla mekanda

⁵⁴ Lorenzo D’Angelo, “From Traces to Carpets: Unravelling Labour Practices in the Mines of Sierra Leone”, C. Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, London, 2018, ss. 313-342.

* Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için belki de bu cümleyi şöyle kurmak gerekirdi: “Tarihsel giriftliği temsil eden bu iplik, değişken uzunluktaki liflerden müteşekkildir. Bu “ipliği/tarihsel giriftliği” meydana getiren liflerin her biri çeşitli fenomenlere atıfta bulunan tarihsel bir kronolojiyi temsil eder. Tersinden söylersek, birbirinden farklı içerik ve uzunluktaki kronolojilerin toplamı, sözü geçen “ipliği/tarihsel giriftliği” teşkil eder.” (çev. notu).

⁵⁵ Vittorio Morfino, Peter D. Thomas (eds.), *The Government of Time: Theories of Plural Temporalities in the Marxist Tradition*, Brill, 2017; Reinhart Koselleck, *Sediments of Time: On Possible Histories*, Stanford, 2018.

⁵⁶ Jörn Rüsen (ed.), *Time and History: The Variety of Cultures*, New York, Oxford, 2007; Alexander Anievas, Kamran Matin (eds.), *Historical Sociology and World History: Uneven and Combined Development over the Longue Durée*, London, New York, 2016.

⁵⁷ William Gallois, *Time, Religion and History*, Harlow, 2007; Jörn Rüsen (ed.), *Time and History: The Variety of Cultures*, New York, Oxford, 2007; Lorenzo D’Angelo, Robert J. Pijpers, “Mining Temporalities: An Overview”, *The Extractive Industries and Society*, v, 2 (2018), ss. 215-222. Antropoloji’deki “zamansal döngü” için bkz., Robert Hassan, “Globalization and the “Temporal Turn”: Recent Trends and Issues in Time Studies”, *Korean Journal of Policy Studies*, xxv, 2 (2010), ss. 83-102; Laura Bear, “Time as Technique”, *Annual Review of Anthropology*, xlv (2016), ss. 439-502.

* Her ne kadar antropoloji merkezli olsa da, bu konu hakkında Türkçe’de son zamanlarda yayınlanan en iyi eserlerden biri için bkz., Kevin K. Birth, *Zaman Körlüğü, Öteki Zamansallıkları Algılama Sorunu*, çev. Osman Şişman, Işık Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2020, çev. notu.

yayılmakla kalmayıp, aynı zamanda farklı geçmişleri, hatıraları ve umutları da haiz olan bireyleri ve grupları mezceder. Nesnelere de zamansallığın bu inşası ve çoğaltılması sürecine iştirak ederler; mesela Giorgio Riello'nun *Past and Present*'in bu sayısındaki makalesinde incelediği kostüm kitapları, yalnızca yerelliğin ve küreselliğin özgül imajlarını yansıtip üretmekle kalmazlar, aynı zamanda bunlara ek olarak yerellik ve küresellik ile zamana ilişkin bazı fikirler arasında bağlantı da kurarlar. Dahası farklı zaman anlayışları etrafındaki gerilimler aslında, 19. yüzyılda fabrikaların ve plantasyonların disiplinler zamanının işçilere dayatılması üzerinde çalışan akademisyenlerin ve bundan başka, en azından orta çağdan bu yana Avrupa iş hayatındaki zaman disiplinine ilişkin pratikler hakkında yapılmış çalışmaların ortaya koyduğu üzere, iktidar ilişkilerinin temel söylemleri olarak ortaya çıkmaktadırlar.⁵⁸ Gerçekten de zamansallıklar etrafındaki çatışmalar, ölçeklendirilmiş söylemlerin ve pratiklerin inşasında merkezî bir önemi haizdir. Tarih yazımı ise "insanların, zamanın tahavvülü deneyimiyle başa çıkmalarının spesifik bir yolu olarak", bu ölçekleme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.⁵⁹

Sosyal pratiklerde ortaya çıkan bu farklılaşma ve süreksizlik, mekanların ve bağlantıların oluşumunda zamanın merkezî rolüyle birlikte düşünüldüğünde, "farklı konfigürasyon durumlarına ilişkin tahmin edilemeyen bir ardışıklık" yaratır ve Gribaudi'nin isimlendirmesiyle söyleyecek olursak, bu "kör evrim" teleolojik perspektifleri bizzat sorgular.⁶⁰ Burada söz konusu olan şey, tarihsel evrimin nasıl anlaşıldığıdır. Mikro-mekansal bir perspektiften bakıldığında açıktır ki bu durum ne çizgiseldir ne de öngörülebilirdir. Dahası mezkur evrim, çoğul ve birbirleriyle rabitali modernitelerin varlığına işaret etmek ve modernitenin Batı standardı ile eşitlenmesini reddetmek için yeterli değildir.⁶¹ Moderniteyi artık radikal bir şekilde düşünmekten vazgeçmek, buna mukabil dönemselleştirmeleri de yeniden

⁵⁸ Edward Palmer Thompson, "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism", *Past and Present*, no. 38 (Dec. 1967); Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York, 1975 [*Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2019]; Mark M. Smith, *Mastered by the Clock: Time, Slavery, and Freedom in the American South*, Chapel Hill, 1997; Corinne Maitte, Didier Terrier, "Une question (re)devenue centrale: le temps de travail", *Genèses*, lxxxv, 4 (2011), ss. 156-170; Corinne Maitte, Didier Terrier (eds.), *Les temps du travail: Normes, pratiques, évolutions (XIV-XIX siècle)*, Rennes, 2014. Çatışan zamansallıkların inşasında iktidarın etkisi için bkz., Sumit Sarkar, "Kaliyuga, Chakri, and Bhakti: Ramakrishna and His Times", Sumit Sarkar, *Essays of a Lifetime*, ss. 151-236, özellikle ss. 181-182; Lorenzo D'Angelo, "Diamonds and Plural Temporalities: Articulating Temporal Encounters in the Mines of Sierra Leone", Robert Jan Pijpers, Thomas Hylland Eriksen (eds.), *Mining Encounters: Extractive Industries in an Overheated World*, London, 2018.

⁵⁹ Jörn Rüsen (ed.), *Time and History: The Variety of Cultures*, New York, Oxford, 2007, editor's intro., s. 2.

⁶⁰ Gribaudi, "Scala, pertinenza, configurazione", ss. 141-143; Maurizio Gribaudi, "Les discontinuités du social: Un modèle configurationnel", Bernard Lepetit (ed.), *Les forms de l'expérience*, Paris, Albin, Michel, 1995, ss. 251-294. Bu görüş, Althusser'in "şartlı materyalizm" kavramıyla örtüşmektedir: Louis Althusser, *Philosophy of the Encounter: Later Writings, 1978-1987*, London, New York, 2006, ss. 163-207.

⁶¹ "Modernite"nin Batılı olmayan kökenleri hakkında bkz., Irene Silverblatt, *Modern Inquisitions: Peru and the Colonial Origins of the Civilized World*, Durham, London, 2004. "Bağlantılı moderniteler" hakkında bkz., Saurabh Dube, Ishita Banerjee-Dube (eds.), *Unbecoming Modern: Colonialism, Modernity, Colonial Modernities*, New Delhi, 2006; Gurinder K. Bhambra, *Rethinking Modernity: Postcolonial and the Sociological Imagination*, Basingstoke, 2007 [*Moderniteyi Yeniden Düşünmek, Post-Kolonyalizm ve Sosyolojik Tahayyül*, çev. Özlem İlyas, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2015].

düşünmek iktiza ediyor.⁶² Tarihin “modern öncesi” ve “modern”, ya da tarih öncesi, antik, orta çağ, erken modern ve modern dönemler şeklindeki geleneksel taksimi, mikro-mekansal tarihin üstesinden gelmeye çalıştığı Avrupa-merkezli yaklaşımın en aşikar miraslarından ikisini temsil etmektedir. Bu ön tanımlı dönemselleştirmelerin ötesine geçmeli ve münasip kronolojik bağlamlara, yani araştırma süreci vasıtasıyla inşa edilip bu sürece dahil edilmiş geçici dönemselleştirmelere yönelmeliyiz. Tüm dikkatimizi ancak o vakit, zaman ve mekan boyunca beliren tarihsel devamlılıklara ve süreksizliklere verebilir ve ele aldığımız sosyal gruplara, mekanlara ve konulara bağlı olarak, muhtelif zamansallıkların aynı mekanda ve aynı anda cari olduklarını teyit edebiliriz.

V. Ölçeği Hesaba Katmamak ve Mikro-Mekansal Tarihin Siyaseti

Ortaya çıkışlarından bu yana hem mikro tarih projeleri hem global tarih projeleri, kendilerini yalnızca akademik tartışmaların içinde konumlandırmakla kalmamış, aynı zamanda topluma ilişkin daha geniş vizyonları da ihtiva etmişlerdir. Mikro tarihçiler muasır toplumlardaki alt grupları açığa çıkarmak amacıyla, madun tarihsel aktörlerin hikayelerini keşfetmekle özellikle ilgilenmişlerdir.⁶³ Bu maksatla daha geniş bir okuyucu kitlesi ile diyaloga girmeyi hedeflemişlerdir. Metinlerinde hem kaynakların sınırlılıklarını hem kavramların ve analiz birimlerinin yapısını açık şekilde tartışarak, “gerçeği tarafsız şekilde sunan tarihçilerin benimsedikleri geleneksel anlamda iddialı ve otoriteryen tartışma tarzı”ndan da kopmaya çalışmışlardır.⁶⁴ Bu arada global çevre tarihi üzerine yazan akademisyenler ise insan, çevre ve iktidar arasındaki ilişkiyi ön plana çıkartıp süreklilik meselesini ele aldılar; küresel emek tarihçileri de, sırasıyla, sosyal eşitsizliklere ilişkin açıklamalar bulmaya çalıştılar, esnek ve istikrarsız işgücü ile ilgili uzun vadeli yorumlar önerdiler ve “işçi sınıfı”nı ücretli emeğin ötesinde yeniden düşünmeye matuf araştırmalarını da “yirminci yüzyıldaki global emek ilişkileri”nin analizi ile açık bir şekilde irtibatlandırdılar.⁶⁵

⁶² Gennaro Ascione, *Science and the Decolonization of Social Theory: Unthinking Modernity*, Basingstoke, 2016. Dönemselleştirme problemini yeniden düşünmenin gerekliliği hakkında bkz., Étienne Balibar, “Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique”, Louis Althusser et al. (eds.), *Lire Le Capital*, ss. 558-559 [*Kapital’i Okumak*, çev. Celal Kanat, Belge Yayınları, İstanbul].

⁶³ Espada Lima, *A micro-história italiana*; Alf Lüdtke, “Introduction: What is the history of Everyday Life and who are its practitioners?”, Alf Lüdtke (ed.), *The History of Everyday Life*, Princeton University Press, 1995, ss. 7-40.

⁶⁴ Levi, “On Microhistory”, s. 110.

⁶⁵ Joachim Radkau, *Nature and Power: A Global History of the Environment*, Cambridge, 2008 [*Doğa ve İktidar, Global Bir Çevre Tarihi*, çev. Nafiz Güder, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2017]; Ian G. Simmons, *Global Environmental History*, Chicago, 2008; John Robert McNeill, Erin Stewart Mauldin (eds.), *A Companion to Global Environmental History*, Boston, 2012. Küresel emek tarihi hakkında, Marcel van der Linden, Karl Heinz Roth (eds.), *Beyond Marx: Theorising the Global Labour Relations of the Twenty-First Century*, Leiden, Boston, 2014; Leo Lucassen, “Working Together: New Directions in Global Labour History”, *Journal of Global History*, xi, 1 (2016), s. 66-87; Christian G. De Vito, “Labour Flexibility and Labour Precariousness as Conceptual Tools for the Historical Study of the Interactions among Labour Relations”, Karl Heinz Roth (ed.), *On the Road to Global Labour History: A Festschrift for Marcel van der*

“Difüzyon”u basit bir şekilde “siyaset yapıcılar”ın küçük dünyasıyla irtibat kurmakla ve “kullanılabilir geçmiş”i de hem günümüzdeki “kamuoyu” ile hem siyaset yapıcılarını etkileyebileceği varsayılan “büyük veri”nin üretimiyle eşit sayan ve giderek güçlenen eğilime karşın, mikro-mekansal tarih, tarih ile toplum arasında kurulan yukarıda sözünü ettiğimiz geniş vizyonları paylaşır.⁶⁶ Tarihsel araştırmalar, günümüzdeki tartışmalar ile doğrudan yüklü olan belirli konuları ele almanın yanı sıra, metodolojileri aracılığıyla da, yani geçmiş hakkındaki düşünme şeklimizin muasır toplumların yorumlanmasında ne kadar merkezî bir öneme sahip olduğunu göstererek de bir fark yaratabilirler.

Mikro-mekansal bir perspektif, ölçeği özellikle analitik bir kategori olarak düşünmeyip ölçekleri sosyal yapılar olarak değerlendirerek, muasır siyasetlere ve gündelik hayatlarımıza hakim olan ölçekle sınırlı söylemleri ve pratikleri sorgulamak için araçlar sağlar. Böylece küreselleşmeyi, bütün dünyada eşzamanlı olarak gözükken, tekdüze ve her yerde hazır ve nazır olan bir süreçten ziyade, hegemonyanın sosyal ve söylemsel pratiklerinin mütenakız kümelerinden müteşekkil bir set olarak yeniden düşünmemize yardım eder. Demek ki, çoğul olarak düşünmemiz gereken küreselleşmeler toplumun alt sınıflarından çıkan “küresel karşıtı muhtelif çevreler” kadar, farklı mekanlarda kain olup çatışma halindeki elitler tarafından ortaya konan tepeden inme projeleri ve süreçleri de kapsarlar.⁶⁷ Aynı zamanda mikro-mekansal perspektif, ana akımın “yerel”e ilişkin ürettiği kavramsallaştırmalar için alternatifler de temin eder. Bu alternatifler yerel mekanları, zorunlu olarak hem bireylerin kendilerini küreselleşmenin sözde ezici güçlerinden korumak için saklandıkları hem tipik bir şekilde “öteki” olarak kodlanan göçmenlere karşı kendi cemaat kimliklerini pekiştiren dışlayıcı stratejilerin sahnelendiği “kaleler” olarak görürler.⁶⁸ Buna karşılık, küreselleşmeyi çoğul ve mütenakız olarak, mekanları da çoğul bağlantıların ve sosyal pratiklerin inşası olarak düşünmenin, mekanların ve yerelin sınırlarını aşan ağların kullanımlarına imkan vereceğini öngörebiliriz. Buna ek olarak herhangi bir etnosantrik postulatın analitik bir tutarsızlık ihtiva edip etmediği ise hem göçlerin

Linden, Leiden, Boston, 2017, ss. 219-240. Global tarihin siyaseti üzerine kışkırtıcı katkılar için bkz., Conrad, *What is Global History?*, bölüm 10; Jeremy Adelman, “What is Global History Now?”, *Aeon* (2017), <<https://aeon.co/essays//is-global-history-still-possible-or-has-it-had-its-moment>> (accessed 30 June 2019).

⁶⁶ “Difüzyon” ve “kullanışlı geçmiş”e ilişkin bu dar bakış açıları, Guldi ve Armitage’ın *History Manifesto*’sunda, tarihçilere yenilenmiş bir taahhütte bulunmaları için yaptıkları radikal çağrıda bile açık şekilde yankılanmaktadır.

⁶⁷ Radikal coğrafyacılar ve etnograflar uzun zamandır bu yönde tartışmaktadırlar: Doreen Massey, “A Place Called Home?”, Massey, *Space, Place, and Gender*, ss. 157-174; Pablo Lapegna, “Ethnographers of the World ... United? Current Debates on the Ethnographic Study of “Globalization””, *Journal of World-System Research, Special Issue*, vol. XV, Number 1 (2009), ss. 3-24 [Yazar, bu künyedeki derginin ismini yanlış vermiştir. Makalenin bulunduğu dergi, tarafımızdan tespit edilip künyeye eklendi, çev. notu.]; Featherstone, David, *Resistance, Space and Political Identities*; David Featherstone, Joe Painter (eds.), *Spatial Politics: Essays for Doreen Massey*, Chichester, 2013.

⁶⁸ Ulrich Beck’in eseri, bu görüşlere danayan etkili çalışmalardan biridir, *What is Globalization?*, Cambridge, 1999; Zygmunt Bauman, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge, 2001 [*Cemaatler, Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, çev. Nurdan Soysal, Say Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2020].

birkaç bin yıllık tarihinin hem insan kimliklerinin standart melezliğinin ve çeşitliğinin ışığında belli olur. Bununla ilgili olarak ulus devletin önceliğini, hem onun tarihsel açıdan kökenlerini, ideolojilerini ve sınırlarını izafileştirerek hem onu (ve diğer herhangi bir siyasi-idari birimi) metodolojik açıdan tarihin standart ünitesi olarak kullanmaktan kaçınarak dekonstrüksiyon etmek mümkündür. Mikro-mekansal bir perspektif devlete bağımlı mekanın ve siyasetin etkisini hesaba katarken, aynı zamanda diğer aktörlerin, grupların ve kurumların sosyal pratiklerinden beliren alternatif mekansallıkları ön plana alır ve ulusal sınırların içinde ve/veya ötesinde var olan bağlantıların önemine dikkat çeker.

Ölçeği hesaba katmamanın ve onun yapay doğasına işaret etmenin özgürleştirici etkilere sahip olduğunu iddia ediyorum. Bu iddialar küreselleşme, mekan ve devlet hakkındaki dominant söylemlerin bize ön tanımlı, homojen ve sorgulanamaz varlıkların mevcudiyetini telkin etmesi sebebiyle, açık uçlu ve çatışmalı sosyal süreçler üzerinde düşünme imkanı tanır. Bu durum tarihçilere kendi eserlerini rekabetçi ve hiyerarşik bir çabanın ürünü olmaktan ziyade işbirliğine dayalı ve yerelin sınırlarını aşan bir çabanın ürünü olarak yeniden hayal etmeleri için ilham verebilir. Son yıllarda çok mekanlı, kültürlerarası ve dillerarası çalışmaların hem dünyanın muhtelif kesimlerindeki akademisyenler arasında sistematik iş birliğini haklı olarak gerektirdiği hem projeler ile fon programlarının tasarımı ve kurumlar arası becayiş gibi konuların ele alınması ihtiyacını ima ettiği belirtilmişti.⁶⁹ Bu arada (kaynakların dijitalize edilmesi, içinde arama yapılabilen metinlerin üretilmesi ve dijital iletişim gibi) önemli teknolojik yenilikler, araştırmaların maliyetlerini azaltabilir ve akademisyenler arasındaki iletişimi geliştirebilir, fakat bu imkanlar araştırma grupları ve ülkeler arasında mevcut olan hegemonya asimetrilerini izale etmez ve hatta bunları genellikle ağırlaştırır.⁷⁰ Bu bağlamda araştırmanın nasıl bir iş birliği ile yürütüleceğine yönelik arayışların geniş siyasi sonuçları da içereceği açıktır. Bu durum akademiden dışlamaların ve akademi içindeki büyük çaplı eşitsizliklerin arttığı bir dönemde, araştırmanın kalitesini ve kapsamının genişliğini geliştirmenin temel bir koşulu olarak, akademik dünyanın esaslı bir şekilde demokratikleşmesine dikkat çeker. Aynı gelişmeler, uluslararası projeler söz konusu olduğunda, küresel Kuzey ile küresel Güney’de meskun araştırmacılar ile araştırma merkezleri arasında eşit becayişlerin yapılmasını ayrıca talep etmektedir. Bu durum ise makro-analitik global tarihi niteleyen merkezîleşme eğilimi ile çelişmektedir, çünkü global tarih çalışmalarının başlıca faaliyet merkezleri, sayıları nispeten az olan Batılı veya Batı destekli kurumlarda ve orantısız bir şekilde konumlanmış durumdadır. Dahası mikro-mekansal tarihin çok mekanlı doğası, akademik dünyadaki “dil siyaseti” hususunda düşünömselliği icap ettirmektedir. Bu durum Anglofon akademinin global tarihte halihazırda aşırı şekilde temsil ediliyor olmasının üstesinden gelmemiz için biz akademisyenleri özellikle davet ediyor. Bunu ise farklı dil ve

⁶⁹ Örneğin bkz, Berg, “Global History”; ve John Darwin, “Globe and Empire”, Berg (ed.), *Writing the History of the Global*, sırasıyla s. 13 ve s. 199.

⁷⁰ Tarih araştırmalarında uygulanan yeni teknolojilerin doğurduğu diğer problemler hakkında bkz., Lara Putnam, “The Transnational and the Text-Searchable: Digitised Sources and the Shadow They Cast”, *American Historical Review*, cxxi, 2 (2016), ss. 377-402.

akademi gelenekleri arasında iş birliği yaparak ve birden fazla çalışma diline ve çok yönlü tercümelere başvurarak başarabiliriz. Son olarak, bağlama duyarlı araştırma, tarihsel araştırmaların çıkarımları konusunda her yerel topluluk ve onların hafıza ve benlik tasarımlarının inşası hususunda duyarlı olmayı gerektirir. Bu gelişmeler böylelikle tarih disiplini, akademi dışındaki kurumlarla ve informal gruplarla daha fazla iş birliğine doğru itecektir.

“Ölçeksiz bir tarih” çağrısında bulunan mikro-mekansal perspektif, bundan dolayı yalnızca epistemoloji ve tarih metodolojisi hakkında artan özdönüşümselliğe bir davet değildir. Aynı zamanda tarihçilerin sosyal rolleri hakkında alternatif tasavvurlar üretmesi, önemli muasır tartışmalara eleştirel katkılarda bulunması ve tarihçinin zanaatını yeniden düşünmesi için yeni yöntemler de teklif etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adelman, Jeremy, “What is Global History Now?”, *Aeon* (2017), <<https://aeon.co/essays//is-global-history-still-possible-or-has-it-had-its-moment>> (accessed 30 June 2019).
- Alexander, Jeffrey C. et al., (eds.), *The Micro-Macro Link*, Berkeley, Los Angeles, London, 1987.
- Allain, Jean (ed.), *The Legal Understanding of Slavery: From the Historical to the Contemporary*, Oxford, 2012.
- Allegra, Luciano, “Ancora a proposito di micro-macro”, Paola Lanaro (ed.), *Microstoria: A venticinque anni da L'eredità immateriale*, Milano, 2011, ss. 59-68.
- Althusser, Louis, *Philosophy of the Encounter: Later Writings, 1978-1987*, London, New York, 2006.
- Althusser, Louis et al. (eds.), *Lire Le Capital*, 1965.
- Anderson, Clare, “After Emancipation: Empires and Imperial Formations”, Catherine Hall, Nicholas Draper, Keith McClelland (eds.), *Emancipation and the Remaking of the British Imperial World*, Manchester, 2014, ss. 113-128.
- Anievas, Alexander, Kamran Matin (eds.), *Historical Sociology and World History: Uneven and Combined Development over the Longue Durée*, London, New York, 2016.
- Ascione, Gennaro, *Science and the Decolonization of Social Theory: Unthinking Modernity*, Basingstoke, 2016.
- Aslanian, Sebouh David vdğr, “AHR Conversation: How Size Matters. The Question of Scale in History”, *American Historical Review*, cxviii, 3 (2013), ss. 1431-1472.

- Balibar, Étienne, “Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique”, Louis Althusser *et al.* (eds.), *Lire Le Capital*.
- Barth, Fredrik, *Process and Form in Social Life: Selected Essays of Fredrik Barth*, c.I, London, Boston, Henley, 1981.
- Bauman, Zygmunt, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge, 2001.
- Bear, Laura, “Time as Technique”, *Annual Review of Anthropology*, xlv (2016), ss. 439–502.
- Beaudry, Mary C., Travis G. Parno (eds.), *Archaeologies of Mobility and Movement*, New York, 2013.
- Beck, Ulrich, *What is Globalization?*, Cambridge, 1999.
- Beckert, Sven, Dominique Sachsenmaier (eds.), *Global History, Globally: Research and Practice Around the World*, London, 2018.
- Berg, Maxine (ed.), *Writing the History of the Global: Challenges for the Twenty-First Century*, Oxford, 2013.
- Bertrand, Romain, *L’histoire à parts égales: Récits d’une rencontre Orient-Occident (XVIe-XVIIe siècle)*, Paris, 2011.
- Bhabra, Gurinder K., *Rethinking Modernity: Postcolonial and the Sociological Imagination*, Basingstoke, 2007.
- Boltanski, Luc, *L’amour et la justice comme compétences: Trois essais de sociologie de l’action*, Paris, 1990.
- Bourdieu, Pierre, *Le sens pratique*, Paris, 1980.
- Braudel, Fernand, “Preface to the First Edition”, Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, trans. Siân Reynolds, vol.I, London, 1995.
- Brenner, Neil, *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford, 2004.
- Brickell, Katherine, Ayona Datta (eds.), *Translocal Geographies: Spaces, Places, Connections*, Farnham, 2009.
- Brooks, James, Christopher R. DeCorse, John Walton (eds.), *Small Worlds; Method, Meaning, and Narrative Craft in Microhistory*, Santa Fe, 2008.
- Burawoy, Michael, *The Extended Case Method: Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations and One Theoretical Tradition*, Berkeley, Los Angeles, London, 2009.
- _____. *vdğr, Global Ethnography*, Berkeley, 2000.
- Buschmann, Rainer F., *Iberian Visions of the Pacific Ocean, 1507-1899*, New York, 2014.

- Campbell, Courtney J., "Space, Place and Scale: Human Geography and Spatial History in Past and Present", *Past and Present*, no. 239 (May 2018), ss. 23-45.
- Canepari, Eleonora, "Keeping in Touch: Migrant Workers' Trans-Local Ties in Early Modern Italy", De Vito, Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, ss. 203-228.
- Cerutti, Simona, "Normes et pratiques, ou de la légitimité de leur opposition", Bernard Lepetit (ed.), *Les formes de l'expérience: Une autre histoire sociale*, Paris, 2013, ss. 127-149.
- Clemente, Alida, "Micro e macro tra narrativismo postmoderno e scelta razionale: il problema della *agency* e la storia economica come scienza sociale", Daniele Andreozzi (ed.), *Quantità/qualità: La storia tra sguardi micro e generalizzazioni*, Palermo, 2017, ss. 35- 56.
- Coleman, Simon, Pauline von Hellera (eds.), *Multi-Sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*, New York, 2011.
- Comstock, Sandra Curtis, "Incorporating Comparisons in the Rift: Making Use of Cross-Place Events and Histories in Moments of World Historical Change", Anna Amelina *et al.*, (eds.), *Beyond Methodological Nationalism: Research Methodologies for Cross-Border Studies*, New York and London, 2012, ss. 176-197.
- Conrad, Sebastian, *What is Global History?*, Princeton, Oxford, 2016.
- Craig, Raymond B., *Cartographic Mexico: A History of State Fixations and Fugitive Landscapes*, Durham, London, 2004.
- Crenshaw, Kimberle; "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color", *Stanford Law Review*, xliii, 6 (July 1991), ss. 1241-1299.
- D'Angelo, Lorenzo, "Diamonds and Plural Temporalities: Articulating Temporal Encounters in the Mines of Sierra Leone", Robert Jan Pijpers, Thomas Hylland Eriksen (eds.), *Mining Encounters: Extractive Industries in an Overheated World*, London, 2018.
- _____. "From Traces to Carpets: Unravelling Labour Practices in the Mines of Sierra Leone", C. Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, London, 2018, ss. 313-342.
- D'Angelo, Lorenzo, Robert J. Pijpers, "Mining Temporalities: An Overview", *The Extractive Industries and Society*, v, 2 (2018), ss. 215-222.
- Donnan, Hasting, Thomas M. Wilson, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford, New York, 1999.
- Drayton, Richard, David Motadel, "Discussion: The Futures of Global History", *Journal of Global History*, xiii, (2018), ss. 1-21.

- Driver, Felix, Raphael Samuel, "Spatial History: Re-thinking the Idea of Place", *History Workshop Journal*, xxxix (1995), ss. V-VII.
- Dube, Saurabh, Ishita Banerjee-Dube (eds.), *Unbecoming Modern: Colonialism, Modernity, Colonial Modernities*, New Delhi, 2006.
- Duindam, Jeroen, "A Plea for Global Comparison: Redefining Dynasty", *Past and Present*, Volume 242, Issue Supplement 14, November 2019, ss. 318-347.
- Epple, Angelika, "Globale Mikroggeschichte: Auf dem Weg zu einer Geschichte der Relationen", Ewald Hiebl, Ernst Langthaler (eds.), *Im Kleinen das Große suchen: Mikroggeschichte in Theorie und Praxis*, Innsbruck, 2012, ss. 37-47.
- Evens, Terence M. S., Don Handelman (eds.), *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*, New York, Oxford, 2006.
- Falzon, Mark-Anthony, *Multi-sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham, 2009.
- Featherstone, David, *Resistance, Space and Political Identities: The Making of Counter-Global Networks*, Malden, Oxford, 2008.
- Featherstone, David, Joe Painter; (eds.), *Spatial Politics: Essays for Doreen Massey*, Chichester, 2013.
- Foucault, Michel, *-Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York, 1975. - *Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France. 1978-1979*, Paris, 2004.
- Frank, André Gunder, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley, Los Angeles, London, 1998.
- Freist, Dagmar, "A Global Microhistory of the Early Modern Period: Social Sites and the Interconnectedness of Human Lives", *Quaderni Storici*, clv, lii, 2 (Aug. 2017), ss. 537-555.
- _____. "Historische Praxeologie als Micro-Historie", Arndt Brendecke (ed.), *Praktiken der frühen Neuzeit. Akteure-Handlungen-Artefakte*, Köln, Weimar, Wien, 2015, ss. 62-77.
- Freitag, Ulrike, Achim von Oppen (eds.), *Translocality: The Study of Globalising Processes from a Southern Perspective*, Leiden, Boston, 2010.
- Gallois, William, *Time, Religion and History*, Harlow, 2007.
- Gänger, Stefanie, "Circulation: Reflections on Circularity, Entity, and Liquidity in the Language of Global History", *Journal of Global History*, xii, 3 (2017), ss. 303-318.
- Gerritsen, Anne, "Scales of a Local: The Place of Locality in a Globalizing World", Douglas Northrop (ed.), *A Companion to World History*, 2012.
- Ghobrial, John-Paul, "Seeing the World like a Microhistorian", *Past and Present*, Volume 242, Issue Supplement 14, November 2019, ss. 1-22.
- Giddens, Anthony, *The Constitution of Society*, Berkeley, Los Angeles, 1984.

- Gille, Zsuzsa, "Global Ethnography 2.0: From Methodological Nationalism to Methodological Materialism", Anna Amelina *et al.*, (eds.), *Beyond Methodological Nationalism: Research Methodologies for Cross-Border Studies*, New York and London, 2012, ss. 98-101.
- Ginzburg, Carlo, *-The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Baltimore, 1992.
- _____. "Latitude, Slaves, and Bible: An Experiment in Microhistory", *Critical Inquiry*, xxxi. (2005), ss. 665-683.
- _____. "Microhistory and World History", *The Cambridge World History*, vi, part 2, Cambridge, 2017, ss.446-473.
- _____. "Microhistory: Two or Three Things That I Know about It", *Critical Inquiry*, x, 1 (1993), ss.10-35.
- the Global Collaboratory on the History of Labour Relations 1500-2000.* (<https://collab.iisg.nl/web/labourrelations/about>) (accessed 29 June 2019).
- Grangaud, Isabelle, Simona Cerutti, "Comparer par cas: Esquisse d'un projet comparatiste", Antoine Lilti *et al.* (eds.), *L'expérience historiographique: Autour de Jacques Revel*, Paris, 2016, ss. 151-162.
- Grendi, Edoardo, *Il Cervo e la Repubblica: Il modello ligure di antico regime*, Torino, 1993.
- _____. "Micro-analisi e storia sociale", *Quaderni Storici*, xxxv (1977), ss. 506-520.
- Gribaudo, Maurizio, "Les discontinuités du social: Un modèle configurationnel", Bernard Lepetit, *Les forms de l'expérience*, Paris, Albin, Michel, 1995, ss. 251-294.
- _____. "Des micro-mécanismes aux configurations globales: Causalité et temporalité historiques dans les formes d'évolution et de l'administration française au XIX siècle", Jürgen Schlumbohm (ed.), *Mikrogeschichte Makrogeschichte: Complementär oder inkommensurabel?*, Göttingen, 1998, ss. 83-128.
- _____. "Scala, pertinenza, configurazione", Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell'esperienza*, Roma, 2006, ss.113-146.
- Gruzinski, Serge, *Les quatre parties du monde: Histoire d'une mondialisation*, Paris, 2004.
- Guldi, Jo, David Armitage, *The History Manifesto*, Cambridge, 2014.
- Gupta, Akhil, James Ferguson, "Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era", Akhil Gupta, James Ferguson (eds), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Durham, London, 1997, ss. 1-29.

- Haasis, Lucas, Constantin Rieske, "Was ist und was kann die historische Praxeologie? Ein runder Tisch", Lucas Haasis, Constantin Rieske (eds.), *Historische Praxeologie: Dimensionen vergangenen Handels*, Paderborn, 2015, ss. 199-236.
- Handelman, Don, "The Extended Case: Interactional Foundations and Prospective Dimensions", Terence M. S. Evens, Don Handelman (eds.), *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*, özellikle ss. 94-117.
- Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, "Microhistorical Anthropology: Toward a Prospective Perspective", Don Kalb, Herman Tak (eds.), *Critical Junctions: Anthropology and History Beyond the Cultural Turn*, New York, Oxford, 2005, ss.29-52.
- Hassan, Robert, "Globalization and the "Temporal Turn": Recent Trends and Issues in Time Studies", *Korean Journal of Policy Studies*, xxv, 2 (2010), ss. 83-102.
- Herod, Andrew, Melissa W. Wright, "Placing Scale: An Introduction", Andrew Herod, Melissa W. Wright (eds.), *Geographies of Power: Placing Scale*, Oxford, 2002, ss. 1-14.
- Hiebl, Ewald, Ernst Langthaler (eds.), *Im Kleinen das Große suchen, Microgeschichte in Theorie und Praxis*, Innsbruck, Wien, Bozen, 2012.
- Hirschauer, Stefan (ed.), *Un/doing Differences: Praktiken der Humandifferenzierung*, Weilerswist, 2017.
- Howe, Stephen (ed.), *The New Imperial Histories Reader*, London, 2009.
- Hunt, Lynn, *Writing History in the Global Era* New York, London, 2014.
- Johnson, Walter, "On Agency", *Journal of Social History*, xxxvii, 1 (Fall 2003), ss. 113-124.
- Keresey, D. Oropeza, "La esclavitud asiática en el virreinato de la Nueva España, 1565-1673", *Historia Mexicana*, lxi (2011), ss. 5-57.
- Kocka, Jürgen, Heinz Gerhard Haupt, "Comparison and Beyond: Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History", Jürgen Kocka, Heinz Gerhard Haupt (eds.), *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*, New York, Oxford 2009, ss. 1-32.
- Koot, Christian J., *Empire at the Periphery: British Colonists, Anglo-Dutch Trade and the Development of the British Atlantic, 1621-1713*, New York, London, 2011.
- Koselleck, Reinhart, *Sediments of Time: On Possible Histories*, Stanford, 2018.
- Lago, Enrico Dal, Constantina Katsari (eds.), *Slave Systems: Ancient and Modern*, Cambridge, 2008.

- Lapegna, Pablo; "Ethnographers of the World ... United? Current Debates on the Ethnographic Study of "Globalization" ", *Journal of World-System Research, Special Issue*, vol. XV, Number 1 (2009), ss. 3-24.
- Leary, Jim (ed.), *Past Mobilities: Archaeological Approaches to Movement and Mobility*, London, 2016.
- Lester, Alan, "Imperial Circuits and Networks: Geographies of the British Empire", *History Compass*, iv, 1 (2006), ss. 124-141.
- Levi, Giovanni, "Frail Frontiers?", *Past and Present*, Volume 242, Issue Supplement 14, November 2019, ss. 37-49.
- _____. *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, Chicago 1988.
- _____. "On Microhistory", Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, University Park, Pa., 1992, ss. 93-113.
- _____. "Il piccolo, il grande e il piccolo: Intervista a Giovanni Levi", *Meridiana*, x (1990), ss. 211-234.
- _____. "Un problema di scala", Sergio Bologna *et al.* (eds.), *Dieci interventi sulla storia orale*, Torino, 1981, ss.75-82.
- Lima, Henrique Espada, *A micro-história italiana. Escalas, indícios e singularidades*, Rio de Janeiro, 2006.
- Linden, Marcel van der, Karl Heinz Roth (eds.), *Beyond Marx: Theorising the Global Labour Relations of the Twenty-First Century*, Leiden, Boston, 2014.
- Lucassen, Leo, "Working Together: New Directions in Global Labour History", *Journal of Global History*, xi, 1 (2016), s. 66-87.
- Lüdtke, Alf, "Introduction: What is the history of Everyday Life and who are its practitioners?", Alf Lüdtke (ed.), *The History of Everyday Life*, Princeton University Press, 1995, ss. 7-40.
- Magnússon, Sigurður Gylfi, "Far-reaching Microhistory: The Use of Microhistorical Perspective in a Globalized World", *Rethinking History* (2016), ss. 1-30.
- _____. "The Singularization of History": Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge", *Journal of Social History*, xxxvi, 3 (2003), ss. 701-735.
- _____. "'Social History as 'Sites of Memory'? The Institutionalization of History: Microhistory and the Grand Narrative", *Journal of Social History*, xxxix (2006), ss. 891-913.
- Magnússon, Sigurður Gylfi, István M. Sziujártó, *What is Microhistory? Theory and Practice*, Abington, 2013.
- Maitte, Corine, Didier Terrier, "Une question (re)devenue centrale: le temps de travail", *Genèses*, lxxxv, 4 (2011), ss. 156-170.
- _____. (eds.), *Les temps du travail: Normes, pratiques, évolutions (XIV–XIX siècle)*, Rennes, 2014.

- Manning, Patrick, *Big Data in History: A World-Historical Archive*, London, 2013.
- Marcus, George E., "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography", *Annual Review of Anthropology*, xxiv (1995), ss. 95-117.
- Marston, Sallie A., "The Social Construction of Scale", *Progress in Human Geography*, xxiv, 2 (2000), ss. 219-242.
- Marston, Sallie A., Jean-Paul Jones III, Keith Woodward, "Human Geography Without Scale", *Transactions of the Institute of British Geographers*, xxx, ss. 416-432, (2005).
- Massey, Doreen, "A Place Called Home?", Doreen Massey, *Space, Place, and Gender*, Minneapolis, 1994, ss. 157-174.
- _____. "The Political Place of Locality Studies", Doreen Massey, *Space, Place and Gender*, Minneapolis, 1994, ss. 125-145.
- _____. *For Space*, Los Angeles, London, New Delhi, 2005.
- _____. *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, Houndsmills, London, 1995.
- McNeill, John Robert, Erin Stewart Mauldin (eds.), *A Companion to Global Environmental History*, Boston, 2012.
- Medick, Hans, "Entlegene Geschichte? Sozialgeschichte und Mikro-Historie im Blickfeld der Kulturanthropologie", Joachim Matthes (ed.), *Zwischen den Kulturen? Die Sozialwissenschaften vor dem Problem des Kulturvergleichs*, Göttingen, 1992, ss. 167-178.
- _____. "Missionaries in the Rowboat"? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History", Alf Lüdtke (ed.), *The History of Everyday Life Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton, 1995, ss. 76-98.
- _____. *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900: Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen, 1996.
- Meerkerk, Elise van Nederveen, "Covering the World: Textile Workers and Globalization, 1650-2000: Experiences and Results of a Collective Research Project", Marcel van der Linden, Eva Himmelstoss (eds.), *Labour History Beyond Borders: Concepts and Explorations*, Linz, 2009, ss.1-9.
- Miller, Joseph C., *The Problem of Slavery as History: A Global Approach*, New Haven, London, 2012.
- Mitchell, J. Clyde, "Case and Situation Analysis", Terence M. S. Evens, Don Handelman (eds.), *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*, New York, Oxford, 2006, ss. 23-42.
- Morfino, Vittorio, Peter D. Thomas (eds.), *The Government of Time: Theories of Plural Temporalities in the Marxist Tradition*, Brill, 2017.

- Osterhammel, Jürgen, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*, Princeton, 2014.
- Patterson, Orlando, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Cambridge, London, 1982.
- Pizzolato, Nicola, "On the Unwary and the Weak": Fighting Peonage in Wartime United States. Connections, Categories, Scales", Christian Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, London, 2018, ss. 291-312.
- Porst, Luise, Patrick Sakdapolrak, "How Scale Matters in Translocality: Uses and Potentials of Scale in Translocal Research", *Erdkunde*, lxxi, 2 (2017), ss. 111-126.
- Putnam, Lara, "To Study the Fragments/Whole: Microhistory and the Atlantic World", *Journal of Social History*, xxxix, 3 (2006), ss. 615-630.
- _____. "The Transnational and the Text-Searchable: Digitised Sources and the Shadow They Cast", *American Historical Review*, cxxi, 2 (2016), ss. 377-402.
- Radeff, Anne, "Centres et périphéries ou centralités et décentralités?", Angelo Torre (ed.), *Per vie di terra: Movimenti di uomini e di cose nelle società di antico regime*, Roma, 2007, ss. 21-32.
- Radkau, Joachim, *Nature and Power: A Global History of the Environment*, Cambridge, 2008.
- Raggio, Osvaldo, Angelo Torre, "Prefazione", Edoardo Grendi, *In altri termini: Etnografia e storia di una società di antico regime*, Milano, 2004, ss. 5-34.
- Ramella, Franco, "Reti sociali, famiglie e strategie migratorie", Piero Bevilacqua, Andreina De Clementi, Emilio Franzina (eds.), *Storia dell'emigrazione italiana*, Roma, 2001, I, ss. 143-160.
- Readman, Paul, Cynthia Radding, Chad Bryant (eds.), *Borderlands in World History, 1700-1914*, Houndmills, New York, 2014.
- Revel, Jacques (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell'esperienza*, Roma, 2006.
- _____. "Microanalisi e costruzione sociale", Revel, Jacques (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell'esperienza*, Roma, 2006, ss. 19-44.
- Romano, Antonella, Sabina Brevaglieri, "Produzione di saperi, costruzione di spazi", *Quaderni Storici*, I (2013), special issue, ss. 3-19.
- Rosental, Paul-André, "Costruire il "macro" attraverso il "micro": Fredrik Barth e la microstoria", Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell'esperienza*, Roma, 2006, ss. 147-169.
- Rüsen, Jörn (ed.), *Time and History: The Variety of Cultures*, New York, Oxford, 2007.

- Ryzewski, Krysta, "Multiply Situated Strategies? Multi-Sited Ethnography and Archeology", *Journal of Archaeological Method and Theory*, xix, 2 (June 2012), ss. 241-268.
- Sarkar, Sumit, -"Kaliyuga, Chakri, and Bhakti: Ramakrishna and His Times", Sumit Sarkar, *Essays of a Lifetime*, ss. 151-236.
- _____. "The Kalki-Avatar of Bikrampur: A Village Scandal in Early-Twentieth-Century Bengal", Sumit Sarkar, *Essays of a Lifetime: Reformers, Nationalists, Subalterns*, Bangalore, 2018, ss. 312-368.
- Schatzki, Theodore R., -"Praxistheorie als flache Ontologie", Hilmar Schäfer (ed.), *Praxistheorie: Ein soziologisches Forschungsprogramm*, Bielefeld, 2016, ss. 29-43.
- _____. *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*, Pennsylvania, 2002.
- _____. *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*, Cambridge, 1996.
- Schiel, Juliane, "Zwischen Panoramablick und Nahaufnahme: Wie viel Mikroanalyse braucht die Globalgeschichte?", Lohse Tillmann, Benjamin Scheeler (eds.), *Europa in der Welt des Mittelalters: Ein Kolloquium für und mit Michael Borgolte*, Berlin, 2014, ss.119-140.
- Schiel, Juliane, Stefan Hanß, "Semantics, Practices and Transcultural Perspectives on Mediterranean Slavery", Juliane Schiel, Stefan Hanß (eds.), *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800): Neue Perspektiven auf Mediterrane Sklaverei (500-1800)*, Zürich, 2014, ss. 11-23.
- Schiel, Juliane, Isabelle Schürch, Aline Steinbrecher, "Von Sklaven, Pferden und Hunden: Dialog über den Nutzen aktueller Agency-Debatten für die Sozialgeschichte", Caroline Arni, Matthieu Leimgruber, Simon Teutscher (eds.), *Neue Beiträge zur Sozialgeschichte/Nouvelles contributions à l'histoire sociale*, Zürich, 2017, ss. 17-48.
- Seijas, Tatiana, *Asian Slaves in Colonial Mexico: From Chinos to Indians*, Cambridge, 2014.
- Silverblatt, Irene, *Modern Inquisitions: Peru and the Colonial Origins of the Civilized World*, Durham, London, 2004.
- Simmons, Ian G., *Global Environmental History*, Chicago, 2008.
- Smith, Mark M., *Mastered by the Clock: Time, Slavery, and Freedom in the American South*, Chapel Hill, 1997.
- Stoler, Ann Laura, "Tense and Tender Ties: The Politics of Comparison in North American History and (Post) Colonial Studies", *Journal of American History*, lxxxviii, 3 (Dec. 2001), ss. 829-865.

- Struck, Bernhard, Kate Ferris, Jacques Revel, "Introduction: Space and Scale in Transnational History", *International History Review*, xxxiii, 4 (2011), ss. 573-584.
- Subrahmanyam, Sanjay, "Beyond Incommensurability: Understanding Inter-Imperial Dynamics", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, liv-iv bis, 5 (2007), ss. 34-53.
- _____. *From the Tagus to the Ganges*, Oxford, 2005.
- Szijartó, István M., "Puzzle, Fractal, Mosaic: Thoughts on Microhistory" (2008), http://www.academia.edu/389075/Puzzle_fractal_mosaic_Thoughts_on_microhistory (accessed 30 June 2019).
- Thompson, Edward Palmer, "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism", *Past and Present*, no. 38 (Dec. 1967), ss. 56-97.
- Tomich, Dale, Michael Zeuske, "Introduction: The Second Slavery. Mass Slavery, World-Economy, and Comparative Microhistories", *Review (Fernand Braudel Centre)*, xxxi, 2, Part I (2008), ss. 91-100.
- Torre, Angelo, "Comunità e località", P. Lanaro (ed.), *Microstoria. A venticinque anni da L'eredità immateriale*, Milano, 2011, ss. 25-59.
- _____. "I luoghi dell'azione", Jacques Revel (ed.), *Giochi di scala: La microstoria alla prova dell'esperienza*, Roma, 2006, ss. 301-318.
- _____. "Introduzione", Angelo Torre (ed.), *Per vie di terra: Movimenti di uomini e di cose nelle società di antico regime*, Roma, 2007, ss. 9-20.
- _____. *Luoghi: La produzione di località in età moderna e contemporanea*, Roma, 2011.
- _____. (ed.), *Per vie di terra: Movimenti di uomini e di cose nelle società di antico regime*, Roma, 2007.
- Tremml-Werner, Birgit, *Spain, China, and Japan in Manila, 1571-1644*, Amsterdam, 2015.
- Tsing, Anna Lowenhaupt, *Friction: An Ethnography of Global Connection*, Princeton, Oxford, 2005.
- _____. "On Nonscalability: The Living World Is Not Amenable to Precision-Nested Scales", *Common Knowledge*, xviii, 3 (2012), ss. 505-524.
- Vito, Christian Giuseppe De, Anne Gerritsen, "Micro-Spatial Histories of Labour: Towards a New Global History", Christian Giuseppe De Vito, Anne Gerritsen (eds.), *Micro-Spatial Histories of Global Labour*, London, 2018, ss. 1-28.
- Vito, Christian Giuseppe De, Clare Anderson, Ulbe Bosma, "Transportation, Deportation and Exile: Perspectives from the Colonies in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *International Review of Social History*, special issue 2018, ss. 1-24.

- Vito, Christian Giuseppe De, "Labour Flexibility and Labour Precariousness as Conceptual Tools for the Historical Study of the Interactions among Labour Relations", Karl Heinz Roth (ed.), *On the Road to Global Labour History: A Festschrift for Marcel van der Linden*, Leiden, Boston, 2017, ss. 219-240.
- _____. "Towards the Global Spanish Pacific", *International Review of Social History*, lx (2015), ss. 449-462.
- _____. "Verso una microstoria translocale (*micro-spatial history*)", *Quaderni Storici*, cl, 3 (2015), ss. 815-833.
- Vivo, Filippo de, "Prospect or Refuge? Microhistory, History on the Large Scale. A Response", *Cultural and Social History*, vii, 3 (2010), ss. 387-397.
- Vries, Jan de, "Playing with Scales: The Global and the Micro, the Macro and the Nano", *Past and Present*, Volume 242, Issue Supplement 14, November 2019, ss. 23-36.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York, London, 1974.
- Walton, John, James F. Brooks, Christopher R. N. DeCorse, "Introduction", James F. Brooks, Christopher R. N. DeCorse, John Walton (eds.), *Small Worlds: Method, Meaning and Narrative in Microhistory*, Santa Fe, 2008, ss. 3-12.
- White, Richard, "What is Spatial History?", *Stanford University Spatial History Lab working paper*, 1 February 2010, ss. 1-6.

Röportaj

Arif Bilgin ile Tarih ve Tarihçilik Üzerine Söyleşi

İbrahim ŞİRİN*

orcid/0000-0002-1177-6651

Özge ASLANMİRZA**

orcid/0000-0001-9664-9880

Burak ASLANMİRZA***

orcid/0000-0003-0509-5435

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sirinibrahim@gmail.com

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozaslanmirza@gmail.com

*** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, burakaslanmirza@gmail.com

Prof. Dr. Arif Bilgin Bolu/Seben'de doğdu. 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1990-93 yılları arasında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda çalışan Bilgin, yüksek lisans ve doktorasını İktisat Bölümü'nde tamamladı. Misafir öğretim üyesi olarak Chicago Üniversitesi ve London School of Economics'de bulundu. Osmanlı tarihinin sosyo-ekonomik ve kültür tarihi ile ilgili çalışmalar yapan Bilgin, özellikle Osmanlı saray mutfağı üzerine araştırmalarında yoğunlaşmıştır. Çalışmaları arasında *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği* ve editörlüğünü Özge Samancı ile birlikte yaptığı *Türk Mutfağı* bulunmaktadır. 2012'de profesör olan Bilgin aynı yıl Sakarya Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 2022 yılında Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı görevine vekaleten atanmıştır.

Özge Aslanmirza: Öncelikle vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederiz değerli hocam. Hayatınızda dönüm noktası olarak adlandırabileceğiniz durumlar ve olaylar ekseninde, kendinizden ve tarihçiliğe başlamanızdan bahsedebilir misiniz?

Ben Bolu'nun bir dağ köyünde doğdum. Doğduğum zaman elektrik, telefon yoktu; farklı dönemleri bir arada yaşadığımı söyleyebilirim. Muhtemelen benim doğduğumdaki köy hayatı, radyo ve sınırlı sayıdaki kamyon ve traktör gibi bazı modern araçları hariç tutarsak, önceki yüzyıllarinkinden farklı değildi. XIX. yüzyılda başlayan sınaî ve teknolojik gelişmelerin izleri, bizim köyde ağırlıklı olarak XX. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başladı. Yüzyılın son çeyreğinde elektrik, telefon ve televizyonunun gelişimi köy hayatında hatırı sayılır bir değişme meydana geldi. Ulaşım vasıtalarının artması köylülerin şehirle ilişkisini yoğunlaştırdı. 80'li yıllarda manyetolu telefonlardan önce çevirmeli sonra tuşlu telefonlara geçiş, sonraki on yıllarda bilgisayarın köy hayatına kadar uzanması, yeni teknolojik araçların köydeki gündelik hayatta kullanılmaya başlanması başka birçok yerde olduğu gibi köy yerleşimlerini de etkiledi ve dönüştürdü. Ben bu üç farklı dünyayı (geleneksel, geleneksel-modern ve modern) bir arada yaşadım. Bunların iki evresini köyde, üçüncü evreyi ise şehirde tecrübe ettim. Köyle irtibatım kopmadığı için üçüncü evrenin köy hayatına etkisini izleme şansına sahiptim. Tarih bölümünü seçmem muhtemelen köyde yaşadığımız hayatla yakından alakalıydı. Çünkü benim içine doğduğum dünya, kimi kullanım eşyalarının tezgâh dediğimiz (köylüler *dezzah* derlerdi) araçlarla yapıldığı bir dönemdi. Nadir de olsa çarşıdan alınan *hazır elbiseleri* giyen sınırlı sayıdaki insan yanında köy halkının büyük bir kısmı giyim ihtiyaçlarını bu tezgâhlarda üretilen elbiselerle karşılıyordu. Dolayısıyla tarihsel olana, geçmişte süregelen süreçlere ilgim o yönde ortaya çıktı diyebiliriz. Bir de benim lisede orta okulda okuduğum zaman Bolu'da, tarihle alakalı temel yargı şuydu: Tarihimiz gerçekçi bir şekilde anlatılmıyor. O zamanki dünyanın zamanın ruhunu bize yansıttığı, fısıldadığı birtakım hikayelerle tarihe ilgi duymaya başladığımızı çok rahatlıkla söylemek

mümkün. Bir de belki ilgimizi artıran en önemli hususlardan bir tanesi lisede okurken, Ankara'dan bir hocanın gelmesiydi. Hoca, Ahmet Nezihi Turan'dı ve bir öğretim dönemi boyunca biz ondan tarih dersi almıştık. Diğer tarihçilere hiç benzemiyordu. Çok farklı bir hocaydı. Derslerin ders kitaplarından anlatılmasına alışmış bir öğrenci grubu olarak bu hoca bizi fena halde şaşırtmıştı çünkü ders kitabına bağlı kalmaksızın farklı bir tarih anlatıyordu. Dolayısıyla ders kitaplarında yer alanla tarihsel gerçeklik arasında çok ciddi farklar olduğunu düşünmeye başladık. Hatta bir keresinde bir öğrenci arkadaşımız "sizin anlattıklarınız ders kitabında yok," diyerek hocayı eleştirmeye cüret etmişti. Hocanın verdiği cevabı hala hatırlıyorum. "Ben," dedi, "hafız-ı kütüb müyüm" -yani kitapların hafızı mıyım- "onlara bağlı kalmak zorunda mıyım," diye arkadaşımızı azarlamıştı. Dolayısıyla tarihe olan ilgimin böyle başladığını, ders kitaplarının ötesinde bir tarih formasyonuna sahip olma arzusundan neşet ettiğini belirtebilirim. Ancak şunu da belirtmem lazım; benim öncelediğim alan tarih değildi, daha çok mühendislik bilimlerine yatkın görüyordum kendimi. O nedenle o zaman yeni gelişmeye başlayan, revaçta olan elektronik alanında okumayı düşünüyordum. O yüzden ilk sıralara Elektronik Mühendisliği bölümlerini yazdım. Ama o yıl, üniversite sınavının soru stillerinde yaşanan değişiklik dolayısıyla (Soruları daha önce Hacettepe Üniversitesi hazırlarken o yıl ODTÜ ekibi hazırlamıştı) gerekli puanı alamamıştım. Çünkü sosyal yönü ağır basan bir liseden mezun olmuştum. Bir düzeyde matematik, fizik ve kimya dersleri olmakla birlikte bu derslerin ağırlıklı olduğu liselere göre daha zayıf bir eğitim almaktaydık. Üniversite sınavı için bu derslere yönelik birikimimizi artırmamız gerekiyordu. Dersanelerin yeni kurulmaya başladığı bu dönemde kendimizi geliştirme işini ders kitapları veya sınırlı sayıdaki yardımcı kitaptan yararlanarak yapmamız gerekiyordu. Daha önce Hacettepe Üniversitesi hocalarının soru tarzlarına yatkın olarak şahsi gayretlerle elde ettiğimiz birikim ODTÜ hocalarının hazırladığı sorulara doğru cevaplar bulabilecek düzeyi ne yazık ki yakalayamamıştı. Tarih, benim son sıralardaki tercihlerimden biriydi. Araya bir sürü mühendislik koymuştum ama tıp koymamıştım.

Özge Aslanmirza: O tarihlerde sözel-fen ayrımı yok muydu?

O zaman yoktu; sözel ve sayısal bir aradaydı. Dolayısıyla istediğiniz yeri tercih edebiliyordunuz. Sınav iki aşamalıydı. Her ilde sınav yoktu. Ben birini Ankara'da diğerini İstanbul'da girmiştim. Tarih, benim öncelikli alanlarımdan, çok arzuladığım alanlardan biri olmamasına rağmen gittiğimde mutsuz olacağımı düşünmüyordum, o nedenle tercih listemde yer vermişim. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde okumaya başladığımda, çok sayıda arkadaşın bölümü istemeyerek kazandığını gözlemlemiştim. Hatta biz ikinci sınıftayken bir gazete, bölümümüz öğrencilerinin tarih bölümünü tercihleri hususunda bir anket yapmış ve konuyu haberleştirmişti. Haberin başlığı "Kazara Geldik, Mecburen Okuyoruz" idi. Çok sayıda öğrenci bölüme istemeyerek geldiğini beyan etmişti çünkü. Şahsımın bu genel eğilimin dışında kaldığını söyleyebilirim.

İbrahim Şirin: İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nü bilerek mi yazdınız?

İstanbul'da bir yer olsun istiyordum. O zamanlar zaten iki tane şehir çok arzulanırdı; biri İstanbul diğeri Ankara. Her ikisi de avantajlıydı fakat İstanbul'un şehir olarak kendisi hem bir üniversite hem de tarihti. Tarih kokan bir şehirde aynı anda iki üniversite okuyorsunuz böylece. Tarih okuduğuma da sonradan pişman olmadım hiçbir şekilde. Bizim için, bütün insanlar için tarih elzem bir alan, mevcut durumu anlamak için de çok gerekli. Günümüzü daha iyi kavramak, geleceğe yön vermek için tarih bilimine ihtiyaç duyarız. Tıpkı psikanalizde olduğu gibi mevcut sorunlarımızı çözmek için de sorunun kökenine/tarihe inmemiz gerekir. O yüzden Tarih bölümünü tercih etmekten her daim memnun olduğumu söyleyebilirim.

İbrahim Şirin: Ahmet Nezih Turan'ın lise hayatınızdaki etkisine benzer bir etkiyi yarattığını düşündüğünüz üniversite hocalarınız var mıydı?

Var tabi. İstanbul Üniversitesi'nde özellikle Mehmet İpşirli beni çok etkilemişti. Benim sonraki akademik hayatımda da etkisini sürdüren bir isim oldu. Mehmet İpşirli'nin dersleri çok olumlu ve faydalı geçiyordu. Yine Kemal Beydilli'nin dersleri de aynı şekilde. Rahmetli Bekir Bey'in dersleri de öyleydi. Keza eşi Mübahat Kütükoğlu'nun dersleri de. Mehmet İpşirli'ye rağbetimin nedenini sorduğunuzda iki şey söyleyebilirim. Birincisi, çok iyi ders veriyordu. Dersleri faydalıydı, her derste farklı bakışları kritik eder, konuyla ilgili çalışmaları anmaktan geri durmaz, tahtaya muhakkak künyelerini yazardı. Perspektif kazandırıcı ve ufuk açıcıydı dersleri. Mehmet Hoca, mütecessis bir hocaydı. Bunu ders anlatırken de hissediyordunuz. Osmanlı devlet teşkilatıyla ilgili dersini Uzunçarşılı'nın kitabından işliyordu. "Merkez Teşkilatı"nın, Uzunçarşılı'nın kitabında yer almayan yeni bulguları da bizimle paylaşırdı hoca. Ben de kitabın sayfa kenarlarına, kitapta olmayan, hocanın yeni yayınlardan devşirdiği bilgileri not ederdim. Anlayacağınız Mehmet Hoca da "hâfız-ı kütüb" değildi!

İkincisi de Mehmet İpşirli, Anadolu'nun bir köşesinden, Kayseri'den gelmiş çok mütevazı bir insandı. Mütevazı olması dolayısıyla da İpşirli Hoca'dan çok etkilendiğimi düşünüyorum. Sonraki dönemlerde de Mehmet İpşirli bir şekilde, benim akademik hayatımın her alanında karşıma çıkan bir insan oldu. Manisa'ya ilk araştırma görevlisi sınavına gittiğimde jüri üyeleri arasında o da vardı, benim için sürpriz olmuştu. Doçentlik sınavında da hoca karşıma çıktı. Dolayısıyla akademik kariyerimin değişik kademelerinde rolü olan, aynı zamanda kendisini rol model aldığım bir hoca olmuştu İpşirli. Kendisinden ne kadar sitayişle bahsetsem abartmış olmam.

İbrahim Şirin: Peki sizin üniversitedeki ortamınız nasıldı? Üniversitedeki sınıfınızdan bildiğim kadarıyla epey akademisyen çıktı. Tarihçi olmanız ve sizi motive etmesi açısından sınıf arkadaşlarınız bir katkı sağladımı?

Şüphesiz olmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin Tarih Bölümü çok kalabalık sınıflara sahipti. Bir sınıfta yaklaşık 150 kişi oluyordu. Bu öğrenciler derslerde bölünüyordu. Ama biz, çoğu dersi toplu olarak aldık. Dolayısıyla birbirimizle temasımız fazlaydı. Güzel gruplar da oluşmuştu. Bizim temas içinde olduğumuz çok farklı gruptan insanlar, farklı entelektüel düzeylerden insanlar, çok okuyanlar vardı. Çok okuyanların dışında tarihin alet ilimleri dediğimiz Osmanlıca ile ilgilenen, el yazması eserleri kütüphanede okuyup gözden geçiren arkadaşlarımız da vardı. Dolayısıyla beraber oturduğumuz meclislerde bu arkadaşlar birbirlerini besliyorlardı. Şüphesiz ben çok iyi okuyan bir öğrenci değildim. Ama Osmanlıca altyapısını iyi derecede güçlendirmeye çalışan bir öğrenciydim. Arap Dili ve Edebiyatı'ndan Arapça dersi aldım. Dolayısıyla orayı avantajlı bir şekilde kullandığımı düşünüyorum. Ama herkes gibi, şimdiki aklımız olsa çok daha farklı şeyler yapardık. İstanbul aynı zamanda bölümle sınırlı kalmayan bir alan, dolayısıyla, İstanbul'da bölüm dışında bir sürü organizasyona katılarak da kendinizi geliştirme imkânı bulabilirsiniz. Geliştirmemek için hiçbir neden yok. Eskiden de böyleydi. Günümüzde de böyle. İstanbul'un bize ciddi faydasının dokunduğunu düşünüyorum.

İbrahim Şirin: Bir başka noktada sanırım 1992'de açılan yeni üniversiteler oldu. Sizin kuşağınızdan birçok akademisyen çıkmasının önemli sebeplerden biri bu, bir de yurtdışı galiba.

Kesinlikle. Bizim arkadaşlardan, bizim sınıftan yaklaşık 20'ye yakın öğrenci, şu anda üniversitelerde görev yapıyor. Bunların bir kısmı yurtdışına gidip geldiler. Onlardan ikisi şu anda rektör. Biri Turhan Kaçar. Diğeri Mustafa Sıtkı Bilgin.

İbrahim Şirin: Bir şansınız da galiba arşiv.

Arşivde çalışanları da dahil ettiğimizde bu sayı sanırım çok rahatlıkla elliye bulur.

Burak Aslanmirza: Arşive gidip gelmeye lisanstayken mi başlamıştınız?

Yok, biz lisansta arşive gidemiyorduk. Almıyorlardı. Şu an alıyorlar. Fakat o zamanlar bu kadar esnek değildi. Arşivde ben 1990 yılında çalışmaya başladım.

1993 sonuna doğru arşivden ayrıldıktan sonra arşiv araştırma salonunu kullanmaya başladım. Arşiv elemanı olarak çalışırken de bu salonda belge talep edebiliyorduk ancak çok sınırlıydı.

İbrahim Şirin: Arşivin hangi birimlerinde çalıştınız hocam?

İstanbul'un kendisi dediğim gibi bir okul. Arşiv, benim için ayrıca bir okul oldu. Şu anda bizim göremediğimiz, tanımlayamadığımız birçok avantajı da olmuştur şüphesiz. İki tane süreç aslında bizim bölümdeki mezun öğrencilerin, belli bir düzeyde niteliği olan öğrencilerin, akademik dünyaya katılışlarını sağlamış oldu. Birincisi, 1992 yılında, İbrahim Hoca'nın söylediği gibi, yeni üniversitelerin açılması ki benim de İbrahim Hoca'nın da akademiye girişi bu yeni üniversitelerin kuruluşuyla ilişkilidir. Ondan önce Türkiye'de sınırlı sayıda üniversite vardı ve istisna bölümleri ve uygulamaları hariç tutarsak oralarda çoğunlukla bir çeşit kast sistemi hâkimdi, her başarı sahibinin girebileceği kurumlar değildi mevcut üniversiteler. Sayı düşük olunca kadro imkânları da sınırlıydı tabii ki. Dolayısıyla eski üniversitelere intisap şansı bulamayan birçok insana yeni üniversiteler kapılarını açarak şans vermiş oldu.

İkincisi de Tarih ve Türk Dili bölümleri için biraz da İlahiyat fakülteleri için avantaj sağlayan İstanbul'daki Osmanlı arşivinin açılma hikayesi olmuştur. Arşivin yeni bir eğilime girme, arşivi daha kuvvetli bir kurum haline getirme süreci 1985'te başlıyor ve 1987'den itibaren de toplu eleman alımına gidiliyor. Bu çok önemli bir gelişme ve oraya bol miktarda uzman, uzman yardımcısı olarak arşiv elemanı alıyorlar. Tam da bizim mezun olduğumuz dönemde alımların yapıldığı bir vakitti. Dolayısıyla 1990'da en az 30'a yakın öğrenci bizim bölümden arşive girmiş durumdaydı. Dolayısıyla toplam 50'ye yakın kimsenin hem arşivde hem de akademiye pozisyon aldığını söylemek mümkündür. Arşivin avantajlı tarafı şuydu; çok farklı disiplinlerden insanlar vardı ve her birisinin formasyonu birbirinden biraz farklılaşıyordu. İstanbul Üniversitesinin Tarih bölümü öğrencisinin daha farklı, İlahiyattan gelen daha farklı. Mesela İlahiyat'tan gelenin Arapça altyapısı var ve tarihçilere göre Arapça açısından daha avantajlıydı. Türk Dili ve Edebiyatından gelenler vardı ve arşivdeki çay seansları adeta bir derse dönüşürdü. Ayrıca arşivde çalıştığınız gruplarda -gruplar halinde çalışılırdı arşivde- sizin hiç haberdar olmadığınız alanlardan bilgi sahibi olan insanlar vardı. Dolayısıyla birbirini besleme durumu söz konusuydu. Arşivde yetişen insanlar her zaman için kendi başına hareket eden, buradan beslenmeyen insanlara göre, potansiyel akademisyenlere göre, çok daha güçlüydü. O yüzden üniversiteler genellikle arşiv tecrübesi olan elemanları tercih etmeyi düşündüler. O yüzden de 400 kişilik arşiv personeli, yaklaşık olarak 7-8 senelik bir sürecin sonunda, 150-200 kişi gibi bir rakama düştü. 200 civarında arşivci değişik üniversitelerde pozisyon aldılar. Bunun sebebi de şu, arşivde çalıştığınız sürede çeşitli fonları tanıma imkânına sahip oluyorsunuz. Aynı zamanda Osmanlı devlet bürokrasinin işleyişine hâkimiyet sağlıyorsunuz. Mesela bir grup, Yıldız Perakende Evrakını yapar, bitirir,

ondan sonra Maarif Vekaletinin işine bakabilir. Perakende Evrakını gözden geçirdiğinizde hem derinlemesine, dikey bir şekilde örgütlenmeyi, işleyişi tanıma imkanına kavuşuyorsunuz, Abdülhamit hangi kaygılara sahiptir bunu görüyorsunuz, Yıldız nasıl bir teşkilatlanmaya sahiptir bunu kavriyorsunuz. Maarif Vekaleti ile ilgili evrakları gözden geçirdiğinizde Osmanlı eğitim sisteminin son dönemine ilişkin ayrıntılı bir altyapı ediniyorsunuz. Ama aynı zamanda sistemin nasıl işlediğini anlıyorsunuz. Yani rutin, teorik düzeyde tarih eğitimi almış olanların bence en zayıf noktalarından bir tanesi, diplomatika kısmını kavrayamamış olmalarıdır. Diplomatika kısmı dediğim, kurumların birbirleri ile olan ilişkileri, nasıl ilişki kurdukları, nasıl işledikleri, hangi kurumların var olduğunu görebilmektir. Arşiv tecrübesi size böyle bir avantaj sağlamaktadır.

İbrahim Şirin: Sadece Osmanlıca okumakla bitecek bir süreç değil, belgenin hangi kanallar üzerinden dolıştığını bilmek de önemli.

Evet. Yani o arka planı bildiğimizde belgeye daha net sorular sorabiliyoruz, daha net cevaplar alabiliyoruz. Aksi takdirde, sistemin arka planını kavramadığımız zaman, teşkilatlanmayı bilmediğimiz zaman, oradaki örgütlenmeyi bilmediğimiz, çok iyi kavrayamadığımız zaman bazen anakronik durumlara da düşüyoruz. Mesela yüzyıllık bir dönem inceliyoruz, oysa yüzyılın altmışıncı yılında sistem kısmen veya tamamen değişmiş ama haberdar değiliz. Her şeyin yüzyıl boyunca aynı örgütlenme ve işleyişle devam ettiğini varsayıyoruz. Ne büyük yanılgı... Arşivde çalıştığınız zaman bir şekilde bu gelişmelere vakıf oluyorsunuz. Arşiv belgelerini elden geçirirken bunu kavrayamıyorsanız, yukarıdaki çay salonundaki sohbetler kavramanıza yardımcı oluyordu. Dolayısıyla çok daha kapsayıcı, çok daha kuşatıcı, belgede ele alınan meselenin arka planını nispeten iyi kavrayan ve belgelerden yeterli düzeyde yararlanan bir eleman haline geliyorsunuz. Tabi sizin kafanızda bu sorular varsa. Yoksa düz gidiyorsunuz, çeviri yapmaya devam ediyorsunuz. Bu tasvir düzeyinde bir tarihçi üretiyor. Türkiye’de örnekleri oldukça fazla olan bir şeydir. Son zamanlarda Türkiye’de tarihçilerin tasvir düzeyini aşır çok daha iyi noktalara geldiğini söylemek lazım. Eski tarihçilikte, tasvir düzeyini aşan, her zaman yüzde onluk, belki yirmilik, otuzluk bir kısım vardı. Ama bu biraz daha gelişiyor.

Özge Aslanmirza: Hocam siz yurt dışında London School of Economics ve Chicago Üniversitesi’nde de bulunmuşsunuz. Yurtdışındaki ve Türkiye’deki tarihçilikte yaklaşım açısından farklar ve benzerlik görüyor musunuz?

Tabi yurt dışı tecrübesi önemlidir. Bizim tarihçiliğe bakış açımızı hem geliştiriyor hem biraz değıştiriyor hem de anlamamızı sağlıyor. Ama ben kendimle alakalı şunu söyleyeyim. Benim Tarih’ten mezun olduktan sonra -lisansım Tarih’tir- yüksek lisans ve doktoram İktisat’tır. İktisat Fakültesinde yüksek lisans

ve doktora yaptığım için, biraz bu farklı bakışlara yatkın bir insandım. Ne kadar becerebildiğim- modern, kapsayıcı ve farklı disiplinlerden beslenen tarihçiliği ne kadar yaptığım- tartışılır ama sonuç itibarıyla bunun böyle olması gerektiğini bilen biriydim. Şunu da söylemeliyim ki, yurtdışındaki Osmanlı tarihçiliğinin gözardı edilmeyecek bir düzey tuttuğunu, ülkemizdeki tarihçiliğe özellikle yöntem açısından önemli katkılar sağlayacağını söylemeliyim.

İbrahim Şirin: O süreç nasıl oldu? Tarihten çıkıp farklı bir alanda doktora ve yüksek lisans yapmanızda ne etkili oldu? Niye tarihte devam etmeyip iktisat alanına geçtiniz?

Özge Aslanmirza: Ek olarak, sizin kafanızda farklı alandan da sorular mı vardı hocam? Ya da okuduğunuz etkilediğiniz şeyler neticesinde mi bu alana kaydınız?

İstanbul Üniversitesi'nin salt klasik tarih anlayışı ile çok iyi işler yapıyordu ama siyasi tarih hiç benim ilgimi çekmiyordu hatta tarihin salt siyasi olaylarla sunulmasından rahatsızlık duyuyordum. Bir de kronolojik bir tarih anlatımı söz konusuydu. Bunu bozan hocalar da vardı şüphesiz. Mesela Kemal Beydilli hoca bu anlamda dikkat çekiciydi. Ama sonuç itibarıyla olayların gün be gün anlatıldığı dersler de vardı. Bu sıkıntılı bir durumdu hatta kaldığım öyle bir dersim de vardı. Dört yıl boyunca tek bir dersten kaldım, o da sınavda bile o günlük gelişmelerin sorulduğu bir dersti. Oysa yapısal dönüşümleri bizim keşfetmemiz lazımdı.

İbrahim Şirin: Psikanalitik bir yorumda bulunmak istiyorum. Tarihe yönelmeniz sizin çocukluğunuz ve içine doğmuş olduğunuz kültürel ortamla da ilgili olabilir. Tüm geçişleri yaşadığınız bir çocukluk var. Ve XIX. yüzyıldaki pek çok gelişmeyi XX. yüzyılda yaşıyorsunuz. Bu değişim meselesi belki de daha çok sosyal tarihe ve iktisat tarihine yönelmenizle etkili olmuş olabilir mi?

Net olarak şu olmuştur diyemem. Arka planda bir etkisi olmuş olabilir ama beni asıl etkileyen, siyasi tarihten uzaklaşmam gerektiğine dair bende oluşan kanaatti.

Burak Aslanmirza: Bir de o dönem, iktisat tarihçiliğine yönelişin de bayağı kitlesel olduğu bir dönemdi.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde bir İktisat Tarihi kürsüsü eskiden beri vardı. Onlar daha çok Türk iktisadı ağırlıklı gidiyorlardı. Marmara Üniversitesinde de yeni geliyordu. Ahmet Tabakoğlu ile tecessüm etmiş

diyebileceğimiz yeni bir yapılanmaydı. Daha çok Ahmet Tabakoğlu popülerdi. Ama bu siyasi tarih mevzusu muhtemelen beni soğutan şeylerden bir tanesiydi. Oysa o yapısal dönüşümleri kavrayacak bir formasyon alabilseydik, kronolojik siyasi tarih eğitimi yerine daha iyi olabilirdi. Ama siyasi tarihten uzak durduğumu hatırlıyorum. Aldığım derslerde de öyle.

İbrahim Şirin: Yani birisi sizi teşvik etti mi?

Şunu şöyle yap diyen olmadı. Benim gönlümün yönlendirmesiyle ortaya çıkan bir sonuçtu muhakkak. O da şundan kaynaklanıyordu diye düşünüyorum. Birincisi Mübahat Hanım'ın *İktisat Tarihi* dersini almıştık. İkincisi Mehmet İpşirli'nin Müesseseler, Medeniyet ve İlmiye Teşkilatı ile ilgili derslerini. Bu derslerin çoğu bir şekilde iktisatla da ilişkiliydi. Bir de Mehmet Genç hocayı ben çok erkenden tanıyordum. Daha ikinci sınıfta Mehmet Genç'in dersine gittim. Fındıkzade'de Fen-Edebiyat Fakültesi'nde apartmanın bir katıydı. Aslında benim iktisat tarihine ilgim biraz erken başlamış görünüyor. O günkü duygularımı hatırladığım söylenemez. Ama sonuç itibariyle gidip dinledim. Ondan sonra kendisiyle konuştum, destek istedim. Arşivde birtakım fonlardan bahsetmişti bana. Tütün çalışmayı planladığımı söylemiştim bitirme tezi olarak. Bizim zamanımızda bitirme tezi yoktu ama bir dersin içerisinde bir ödevi bitirme tezi gibi hazırlayabiliyorduk. Dolayısıyla iktisat tarihinin İstanbul Üniversitesi'ndeki tarih formasyonunun ötesinde bana farklı şeyler katabileceğini düşünmeye başlamıştım. O sıra Ahmet Tabakoğlu'nun konferanslarına gitmiştim ve bize Tarih Bölümünde görmediğimiz tamamen farklı konulardan bahsediyordu. Daha farklı bir bağlamı vardı anlattıklarının. O konferanslardan bir tanesinde yüksek lisansımı kendisiyle yapmak istediğimi söylemiştim. O da olumlu karşılamıştı ama sonrasında, ilk seferde olmadı. İkinci seferde oldu. Bizim okulda da (Tarih Bölümünde) birkaç hoca beni cezbediyordu. Birisi Mehmet İpşirli diğeri de Bekir Bey. Mübahat Hanımdan da çok faydalandık ama derslerde çok sertti. Buna mukabil Mehmet ve Bekir hocalar oldukça mütevazı idi, benim gibi bir dağ köyünden kalkıp gelen Anadolu çocuğu için daha cazipti. Dolayısıyla onların çalıştığı alanlar beni etkiledi. Bekir Hoca'nın mesela kaynaklar üzerine bir dersi vardı. Çok ağır metinler okurduk ama aynı zamanda arşiv belgesini kullanma beceresini kazandıran derslerdendi. Mübahat Hoca'nın diplomatikası da ona eklenebilir. Mehmet Hoca'nın hem Osmanlıca dersi, arşiv belgeleri dersi hem de müesseseler, medeniyetle ilgili olan dersi oldukça verimliydi. Nihayetinde şunu hatırlıyorum "ben bu iktisat tarihine geçersen tarihsel gelişmeleri daha iyi kavrarım, kendi alanımda aldığım formasyon çerçevesinde kalırsam bu kadar net olamam," diye düşünmüştüm. Onun için Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesine geçtim. Yurtdışı ile ilgili de birkaç şey söyleyeyim. Aslında aklın yolu bir. Burada da iyi bir akademisyen olunabilir. İlla yurtdışında olmak zorunda değiliz. Yurt dışının farkı, bizden biraz daha farklı, biraz daha gelişkin bir perspektife sahip olmaları ve bir de alet ilimlerini maksimum düzeyde elde etme ve kullanma gayreti içerisinde olmalarıdır. Chicago Üniversitesinin dört bini lisans, altı bin lisansüstü öğrencisi

toplam on bin öğrencisi vardı 2009'da. Altı bin lisansüstü öğrencisi ki bunların her birisi zeki öğrenciler, alırken ona göre alıyorlar. Belli düzeyde birikimi olan insanlar ve daha da gelişmeleri için sıkıştırılıyorlar. Doktora yeterlilik sınavına girmeden önce yüzün üzerinde kitabı okumak zorundalar. Bazen bir sene sürebiliyor bu okuma süreci, bazen ders döneminde okumalarını tamamlayıp altı ayda bitirenler de olabiliyor. Ayrıca iki tane Doğu dili iki tane Batı dili öğrenmek zorundalar. Doğu dillerinden birini Osmanlıca olarak kabul ediyorlar ama yanına bir tane Arapça veya Farsça konulması lazım, iki tane de Batı dili öğrenilmesi lazım. Dolayısıyla orada okuyan öğrenciler sabah akşam çalışmak zorunda, ne dedikoduya ne ayak oyunlarına ne de başka işlere vakit ayırıyorlar. Aralarında ders asistanlığı yapanlar da var. Sadece çalışıyorlar. Bu bir şekilde arabanın motorunu açmak gibi, bu beyni açan bir şey. Çalışma performansını geliştirdiği gibi aynı zamanda farklı bakışları da, ufukları da kazanabileceğin, geniş bir perspektif elde edebileceğin bir mekanizma da inşa ediyor. Orada gelişmeme imkânı yok. Chicago Üniversitesi hocalarının beklediği düzeyi yakalamayan öğrenciler olur ama çok önemli bir kısmı zaten bu okumaları yaptıktan sonra her halükârda o düzeyi yakalıyorlar. Ondan sonra da nitelikli eserler vermeye çalışıyorlar. Bir de bizi ayırıştıran en önemli hususlardan biri dönemsel bakış mantığı, yani çağ sistemi, bizi kısıtlayan bir sistem ve her halükârda elden geçirilmesi gerekiyor. Orada modern öncesi ve modern dönem diye bir ayrım var. Modern öncesi, topyekûn öğretilen bir şey. İlkçağ, orta çağ gibi bir ayrım yok. Bir şekilde Eski Çağ belki ayırmak lazım ama onun dışındaki dünya tarihini modern öncesi dönem olarak topyekûn öğreniyorlar. İkincisi de, daha bütüncül bakabilmeleri. Yani tekil bakmıyorlar. Modern öncesi dönem tarihini ele alırken en dar çerçevede, Orta Doğu tarihi çerçevesinden bakıyorlar. Yani Uzak Doğu'yu vermiyorsa, Afrika'yı vermiyorsa bile en azından Orta Doğu bağlamını bütünsel olarak veriyor. Biz Türk tarihi bağlamına, dar bir çerçeveye sokuyoruz. Erken dönem çalışırsak, Orta Asya'daki Türk tarihi ile ilgiliyiz. Ama Osmanlı dönemine geldiğimizde sadece Osmanlı ile sınırlıyız. Olmaz, yani yanı başında İran var, öbür tarafta Afrika'da bir takım siyasal yapılanmalar var, Rusya tarihi var. Bu topyekünlüğü sağladığımız zaman daha kapsayıcı çalışmalar yapmak mümkündür.

Burak Aslanmirza: Belki bunu artık biraz daha revaçta olan uluslararasılık açabilir.

Dünya tarihi dersi mesela Tarih bölümlerinde zayıf kalan alanlardan bir tanesi. Bir şekilde de aşmamız gerekiyor. Daha bütüncül bir çerçevede bakabilmek lazım. Yani büyük resmin içerisinde uygun yere yerleştiremiyorsak çalıştığımız alanı, o da sıkıntı.

Burak Aslanmirza: Hocam popülerleşme ile işin tadı da kaçmaya başlıyor gibi. Global tarih içine Osmanlı'nın da oturtulması gerekiyor ama bir noktada da ipin ucu kaçıyor.

Özge Aslanmirza: Sanki Osmanlı global tarihin içinde değil gibi bir önerme üzerinden Osmanlı'yı tekrar o tarihin içine ekleme çabası gibi.

Yok onu öyle düşünmeyin, bence böyle bir uğraşa gerek yok. Fakat iki boyut var. Aslında bizim Osmanlı'da var olduğunu ortaya koyduğumuz gelişmeler, aynı dönemde, dünyanın birçok yerinde olan şeyler. Mesela çok basit bir örnek verelim. XVI. yüzyılda silah teknolojisindeki gelişmeler bizde çok önemli, Feridun Emecen'in çalışmalarında ortaya koyduğu gibi. Mesela teknolojisi gelişkin tüfekler var. Bizim tüfekler aynı zamanda Hindistan'da. Hindistan'ı es geçtiğin zaman silah teknolojisindeki gelişmeleri tam tanımlamış olamıyorsun. Bağlantı bu kadar güçlü. Mesela giyimle alakalı düşünün; üzerinde çalıştığımız kumaş türleri Londra'dan Hindistan'a kadar hatta Uzak Doğu'ya kadar gidiyor. Siz bir şehir ve bölge bağlamında meseleye baktığımızda konuyu dar bir çerçevede ele almış oluyorsunuz. Dolayısıyla bunları kapsayıcı bir şekilde ele almamız lazım geldiğini düşünüyorum. Bunu yaparken Batılı tarihçilerin oluşturmaya çalıştığı "dünya tarihinde biz etkiliyiz dolayısıyla siz de yerinizi alın," çağrısına cevap vermiş olmuyoruz, kavrayışımızı geniş tutuyoruz, mümkünse evrenselleştiriyoruz. Bir neden daha var. Araştırdığımız konularla ilgili bizim dışımızdaki dünya, farklı sorular üretmiş ve bunlara cevap ararken, biz dünyadan bağımsız yerel verilerle, bu soruları hiç sormaksızın, onlara cevap aramaksızın kendi bağlamımızda incelemeler yapıyoruz. Bütünsellikten uzak, tarih yazımını kendi çizdiği mekânsal sınırlar dahilinde yapan, bölgesel ve evrensel gelişmelere bigâne bir tarihçilik... Dolayısıyla farklı ülke ve bölgelerin tarihçilerinin, diğer tarihçilerin cevabını aradığı ortak sorulara cevaplar aramaları, dünya ölçeğindeki gelişmeleri daha rahat kavramamızı sağlayacağı gibi bütüncül bir tarih yazımının gelişmesine de etki eder.

İbrahim Şirin: Akademik hayatınızda doktora tez konusu seçiminiz sizin bir tercihiniz miydi yoksa hocalarınız mı sizi oraya yönlendirdi? Mutfaktaki değişim üzerinden sonraki dönemleri de anladığım kadarıyla peyderpey çalıştınız. Son dönemlerde gastronomi tarihi üzerine de yoğun bir rağbet var. Bu alanda çalışmaya başladığınızda ne tür bir birikim vardı, sonra ne oldu, ne tür zorluklar yaşadınız ve akademik anlamda bunları nasıl aştınız?

Ben doktora çalışmasına başlarken o zamanların trend konularından şehir tarihi çalışması yapmayı arzuluyordum. Şehir tarihi, o zaman revaçta olan konulardan biriydi. Dolayısıyla şehir tarihine ilgim oldukça belirgindi. O vakit Feridun hocanın çalışması ve ayrıca başka şehir tarihi çalışmaları da çıkmıştı. Şehir tarihçiliğinde başka şeyler yapılabilir mi gibi sorular zihnimde vardı. Fakat Marmara İktisat'ta doktora derslerini bitirirken Ahmet hocayla konuştuğumda şehir tarihine sıcak bakmadı. Bana fiyatları çalışmam gerektiğini söyledi. Çünkü ben hem divaniyi rahat okuyordum hem de siyakata yatkındım. Siyakat

okuyabileceğimi düşünüyordu. Fiyatlarla, maliyeyle ilgili kayıtlar siyakatla tutuluyordu. O yüzden muhtemelen Ahmet Hoca benim bunu başarabileceğimi düşünüyordu. Ben fiyatlar ve dolayısıyla ağırlıklı olarak rakamlar üzerinden tez yapma kapasitemin olup olmadığından şüpheliydim. Sıkıntılı olacağını düşünüyordum daha doğrusu. Çünkü böyle bir formasyonum yok, yani önünde rakamlar var ve bu rakamlar üzerinden metin yazacaksın. Bana çok anlamlı gelmiyordu. Ama yine de hocanın talebi üzerine araştırmaya başladım. Birkaç ay araştırdım. Dört veya beş ay, arşivde, bu rakamlardan hareketle ne yaparım diye çalıştım. Çok anlamlı olmayacaksa yazacaklarınız, bazı sorulara cevap vermeyecekse, çözüm oluşturmayacaksa yapmanın anlamı yok. Sonra bu fiyatların biraz karışık olduğunu fark ettim. Bazı arşiv belgelerinde toptan ve perakende fiyat ayrımı yapmak sıkıntılı, bir de çok ciddi seriler oluşturulamıyor. Fiyatlar üzerine altyapısı olan bir iktisatçı olsaydım, muhtemelen daha farklı gözle bakabilirdim ama sonuç itibariyle tarih formasyonu almıştım ve yüksek lisansta ve doktoranın başında sadece makro iktisat dersleri görmüştüm. Mikro iktisatta zayıftım. Fiyatlar mikro iktisat altyapısı gerektiren şeyler. Sonuçta Ahmet Hoca'ya bu fiyatların benim keyifle çalışacağım bir alan olmadığını söyledim. "Bunlardan vazgeçsek olur mu," dedim. Çok sıcak bakmadı. Fiyatları araştırırken en iyi malzemenin saray mutfağının kayıtları (mutfak muhasebeleri) olduğunu görmüştüm, çünkü bunlar bir seri oluşturuyordu. Mutfak defterlerini elden geçirirken ve aynı zamanda Barkan'ın yayınladığı muhasebe defterlerine (İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri) bakarken oradaki malzeme çeşitliliği çok dikkatimi çekti. Saray mutfağı için alınan malzemelerin listesi, fiyatları, miktarı var, nereden alındığı, nasıl getirildiğine dair bazen ip uçları yakalıyorsunuz. Bunlar çok ilgi çekiciydi. O vakte kadar saray mutfağı ile ilgili bilinenler çok sınırlıydı. Tek bir deftere dayalı bir tez çalışması mevcuttu yalnızca. Onun dışında neredeyse hiçbir şey yoktu. Sonra bir gün, sıkıla sıkıla Ahmet hocanın yanına gittim. Müsaadesi olursa, sarayın iaşesi üzerine çalışmak istediğimi söyledim. Hoca yine hiç olumlu bakmadı. Fakat şöyle düşündüm, "hoca şu an kabul etmese de fiyat çalışmayı istemediğimi fark edince yumuşar". Böylece araştırmaya devam ettim. Bir gün arşivde çalışırken Mehmet Genç yanıma geldi konumu belirleyip belirlemediğimi sordu. Ben de "hocam, ben aslında sarayın iaşesini çalışmak istiyorum ama Ahmet Hoca'ya söyledim pek sıcak bakmadı," dedim. "Valla çok güzel bir konu, sen bence bunu çalış, bu önemli bir konu," dedi. O an çok sevindim ama Ahmet Hoca'yı ikna edip edemeyeceğimden emin değildim. Bir gün sonra, Ahmet Tabakoğlu ile görüştüğümüzde "sen," dedi "sarayın iaşesini çalışmaya başla." Meğer o akşam Mehmet Genç Hoca, Ahmet Tabakoğlu Hoca'yı aramış, demiş ki "Senin öğrencin Arif'le karşılaştık, çok güzel konu vermişsin, seni tebrik ederim." Hoca benim problemi temelden çözdü. Sonuç itibariyle sarayın iaşesini çalışmaya başladım. Mutfak tarihiyle ilgili konular, bütün dünyada olduğu gibi bizde de ilk önce iktisat tarihçileri tarafından çalışılmış. Bu konuyla ilgili ilk verileri sunan da değerlendirme yapmamakla birlikte, Barkan olmuştu. Dolayısıyla bizde de iktisat tarihçileri başlattı. Ben de iktisat tarihinde doktora tez çalışması yapan biri olarak bu alana girmiş oldum. Dünyadakilerle de bu anlamda örtüşüyoruz. İlerleyen vakitte mutlu olduğumu da söyleyebilirim. Türkiye'deki akademik çalışmalara, mutfak tarihi çalışmalarına bir nefes

aldırıldığımızı düşünüyorum. Daha önceden yapılan çok akademik çalışma yok. Birbirini tekrar eden süreçler hâkim olmuş. Benim ve Özge Samancı'nın -Boğaziçi Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi yapmıştı- çalışmaları biraz ufuk açtı diye söyleyebilirim. Bu alanı da biraz geliştirdi. Başka araştırmacıların alana biraz daha dikkatli girmelerine neden oldu. Bu anlamda faydamız olduğunu düşünebiliriz.

Burak Aslanmirza: Çalışmanız XVII. yüzyıl fiyat devrimi, genel krizi, demografi meselesi ve tarımsal üretkenlik gibi açmaza giren çok farklı alana katkı sundu.

Benim çalışmam 1453- 1650 sınırında kaldı. Bir de sarayla sınırlı kaldı. Biraz İstanbul içine girdik, sonra biraz İstanbul'un dışına çıktığım çalışmalar da oldu. Bunlar hep birbirini besleyen, zaman zaman mevcut bilgilerimizi yeniden elden geçirmeyi sağlayan çalışmalar oldu. Mesela İstanbul halkı sadece koyun eti yiyor, zaten bu doğrudur, sıkıntımız yok. Ama İstanbul dışına çıktığınızda sığır eti yiyen de var. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun tamamının koyun eti yediğini varsayıyorduk, bu bilginin yanlış olduğu ortaya çıktı. Yaptığım bir çalışmada bizim arşiv belgelerinde ya da yemek kitaplarında yer almayan yemek isimleri ortaya çıktı. Ayrıca bu çalışmalar İstanbulluların evlerinde mutfağın nasıl oluştuğunu, nasıl geliştiğini ortaya koyuyor. Kahve odalarının oluştuğunu ortaya koyuyor ki yepyeni şeyler bunlar. Yeni yeni öğreniyoruz. Aynı şey XVIII. yüzyılın sonuna geldiğimizde de geçerli. Aynı evlerde duhan odaları oluştuğunu görüyoruz ki bunlar ilginç gelişmelerdir. Yemek/mutfak tarihi çalışmalarında farklı kaynaklara yönelidikçe bilgilerimiz zenginleşmektedir. Söz gelimi kahve odalarını ele alalım. Bu odaları arşiv belgelerinden bulamıyoruz. Bunlara kimi günlüklerde rastlıyoruz.

Burak Aslanmirza: Onun bir kültürel çıktısı da var. Sadece tarihçilik alanında, akademik alanda kalmadı. Sizin çalışmalarınıza paralel olarak özellikle 2000'li yılların başlarında Osmanlı mutfağı diye bir şey yeniden gündeme geldi.

Evet aslında bu terim biraz daha erken, 90'lı yıllarda geldi ve üretildi. Bu 2000'li yıllarda çok hızlı bir şekilde gelişti. Çünkü biz de ülke olarak biraz zenginleştik zannediyorum, insanlar mutfağa önem vermeye başladılar. Bundan sonra Osmanlı mutfağını canlandıralım, ihya edelim, dediler. Bu rüzgârdan yararlanan çok işletme oldu. Ama aslında önemli bir kısmı gerçekçi şekilde sunumlar yapmadı. Her şeye rağmen bir takım ticari amaçlarla da olsa bu alana girişin çok faydalı sonuçlar üreteceğini düşünüyorum. Şimdiye kadar da nitekim böyle oldu. Mesela şerbetlere hiç katkı maddesi koymadan üretim yapan, kendi işletmesinde satan, bazen kısmen de olsa, dar çerçevede pazarlayan kimseler çıktı. Bu faydalı bir girişim çünkü şerbetler şu anda Osmanlı mutfağının en zayıf alanıdır. Çünkü Osmanlı mutfağının kaybolan halkasıdır şerbetler. Osmanlı mutfağının

parçaları çok mükemmel halde değil ama Türkiye'nin birçok yerinde görünüyor. Güneye gittiğinizde bazı şeyleri bulursunuz, batıya gittiğinizde diğer kısmını bulursunuz, Orta Anadolu'da Osmanlı mutfağının örneklerinden bazı yemekleri bulursunuz. Çok farklı tatları bir arada barındırabilen ekşiyi, tatlıyı, acıyı bulundurabilen, tam da Osmanlı mutfağını karakterize eden ürünleri farklı farklı yerlerde görebilirsiniz. Ama şerbetler çok zayıf kalan bir alan çünkü gazlı içeceklerle birlikte şerbetler devre dışı kalmıştı. Onların yeniden canlandırılması 90'lardan itibaren gerçekleşti. İstanbul Büyükşehir Belediyesi zamanından kalma bir uygulamadır. Rahmetli Mehmet Şevki Eygi'nin danışmanlığında bir ekip Büyükşehir Belediyesinin bahçelerinde, yemek mekanlarında şerbet üretti. Çok başarılı şerbetler olmayabilir ama sonuç itibarıyla bunu başlatmış oldular. Sonra özel kesimler de buna ilgi duymaya başladılar. Bunu desteklemek lazımdır diye düşünüyorum. Çünkü bize sunulan içecekler ciddi düzeyde risk taşıyor. Bu riskleri bertaraf etmenin yolu, katkısız ve bir müddet bozulmadan kalabilen şerbetler üretmekten geçiyor.

İbrahim Şirin: Yerasimos'un Osmanlı mutfağına dair birtakım çalışmaları var. Orada tam da sizin çalıştığınız döneme dair Coğrafi Keşifler sonrası bir takım sebze ve meyvenin Osmanlı mutfağında yaratmış olduğu bir değişimden de bahsediyordu. Yani gündelik hayatta bile kullanıyoruz. her şeye salça olma muhabbeti. Bambaşka bir üretim tarzı var. Tatlıyla tuzlunun bir arada yapıldığı bir Osmanlı mutfağı var. Onun değişim süreci söz konusu aslında, ne yedikleri üzerinden gündelik yaşamın takip edilebileceği bir alan. Tam da siz oradan hareket etmiş oluyorsunuz. Sonraki sürece baktığımızda da tıpkı sarayı makro düzeyde olduğu gibi mikro düzeyde artık paşaların da masraf defterlerine Osmanlı arşivinden ulaşabiliyoruz. Dolayısıyla merkezden başlayarak çevrenin de merkeze göre nasıl konumlandığı ve ne yiyip ne içtiğini yani değişimi ve sabitliği de tespit edebilme imkânımız var. Bu alan, Türkiye'de gündelik yaşam tarihi açısından mutfak sanırım çalışılmadan edilemeyecek bir alan. Biraz da ön plana çıkmasının sebeplerinden biri bu mudur?

Evet, yani 90'lı yıllarda bana yemek tarihçisi demeleri garip gelebilirdi belki, kabullenmeyi istemeyeceğim bir şeydi.

İbrahim Şirin: Küçümsenen bir şeydi.

Aynen öyle, ama şimdi herhangi bir tepkim olmuyor. Reaksiyon göstermeyi düşünmem hatta arşivdeki lakabım *aşçıbaşı* idi. Yemek insanoğlunun temel ihtiyaçlarından bir tanesi, vazgeçilmez bir şey. Bununla ilgili akademik anlamda yemeğin göz ardı edileceği dönem, yemeğin bulunmadığı veya insanların yemeğe ulaşımının zor olduğu fakirlik dönemleridir. Yemeğe erişimin yemek çalışmaktan daha önemli olduğu dönemler. Bizim de muhtemelen 90'lı yıllara kadar buna ilgi

duymamamız bununla alakalı bir şeydi. Dünyanın değişik yerlerinde belli düzeyde, Türkiye'dekinden farklı ilgi vardı ama bunun düzeyi de 90'lı yıllarda arttı. Bu trendin sonucu olarak 2000'li yıllarda acayip merkezi konulardan biri haline geldi. Dolayısıyla işin tarihi de önemli hale geldi. Mesela gastronomi bölümleri şu an Türkiye'de hızlı bir şekilde artıyor. Bundan yedi yıl önce üç tane gastronomi bölümü vardı. Bugün herhalde 60 civarında belki daha da fazla. İki sene önce otuz dokuzdu. İlgi çok hızlı bir şekilde artıyor. Yemek programlarına ilgi artıyor, dizilerin içerisine mutfak kısmını her halükârda koyuyorlar. Bu yüzden ilgi çekiyor veya ilgi olduğu için mutfak dizilerde önemli yer tutuyor. Akademik olarak da kesinlikle bizim üstünde durmamız gereken alanlardan bir tanesi. İnsan yaşamının her boyutunda, sağlıkla ilgili konularda mutfak ve yemek var. Dolayısıyla bizim bunu göz ardı etmememiz gerektiğini düşünüyorum. Entelektüel ilgiyi tatmin etmek açısından da çok gerekli bir şey. Mesela kahve içiyoruz bunun kökeni nedir, bunu araştırıp bilmek sürekli yapıp ettiklerimizin kökenlerini bilmemizi sağlar ve entelektüel düzeyimizi geliştirir. Benzer bir işletmede geleneksel şerbetlerden birini tattığımızda, bu şerbet ne, demirhindi nedir gibi sorular aklımıza gelir. Bu ilgileri tatmin etmek açısından dahi olsa mutfak tarihi çalışmalarının kıymetli olduğunu düşünüyorum. Ama biraz önce söylediğimiz çerçeveyi de oturtmamız gereklidir. Bunu örneğin, global tarih çerçevesinde ele alabilecek yayınlar, birikimler elde etmemiz lazım. Orada biraz zayıf kalıyoruz. Çünkü bizdeki kayıt türleri farklı, diğer ülkelerdeki kayıt türleri ile kıyaslandığında. Söz gelimi bizim gümrük defterleriyle İngiliz gümrük defterleri tutuluş ve bilgi içeriği itibarıyla oldukça farklıdır. Doğal olarak yapılan çalışmalar o belgelerdeki veriye dayanan bulguları içeriyor. Ancak bizim yapmamız gereken farklı verilerle sorulara ortak sorulara da cevap bulmaktır. Gıda tarihi çalışmalarım sırasında böyle bir durumla karşılaştım. Editöryal bir kitap için Avrupalı editörümüz farklı bölgelerdeki gıda ile ilgili uygulamaları anlamak üzere Avrupa, Çin ve Osmanlı çalışanlara ortak sorular yollamıştı. Bu sorular Avrupa'daki gıda/mutfak tarihi alanında araştırma yapanların aşına olduğu sorulardı. Belki Çin'deki araştırmacılar için de "mutedil soru" kategorisinde değerlendirilebilirdi. Ancak Osmanlı gıda/mutak tarihi içinde cevaplanması oldukça zor sorulardı. Bizdeki malzemenin niteliği farklıydı şüphesiz ancak bu soruları da dikkate alarak yapacağımız araştırmalarla ortak sorulara her bölgeden cevaplar bulabileceğimiz bir noktaya varabileceğimizi düşünüyorum. Dolayısıyla mutfak tarihi alanındaki birikimimizi ve altyapımızı biraz daha güçlendirip artık bu ortak sorulara, o sorulardaki boşluklara cevap verebilen bir noktaya gelmemiz lazım. Malzememize, kaynaklarımıza bu tür sorular sormamız gerekiyor. Oraya henüz gelemedik. Bunu söylemem lazım çünkü mutfak tarihi o kadar bâkir ki yaptığımız her yeni çalışma, yeni bulgular anlamına geliyor. Henüz zayıf bir alan ancak gelişmekte. Çalışan sayısı arttıkça birikimimiz ve ilgi alanlarımız oldukça zenginleşiyor.